

บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้: กรณีศึกษาพระครูประโชติธรรมาภิรมย์
(สาย โชติธมฺโม) วัดวังศิลาธรรมาราม ตำบลวังหว่า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

The Role of Buddhist Monks in Forest Conservation. A case
study of Phrakruprachotdhammabhirom (sai Jotidhammo)
Watvangsilathammaram Thampon Wangwa Klaeng District
Rayong Province.

ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์

โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากงบประมาณเงินรายได้
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
ประจำปีงบประมาณ 2558

บทคัดย่อ

คำสำคัญ: บทบาทพระสงฆ์/การอนุรักษ์/พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมฺโม)

บทวิ สัตยวงศ์ทิพย์: บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ กรณีศึกษา พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมฺโม) วัดวังศิลาธรรมาราม ตำบลวังหว่า อำเภอแก่ง จังหวัดระยอง

การศึกษาวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ 2) เพื่อศึกษาบทบาทและแนวคิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ 3) ศึกษาผลจากการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ โดยใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล 2 วิธี คือ การศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จากนั้นนำข้อมูลมาตรวจสอบ วิเคราะห์ข้อมูล และนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์พบว่าบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ในประเทศไทยเป็นบทบาทด้านการให้ความรู้ในเรื่องการอนุรักษ์ป่าตามแนวทางพระพุทธศาสนา การลงมือปฏิบัติเพื่อให้เห็นเป็นตัวอย่าง ตลอดจนการเป็นผู้นำชาวบ้านในการดูแลป่าจากการถูกบุกรุกทำลายของชาวบ้านและข้าราชการ บทบาทและแนวคิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ มีบทบาทในการอนุรักษ์ป่า 3 ด้าน ได้แก่ บทบาทด้านการเทศนาสั่งสอนให้คนมีจิตสำนึก บทบาทการเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าไม้ และบทบาทในการส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ในด้านแนวคิดการอนุรักษ์ป่า 3 ด้าน ได้แก่ แนวคิดการตอบแทนคุณแม่ แนวคิดการจัดป่าแบบสวนโมกข์ และแนวคิดธรรมชาติ 4 ประการ ผลของการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ แบ่งออกเป็นได้ 3 ระดับได้แก่ ด้านผลผลิต ทำให้เกิดป่าไม้ และสัตว์ป่าในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน และอุทยานเขาชะเมาเพิ่มมากขึ้น ด้านผลลัพธ์ที่ตามมาสู่ชุมชน เกิดกลุ่มเครือข่ายชุมชนพวา กลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ การทดลองใช้คู่มือแลกเปลี่ยนชุมชน กลุ่มเยาวชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ และกิจกรรมเครือข่ายวนเกษตร ด้านผลที่ออกสู่สังคมภายนอก เกิดกลุ่มเครือข่ายวนเกษตรภาคตะวันออก 5 จังหวัด

Abstract

Key words: role of buddhist monks/forest conservation/

phrakruprachotdhammabhirom (Sai Jotidhammo)

Pattawee Sattayavongtip: The Role of Buddhist Monks in Forest

Conservation: A Case Study of Phrakruprachotdhammabhirom (Sai Jotidhammo)

Watvangsilathammaram, Wangwa Subdistrict, Klaeng District Rayong Province.

This research aimed to study 1) the role of Buddhist monk in coserving the forest, 2) the role and concept in coserving the forest of Phrakruprachotdhammabhirom, and 3) result from that coserving of Phrakruprachotdhammabhirom. The data were collected through two methods: documentary study and in-depth interview, then examined, analyed and presented.

The research result found that the roles of Buddhist monks in converving the forest in Thailand were about educating on conervation of the forest based on the Buddhist way, practicing to be an example, and being the leader of community in taking care of the forest prevented from the destroying by the community and govermental officers. The roles and concept in conserving the forest of Phrakruprachotdhammabhirom were divided into three aspects: teaching the people to be conscienced, being a leader in conserving the forest, and supporting the community in that conserving. The concept of conserving was consisted three dimensions: the gratitude to mother, the Sounmok model-based management of the forest, and the fourfold nature. The results of that coverving were grouped into three levels: the output was the increasing of the forest and wild animals in Khao Ang Rue Hai wildlife sanctuary; the outcome toward the community was the giving birth to Pawa community networking group, saving cooperative group, experiment of using the community exchange coupon, the youth forest conservation group, and the forest agricultural activity network; and the impact to outside society was the taking place of the groups of forest agricultural network in five Eastern provinces.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ กรณีศึกษา พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมฺโม) วัดวังศิลาธรรมาราม ตำบลวังหั่ว อำเภอแก่ง จังหวัดระยอง เรื่องนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณท่านพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ หรือหลวงพ่อสาย เป็นอย่างสูงที่กรุณาเปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้ศึกษา สัมภาษณ์ ตลอดจนนำผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลด้วยกัลยาณมิตรทุกครั้งลงพื้นที่ ขอบพระคุณกลุ่มผู้นำ ชาวบ้าน ชุมชนพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรีที่ให้ข้อมูลด้วยดีทุกครั้ง

ขอขอบคุณคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่เปิดโอกาสและสนับสนุนให้ทุนในการทำวิจัยครั้งนี้

ขอขอบคุณ หัวหน้าภาควิชาศาสนาและปรัชญา ตลอดจนคณาจารย์ ในภาควิชาทุกท่านที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยได้ทำการวิจัย และคอยให้คำแนะนำด้วยดีตลอดมา

คุณค่าและประโยชน์ที่เกิดจากรายงานวิจัยชิ้นนี้ ขอมอบเป็นสิ่งบูชาพระคุณของบิดามารดา ญาติพี่น้อง และครอบครัว รวมถึงคุณครูบาอาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน

ผู้วิจัย

พฤษภาคม 2561

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ง
สารบัญ.....	จ
สารบัญภาพ.....	ฉ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	3
ขอบเขตของการวิจัย.....	3
ประโยชน์ที่ได้รับ.....	4
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	5
แนวคิดเรื่องบทบาท.....	5
แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้.....	11
แนวคิดเรื่องป่าชุมชน.....	14
แนวคิดเรื่องบทบาทของพระสงฆ์.....	18
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	24
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	31
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	31
การตรวจสอบข้อมูล.....	32
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	32
การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	32
4 บทบาทการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม).....	33
บริบทชุมชนพวา อำเภอกำแพงแสน จังหวัดจันทบุรี.....	33
แนวคิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์.....	35
บทบาทการอนุรักษ์ป่าของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์.....	39
วิเคราะห์ผลการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์.....	42

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่	
5 สรุปผลการศึกษา อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	55
สรุปผลการศึกษา.....	55
ข้อเสนอแนะ.....	63
บรรณานุกรม.....	64

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 ภูเขาหัวโล้น ที่เกิดจากการบุกรุกพื้นที่ป่า.....	43
2 บริเวณที่หลวงพ่อสายเข้ามาบุกเบิกปลูกป่าในยุคแรก.....	43
3-4 ชาวบ้านมาช่วยหลวงพ่อสายปลูกป่า.....	44
5 หลวงพ่อสายเป็นประธานโครงการปลูกป่าอรัญปิยวงศ์.....	44
6 จัดกิจกรรมทอดผ้าป่าและปลูกต้นไม้.....	45
7-8 ภาพสวนป่าอรัญปิยวงศ์ในปัจจุบัน.....	46
9 ด้านหน้าของสหกรณ์ หมู่บ้านพวา ตำบลแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี.....	49
10 การเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนในกิจกรรมเรียนรู้วนเกษตร.....	49
11 กิจกรรมงานบุญปลงคืนถิ่น และธรรมยาตราเพื่อผืนป่าภาคตะวันออก.....	50
12 การจัดกิจกรรมของเครือข่ายวนเกษตร ภาคตะวันออกฐานการเรียนรู้มัน.....	51
13 การจัดกิจกรรมของเครือข่ายวนเกษตร ภาคตะวันออก ฐานการเรียนรู้ข้าว.....	51
14 การจัดกิจกรรมของเครือข่ายวนเกษตร ภาคตะวันออก ฐานการเรียนรู้ข้าวหลาม.....	52
15 การจัดกิจกรรมของเครือข่ายวนเกษตร ภาคตะวันออก ฐานการเรียนรู้ทำชาสมุนไพร.....	52
16 การจัดกิจกรรมของเครือข่ายวนเกษตร ภาคตะวันออก ฐานการเรียนรู้บ้านดิน.....	53
17 การจัดกิจกรรมของเครือข่ายวนเกษตร ภาคตะวันออก ฐานการเรียนรู้ทำสบู่สมุนไพร.....	53

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนากับป่ามีความสัมพันธ์กันจนไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ พระพุทธเจ้าทรงมีความเกี่ยวข้องกับป่าตั้งแต่ประสูติจนพระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพาน จะเห็นได้จากทรงประสูติในป่า ออกบวชแสวงหาโมกขธรรมในป่า ตรัสรู้ในป่า วัดที่ทรงประทับบำเพ็ญพุทธกิจส่วนใหญ่ก็เป็นวัดป่า ท้ายที่สุดท่านเสด็จดับขันธปรินิพพานในป่า จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับป่าจนแยกจากกันไม่ออก (พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโก, 2555, หน้า 5-6)

ในด้านความเป็นอยู่พระพุทธศาสนากำหนดให้พระภิกษุอาศัยปัจจัย 4 อย่างเป็นหลักที่คอยเตือนให้มีการดำเนินชีวิตเรียบง่ายเรียกว่านัย 4 อย่าง โดยให้พระภิกษุอยู่อย่างง่ายตั้งแต่อยู่โคนไม้ ที่เรียกว่า รุกขมูล การกำหนดอย่างนี้ทำให้ชีวิตพระสงฆ์มีความผูกพันอยู่กับป่าไม้ อยู่กับธรรมชาติตลอดเวลา เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงทำให้พระสงฆ์เข้าไปอยู่ป่าเป็นจำนวนมากพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงพระสงฆ์ที่เข้าไปอยู่ป่าไว้ 5 ประเภท คือ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, หน้า 7-14)

ประเภทที่ 1 ไปอยู่ป่าเพราะงัว เเซอะเซ คือ ไม่รู้เรื่องราว เห็นเขาอยู่ก็อยู่ตามไป

ประเภทที่ 2 อยู่ป่าเพราะมีความปรารถนาอันเป็นบาป คือ อยากได้ชื่อเสียง อยากได้คำสรรเสริญ

ประเภทที่ 3 อยู่ป่าเพราะจิตฟุ้งซ่าน เสียสติ อยู่ในที่ชุมนุมกับเขาไม่ได้แล้วต้องไปอยู่ป่า

ประเภทที่ 4 อยู่ป่าเพราะเห็นว่าการอยู่ป่านั้นเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าและท่านผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญ

และประเภทที่ 5 อยู่ป่าเพราะมุ่งความมักน้อยสันโดษปรารถนาความวิเวก สงัดฝึกหัดขัดเกลาดน

ในบรรดาทั้ง 5 ประเภทนี้พระพุทธองค์ตรัสว่าประเภทที่ 5 เป็นประเภทที่ดีเลิศประเสริฐควรแก่การยกย่องอย่างยิ่ง

พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาจึงมีความผูกพันกับป่า ในเรื่องของความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ นอกจากอาศัยอยู่ในป่าแล้ว ท่านยังอาศัยอยู่เขตหมู่บ้านด้วย ทำให้มีชื่อเรียกพระสงฆ์ทั้งสองกลุ่มว่า กลุ่มที่อาศัยอยู่ในป่าถูกเรียกว่า อรัญญวาสี และกลุ่มที่อาศัยอยู่เขตบ้านถูกเรียกว่า คามวาสี มาแยกกันอย่างชัดเจนปรากฏในประเทศลังกาที่มีการแบ่งพระสงฆ์ออกเป็น 2 ฝ่าย คือพระสงฆ์ที่อยู่บ้านเรียกว่า พระคามวาสี และพระที่อยู่ในป่าเรียกว่า อรัญญวาสี ประเทศไทยในยุคสุโขทัยที่รับเอาพระพุทธศาสนาแบบลังกาเข้ามา ทำให้เอาคติแบ่งพระสงฆ์ 2 ฝ่ายคือคามวาสี กับอรัญญวาสีเข้ามาด้วย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553, หน้า 20-21)

นอกจากนั้นพระพุทธศาสนายังให้ความสำคัญกับการใช้ชีวิตในป่าของพระภิกษุด้วย พระพุทธองค์บัญญัติวัตรสำหรับภิกษุผู้ต้องอาศัยอยู่ในป่า ที่เรียกว่า รุดงค์หรือรุดงค์วัตร เป็นข้อปฏิบัติที่ไม่ได้บังคับให้ภิกษุถือปฏิบัติตลอดเวลา ให้อิสระในการจะเลือกปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติก็ได้ โดยมีข้อวัตรปฏิบัติ 3 ประการ คือ อารัญญิกังคะ วัตรสำหรับภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร รุกขมูลิกังคะ วัตรสำหรับภิกษุผู้

อาศัยอยู่โคนไม้ และโสสานิกังคะ วัตรสำหรับภิกษุผู้อยู่ในป่าช้า (พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโก, 2555, หน้า 127-128)

เรายังพบว่าตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบันพระสงฆ์กับป่า ยังคงมีความสัมพันธ์อยู่ ทั้งในแง่ของการเป็นสถานที่ในการฝึกตน และในอีกแง่หนึ่งก็เป็นสถานที่พระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ที่เสื่อมโทรมอันเนื่องมาจากการบุกรุกทำลายป่า บทบาทของพระสงฆ์จึงเปลี่ยนไป ในประเทศไทยพบว่าพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นสถาบันทางศาสนาเข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าไม้ ได้อย่างมีประสิทธิภาพจนเป็นที่ยอมรับจากหน่วยงาน องค์กรทั้งภายในและนอกประเทศ เช่น พระพวงศศักดิ์ เตชธมโม จังหวัดเชียงใหม่ พระครูพิทักษ์นันทคุณ กลุ่มอัครเมืองน่าน จังหวัดน่าน พระมหาจันทร์ คุณวุฒโฒ วัดบึงพระ อ.โชคชัย จ.นครราชสีมา พระเทพสิมาภรณ์ เจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา พระประจักษ์ คุตตจิตโต จังหวัดบุรีรัมย์ พระครูสุภาจารวัฒน์ จังหวัดยโสธร พระสมนึก นาโถ จังหวัดนครปฐม และพระคำเขียน สุวณโณ เป็นต้น

ภาคตะวันออกเป็นภูมิภาคที่เนื้อที่ส่วนหนึ่งติดกับทะเล และส่วนหนึ่งเป็นภูเขา และป่าไม้ แต่สถานการณ์ป่าไม้ในภาคตะวันออกมีความเสื่อมโทรมและถูกทำลายไปมากอันเป็นผลมาจากการบุกรุกพื้นที่ป่า เพื่อปลูกพืชเชิงเดี่ยว การทำกินและสัมปทานป่าไม้ จากปัญหาดังกล่าว ทำให้เกิดการตื่นตัวในเรื่องของการหวงแหนพื้นที่ป่า นำไปสู่การรวมกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ทั้งชุมชนและพระสงฆ์ ได้เข้ามามีส่วนช่วยในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าของตนเอง อาทิ เช่น การรวบรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนฟื้นฟูป่าชายเลนของหมู่บ้านเปรี๊ตใน ตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอมือเมือง จังหวัดตราด ที่ได้มีการฟื้นผืนป่าชายเลนที่เสื่อมโทรมจากนายทุนที่เข้ามาทำประมงชายฝั่งกลับมาเป็นผืนป่าของชุมชนอย่างสมบูรณ์ นายอารมณ สุนทรประเสริฐ ประธานราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า จังหวัดระยอง ชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านแลง ตำบลบ้านแลง อำเภอมือเมือง จังหวัดระยอง ที่ต่อสู้เรื่องการให้สัมปทานป่าไม้ในหมู่บ้าน มีการรวมตัวกันฟื้นฟูและรักษาป่าต้นน้ำในหมู่บ้าน ในการรวมตัวของกลุ่มเหล่านี้ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์และรักษาป่าของชุมชนเองไว้ได้

เมื่อกล่าวถึงพระสงฆ์ในภาคตะวันออกที่มีบทบาทในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าทุกคนต้องกล่าวถึงพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ หรือที่ชาวบ้านเรียกสั้น ๆ ว่า “หลวงพ่อสาย” เป็นพระสงฆ์รูปหนึ่งที่มีบทบาทต่อการอนุรักษ์ป่า ในเขตพื้นที่จังหวัดระยอง และจังหวัดจันทบุรี โดยท่านมีความคิดว่ สิ่งแวดล้อมทุกวันนี้ถูกทำลายไปเพราะมนุษย์ที่ต้องการทรัพยากรธรรมชาติไปทำมาหากิน อันเกิดกิเลสที่มนุษย์ผู้นั้นอยากมีอยากเป็น ใครมีกิเลสมากก็ทำลายทรัพยากรธรรมชาติมาก ใครมีกิเลสน้อยก็ทำลายทรัพยากรธรรมชาติน้อย จะทำอะไรให้มนุษย์เรามีความพอเพียงในการอยู่การกิน ใช้ชีวิตกับธรรมชาติให้ได้มากที่สุด ท่านเห็นปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมอันเกิดจากมนุษย์ดังกล่าว ท่านจึงระดมชาวบ้านมาช่วยกันปลูกป่าโดยเริ่มปลูกในพื้นที่วัดวังศิลาธรรมาราม ตำบลวังห้ว อำเภอกกแจง จังหวัดระยอง ในพื้นที่ 20 ไร่ จากนั้นก็ขยายพื้นที่ปลูกป่าไปยังอีกหลาย ที่ เช่น ปลูกป่าและฟื้นฟูป่า ในบริเวณหมู่ที่ 2, 3, และ 4 ของตำบลพวา อำเภอกกแจง จังหวัดจันทบุรีในพื้นที่กว่า 1,000 ไร่ ปลูกป่าบริเวณเขาจุก กิ่งอำเภอลือเตย จังหวัดระยอง ในพื้นที่ว่า 15 ไร่ ปลูกป่าในโครงการเชื่อมป่าตะวันออก (ทางช้างเผือก) ในพื้นที่กว่า 60 ไร่ โดยปัจจุบันหลวงพ่อสายท่านก็ยังยังคงทำหน้าที่เป็นผู้นำชุมชน รวมตัวชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าอยู่ตลอดเวลา จากการทำงานด้านการอนุรักษ์

ดังกล่าวทำให้ในปี พ.ศ. 2546 ท่านได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ครั้งที่ 6 ประเภทบุคคล ซึ่งเป็นโครงการที่มอบรางวัลให้กับบุคคลที่ทำหน้าที่ด้านสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะ ทำให้หลวงพ่อสาย เป็นที่รู้จักทั้งหน่วยงานของภาครัฐ และเอกชนที่ทำหน้าที่ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

นอกจากนั้นท่านยังได้ทำหน้าที่เป็นกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานของโรงเรียนบ้านวังหิน อำเภอกงหราจังหวัดระยอง ในปี พ.ศ. 2542-2547 และโรงเรียนบ้านเนินจำปา อำเภอกงหราจังหวัดจันทบุรี ในปี พ.ศ. 2545 เป็นกรรมการที่ปรึกษาโครงการเรียนรู้ร่วมกันสรรค์สร้างชุมชนของนักศึกษา และเป็นคณะกรรมการในองค์ของรัฐและเอกชนในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอีกด้วย

จากที่กล่าวมาผู้วิจัยจึงอยากศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่า โดยมุ่งศึกษาถึงบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ ตลอดจนแนวคิดและผลงานการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ ผู้เป็นพระสงฆ์ที่ได้ทุ่มเทให้กับการอนุรักษ์ป่าจนได้รับรางวัลต่าง ๆ มากมายว่ามีแนวคิดอย่างไรและผลที่เกิดจากการอนุรักษ์ป่าไม้ของท่านมีอะไรบ้าง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้
2. เพื่อศึกษาบทบาทและแนวคิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์
3. เพื่อวิเคราะห์ผลจากการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์

ขอบเขตของการวิจัย

ในงานวิจัยชิ้นนี้กำหนดขอบเขตการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. ในการศึกษาจะเน้นที่พระสงฆ์ คือ พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม) เป็นสำคัญเนื่องจากท่านเป็นผู้ที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไนและอุทยานแห่งชาติเขาชะเมาจากที่เคยเสื่อมโทรมให้กับมาความอุดมสมบูรณ์ก่อเกิดประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมและชุมชนพวามากกว่า 20 ปี

2. ในการศึกษาแนวคิดของท่านพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม) ให้ความสำคัญต่อแนวคิดที่หลวงพ่อใช้ในการอนุรักษ์ อันได้แก่ แนวคิดการตอบแทนคุณแม่ แนวคิดการจัดการป่าแบบสวนโมกข์ และแนวคิดธรรมชาติ 4 การ

3. ในการศึกษาผลของการอนุรักษ์ป่าของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม) ในประเด็นผลของการอนุรักษ์ได้แก่ ด้านผลผลิต (Output) ด้านผลลัพธ์ที่ตามมาสู่ชุมชน (Outcome) และด้านผลที่ออกสู่สังคมภายนอก (Impact)

ศึกษาถึงบทบาทของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม) ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ในเขตพื้นที่สวนป่าอรัญปิยวงศ์ หมู่บ้านกรวย ตำบลพวา อำเภอกงหราจังหวัดจันทบุรี

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ได้ทราบถึงบทบาทของสงฆ์ในพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ป่าไม้ในสมัยพุทธกาล
2. ได้ทราบถึงบทบาทและแนวคิดในการอนุรักษ์ป่าของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์
3. ได้ทราบถึงผลของการอนุรักษ์ป่าของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องใช้เป็นแนวทางในการศึกษา โดยผู้วิจัยจะแบ่งสาระสำคัญในการนำเสนอ ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเรื่องบทบาท
2. แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้
3. แนวคิดเรื่องป่าชุมชน
4. แนวคิดเรื่องบทบาทของพระสงฆ์
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเรื่องบทบาท

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าผลงานทางวิชาการพบว่า มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงความหมายของบทบาทไว้ ดังนี้

ความหมายของบทบาท

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546, หน้า 602) ได้ให้นิยามความหมายไว้ว่า บทบาทหมายถึง การทำท่าตามบท การร่าตามบท โดยปริยายหมายความว่า การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ – ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2532, หน้า 315) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท หมายถึง หน้าที่หรือพฤติกรรมที่สังคมกำหนดและคาดหวังให้บุคคลกระทำ

อุทัย หิรัญโต (2526, หน้า 197, อ้างถึงใน ญัฐชยา สัมเชื้อหวาน, 2541, หน้า 12) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท คือ หน้าที่หรือพฤติกรรมอันพึงคาดหวัง ของบุคคลแต่ละคนในกลุ่มหรือในสังคมหนึ่งๆ บทบาทเป็นสิ่งที่สังคมหรือกลุ่ม หรือวัฒนธรรมของกลุ่มหรือสังคมนั้นกำหนดขึ้น ฉะนั้นบทบาทจึงเป็นแบบพฤติกรรมของบุคคลในสถานะหนึ่งๆ ที่พึงมีต่อบุคคลในสถานะหนึ่งในสังคมเดียวกัน

สงวนศรี วิรัชชัย (2547, หน้า 20. อ้างถึงใน ญัฐชยา สัมเชื้อหวาน, 2541, หน้า 16) ได้กล่าวถึงคำว่า บทบาท หมายถึง รูปแบบของพฤติกรรมประจำตำแหน่ง ซึ่งประกอบด้วยสิทธิและหน้าที่ของตำแหน่ง เมื่อบุคคลดำรงตำแหน่งใด ต้องแสดงพฤติกรรมตามระบุเป็นบทบาทของตำแหน่งนั้น

กลมรัตน์ หล้าสูงษ์ (2527, หน้า 50) ได้กล่าวถึงความหมายของบทบาท ไว้ว่าหมายถึง การประพฤติปฏิบัติของบุคคลตำแหน่งและสถานภาพทางสังคมนั้นๆ ถ้าตำแหน่งหรือสถานภาพเปลี่ยนไปบทบาทก็จะเปลี่ยนตามไปด้วยและถ้าบุคคลใดในสังคมมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมมากขึ้นเท่าใด บทบาทก็จะเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น

พระมหาพนอง ปจโจปการี (2553, หน้า 78) ได้กล่าวถึงคำว่า บทบาท ไว้ว่าหมายถึง พฤติกรรมที่ปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาทเป็นพฤติกรรมที่สังคมกำหนดและคาดหวังให้บุคคลกระทำ เช่น เป็นครูต้องมีบทบาทสอนหนังสือ เป็นลูกต้องเคารพเชื่อฟังแม่ และเป็นศาสนิกชนต้องช่วยกัน ทำนุบำรุงศาสนา

อำไพ หมิ่นสิทธิ์ (2553, หน้า 100) ได้กล่าวถึงความหมายของ บทบาท ไว้ว่าหมายถึง การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพหรือพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกตามสถานภาพ หรือกล่าวได้ว่า บทบาท เป็นหน้าที่ที่เราจะต้องทำ ส่วนสถานภาพคือสิ่งที่เราเป็น เช่น พ่อ แม่ เป็นสถานภาพ บทบาท คือ การอบรมเลี้ยงดูลูก แต่ในบางครั้งบางคนที่ไม่มีสถานภาพ แต่สามารถแสดงบทบาทได้ เช่น ไม่มีสถานภาพเป็นครู แต่สามารถสอนหนังสือได้ ไม่ได้เป็นพยาบาล แต่สามารถปฐมพยาบาลคนอื่นได้ ไม่ได้เป็นตำรวจแต่จับผู้ร้ายได้ เป็นต้น

งามพิศ สัตย์สวณ (2535, หน้า 73) ได้อธิบายไว้ว่า บทบาท คือ พฤติกรรมที่คาดหวัง สำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่างๆ ว่าจะต้องปฏิบัติเป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มหรือสังคม เพื่อให้ความสัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่เกิดขึ้นได้

สุพัตรา สุภาพ (2541, หน้า 30. อ้างถึงใน ประกิจ ศรีมันทยมาศ, 2542, หน้า 31) ได้อธิบายความหมายของ บทบาท ไว้ว่า การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) เช่น มีตำแหน่งเป็นพ่อ บทบาทคือ ต้องเลี้ยงลูก เป็นครูบทบาทคือ สอนนักเรียนให้ดี เป็นคนใช้ บทบาทคือ ปฏิบัติตามที่หมอสั่ง ซึ่งบทบาทจะคอยกำหนดความรับผิดชอบของงานต่างๆ ที่ได้ปฏิบัติ

ศิริรัตน์ แอดสกุล (2555, หน้า 66) ได้ให้ความหมายว่า บทบาท หมายถึง การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพหรืออาจกล่าวได้ว่าบทบาทคือพฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่างๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร (Role expectation) เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มคนหรือสังคม เพื่อจะได้มีการกระทำระหว่างกันได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่เกิดขึ้นได้ เช่น บทบาทของแม่ สังคมก็จะคาดหวังไว้ว่าจะต้องเลี้ยงดูลูก เอาใจใส่ลูก ส่งเสียให้เล่าเรียน ให้ความรัก ความอบอุ่นแก่ลูก เป็นต้น

สรุปได้ว่า บทบาทเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นของบุคคลในสังคมนั้นๆ ที่ปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพเป็นการแสดงออกมาตามสิ่งที่สังคมคาดหวัง เช่น ครูมีบทบาทในการสอนหนังสือนักเรียน หมอมีบทบาทในการรักษาคนไข้ให้หายป่วย ทหารมีบทบาทในการปกป้องประเทศชาติ เป็นต้น เพราะฉะนั้น บทบาทจึงเป็นสิ่งที่ทุกคนในสังคมต้องมีและต้องรับผิดชอบต่อ บทบาทนั้นๆ ให้ดีด้วย หากมีการละเลยต่อบทบาทที่ตนเองพึงมีก็อาจจะก่อให้เกิดปัญหาต่อสังคมที่อยู่ได้ นั่นเอง

ประเภทของบทบาท

นักวิชาการหลายท่านได้จำแนกประเภทของบทบาทไว้หลากหลายประเภทด้วยกัน โดยจำแนก อติวิพนสิทธิ์ และคณะ (2532, หน้า 45-46. อ้างถึงใน พระครูใบฎีกาถาวร สุรบุญญ, 2554, หน้า 24) ได้แบ่งบทบาทออกเป็น 3 ประเภท

1. บทบาทในอุดมคติ (Ideal Role) เป็นบทบาทที่สังคมหรือบุคคลทั่วไปคาดหวังให้เกิดขึ้นในสังคมบางที่ อาจไม่มีใครทำที่สังคมหรือบุคคลคาดหวังตามนั้นได้

2. บทบาทที่บุคคลเข้าใจ (Perceived Role) เป็นบทบาทของบุคคลหนึ่งที่จะคิดขึ้นว่าตนเองควรเป็นอย่างไร ซึ่งขึ้นกับประสบการณ์ที่แตกต่างของแต่ละบุคคล

3. บทบาทที่แสดงออกจริง (Actual or Enacted Role) เป็นสิ่งที่แต่ละคนได้ปฏิบัติจริงตามบทบาทหน้าที่ของตน ซึ่งสถานการณ์เหล่านั้นขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมและสังคมของแต่ละบุคคล

เดโช สนวนานท์ (2518, หน้า 102-103) ได้กล่าวถึงบทบาทไว้ 2 ประเภท ได้แก่

1. บทบาทแบบรัดกุม ได้แก่ บทบาทที่ต้องปฏิบัติตามตามข้อกำหนดที่ได้กำหนดไว้ เช่น การแต่งงานของเจ้าบ่าวเจ้าสาว เป็นต้น ซึ่งข้อกำหนดดังกล่าวต้องปฏิบัติตามยืดหยุ่นไม่ได้

2. บทบาทแบบยืดหยุ่น ได้แก่ บทบาทที่ไม่มีข้อกำหนดตายตัว สามารถเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุและผลได้ เช่น บทบาทของพ่อ แม่ ที่มีข้อกำหนดกลาง ๆ บทบาทของพ่อแม่มีพฤติกรรมอาจเปลี่ยนไปตามสภาพสังคม ในแต่ละสังคมประกอบด้วยเครือข่าย สถานภาพและความคาดหวังที่เป็นกรอบให้ปฏิบัติของแต่ละสถานภาพมี 2 ลักษณะ ดังนี้

2.1 ลักษณะเกี่ยวกับตน (Self-Related Characteristics) ได้แก่ ลักษณะต่าง ๆ ของบุคคลตามที่เขาคิดเป็นลักษณะเช่นนั้น (Self-Conception) ลักษณะนี้จะมีผลต่อการประพฤติตามสถานภาพที่เขาดำรง และจะเป็นฐานในการเลือกความคาดหวังตามประเภทต่างๆ มาเป็นแนวในความประพฤติตามสถานภาพของตนเอง

2.2 ความสามารถและทักษะในการแสดงบทบาท (Role Playing Skills and Capacities) เป็นความสามารถที่มีมาแต่เกิดของแต่ละบุคคล ส่วนทักษะ (Skill) เกิดขึ้นในภายหลัง แต่ทั้งความสามารถและทักษะมีความสัมพันธ์กัน ขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้ ดังนั้น การแสดงออกซึ่งความสามารถและการมีทักษะจึงทำให้เกิดการแสดงบทบาทของบุคคลได้

อรุณ รักธรรม (2526, หน้า 56) ได้แบ่งประเภทของบทบาทออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. บทบาทในอุดมคติ (Actual Role) เป็นพฤติกรรมที่แท้จริงของผู้ที่ถูกควบคุมโดยอารมณ์ เจตคติ พฤติกรรมส่วนตัว และปัญหาในการปฏิบัติงาน

2. บทบาทที่ถูกกำหนด (Prescription Role) เป็นขอบเขตหน้าที่ความรับผิดชอบ ซึ่งหน่วยงานหรือองค์กรเป็นผู้กำหนด

3. บทบาทที่คาดหวัง (Expectation Role) เป็นความหวังของบุคคลหรือสังคมที่มีต่อบุคคลผู้ครองตำแหน่ง และเป็นความคาดหวังของตนเองต่อบทบาทนั้นๆ

ที่มาของบทบาท

ในทุกๆ สังคมนั้น แต่ละบุคคลจะมีบทบาทของตนเองที่แตกต่างกัน อันเป็นลักษณะของพฤติกรรมส่วนบุคคลที่แสดงออกมาและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน โดยมีที่มาของบทบาทต่างๆ นั้นแตกต่างกัน ซึ่งมีนักวิชาการได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ ดังนี้

กรองแก้ว อยู่สุข (2537, หน้า 11) ได้กล่าวไว้ว่า บทบาทเป็นแบบอย่างของพฤติกรรมที่คาดหวังว่าบุคคลจะแสดงออกในกิจกรรมที่ทำร่วมกับผู้อื่น บทบาทจะสะท้อนให้เห็นถึงตำแหน่งในสังคม รวมไปถึงหน้าที่สิทธิ ความรับผิดชอบและอิทธิพลของแต่ละบุคคลด้วย

พัทยา สายหู (2529, หน้า 21) ได้อธิบายในเรื่องนี้ไว้ว่า บทบาทเปรียบเสมือนบทของตัวละครที่กำหนด ให้ผู้แสดงในละครเรื่องนั้นๆ เป็นตัวละครอะไร มีบทบาทต้องแสดงอย่างไร ถ้าแสดง

ผิดบทหรือไม่สมบทบาทก็อาจถูกเปลี่ยนตัวไม่ให้เห็นไปเลย นอกจากนี้แล้วบทบาทของบุคคลยังขึ้นอยู่กับกรล่อมเกลากทางสังคม และบุคลิกภาพของบุคคลนั้นด้วย

ไพบูลย์ ช่างเรียน (2516, หน้า 27, อ้างถึงใน ประกิจ ศรีมันทยามาต, 2542, หน้า 30) ได้อธิบายว่า บทบาทของแต่ละบุคคลนั้นจะแตกต่างกันออกไปตามลักษณะ สถานภาพ อุปนิสัย ความคิด ความรู้ความสามารถ มูลเหตุจูงใจ การอบรมและความพอใจ ดังนั้น จากแนวคิดดังกล่าวข้างต้น บทบาทของบุคคลในแต่ละสังคม จึงมีที่มาที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. บทบาทที่ถูกกำหนดโดยตำแหน่ง ได้แก่ ฐานะของตำแหน่ง กฎระเบียบหน้าที่ ความรับผิดชอบ สิทธิและข้อผูกพัน ซึ่งกำหนดไว้เป็นปทัสถานสำหรับผู้ดำรงตำแหน่งนั้น
2. บทบาทที่ถูกกำหนดโดยบุคลิกภาพของบุคคล ได้แก่ ทศนคติ ประสบการณ์ การศึกษา อบรม ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งผู้ดำรงตำแหน่งนั้นจะยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ

สรุปได้ว่า ที่มาของบทบาทนั้น อาจเกิดจากการเข้ารับตำแหน่งใดๆก็ตามทางสังคมอาจเกิดจากประสบการณ์ การศึกษา ความรู้ความสามารถพิเศษด้านอื่นๆ การอบรมความพึงพอใจต่อสิ่งนั้นๆ เป็นต้น ทำให้การที่บุคคลจะมีบทบาทขึ้นมาในสังคมนั้นประกอบไปด้วยสาเหตุหลายประการนั่นเอง

ลักษณะของบทบาท

ศิริรัตน์ แอดสกุล (2555, หน้า 66 – 68) ได้จำแนกลักษณะของบทบาท ไว้ดังนี้

1. บทบาทเป็นการกระทำหรือแสดงพฤติกรรมตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพหรือตำแหน่งที่ครองอยู่ เช่น เป็นแม่ก็มีหน้าที่เลี้ยงลูก ให้ความรักความอบอุ่นแก่ลูก เป็นต้น
2. บางคนไม่มีสถานภาพ แต่สามารถแสดงบทบาทได้ เช่น ไม่มีสถานภาพเป็นครูแต่สามารถสอนหนังสือได้ ไม่ได้เป็นพยาบาล แต่สามารถปฐมพยาบาลคนอื่นได้ ไม่ได้เป็นตำรวจแต่จับผู้ร้ายได้ เป็นต้น
3. บทบาทที่ขัดแย้งกัน เช่น หญิงคนหนึ่งมีสถานภาพเป็นทั้งแม่และอาจารย์ของลูก ถ้าลูกของตนเองเรียนไม่ดี คะแนนไม่ดี แล้วแม่ที่สถานภาพเป็นอาจารย์ให้คะแนนลูกดี ๆ จะทำให้เสียบทบาทของความเป็นอาจารย์ที่ดี หรือหากแม่ให้คะแนนลูกไม่ดี แม่จะเสียบทบาทของความเป็นแม่ที่ดีที่ไม่ช่วยลูกของตนเอง คือมีสองสถานภาพและสองบทบาทที่ต่างกัน ในเวลาเดียวกัน เป็นต้น
4. บทบาทต่อรอง (role bargain) คือ การเลือกแสดงบทบาทใดบทบาทหนึ่งให้ดีที่สุดก่อน ส่วนบทบาทอื่น ให้ปล่อยผ่านไป เช่น อาจารย์ผู้หญิงคนหนึ่งกำลังเขียนผลงานการวิจัย บทบาทของนักวิจัยก็เป็นบทบาทรองไป แต่ถ้าหากงานวิจัยเป็นงานที่เร่งมากต้องดำเนินการให้แล้วเสร็จภายในเวลาที่กำหนด บทบาทของนักวิจัยก็ต้องแสดงอย่างเต็มที่ ส่วนบทบาทของความเป็นแม่ที่ดีก็จะต้องเป็นบทบาทรองไปก่อน เป็นต้น

5. การมีสถานภาพเดียวแต่มีหลายบทบาท เช่น ผู้ที่เป็นอาจารย์ ที่ต้องเป็นทั้งผู้บรรยาย สอนหนังสือ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา เป็นนักวิจัย เป็นคณะกรรมการ เป็นนักเขียน เป็นต้น

กรรณิกา ขวัญอารีย์ (2535, หน้า 12) ได้แบ่งลักษณะบทบาทของคนในสังคมไว้ดังนี้ คือ

1. บทบาทตามอุดมคติ เป็นบทบาทตามอุดมคติที่กำหนดสิทธิ และหน้าที่ของตำแหน่งไว้
2. บทบาทที่ควรกระทำ เป็นบทบาทแต่ละบุคคลเชื่อว่าควรกระทำในหน้าที่ของตำแหน่งนั้นๆ ซึ่งอาจไม่ตรงตามบทบาทอุดมคติทุกประการ และอาจแตกต่างกันไปแต่ละบุคคลก็ได้

3. บทบาทที่กระทำจริง เป็นบทบาทที่บุคคลได้กระทำจริงตามความเชื่อ ความคาดหวัง ตลอดจนความกดดันและโอกาสที่กระทำในแต่ละสังคมในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ

สรุปได้ว่า ลักษณะของบทบาทมีด้วยกันหลายลักษณะสำคัญ ๆ เช่น การจะบทบาทก็ต้องมีสถานภาพในสังคมเสียก่อนแต่ถ้าไม่ได้มีสถานภาพตามบทบาทนั้นๆในสังคมก็อาจจะมิบทบาทแบบนั้นได้ เช่น ไม่ได้เป็นพยาบาล แต่สามารถปฐมพยาบาลคนอื่นได้ ไม่ได้เป็นตำรวจแต่สามารถจับผู้ร้ายได้ เป็นต้นนอกจากสถานภาพทางสังคมแล้วนั้น ลักษณะของบทบาทยังประกอบไปด้วยหน้าที่ในตำแหน่งนั้นๆเป็นการดำรงตำแหน่งจากบทบาทที่สังคมกำหนดไว้ให้ด้วย นั่นเอง

ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับบทบาท

ปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมของบุคคล คือ ตำแหน่ง สถานภาพทางสังคม ความคาดหวัง บทบาทของบุคคล และความรู้สึกได้รับการยอมรับจากสังคม ดังนี้

1. ตำแหน่งสถานภาพทางสังคม

สังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมของบุคคลต่อกันและกันระหว่างบุคคล โดยมีการจัดระเบียบขึ้น ส่วนสถานภาพ หมายถึง ตำแหน่งของบุคคลในสังคมในกลุ่มที่มีฐานะเป็นสมาชิกทางสังคม ทำให้บุคคลย่อมมีตำแหน่งต่างๆ ฉะนั้น ตำแหน่งทางสังคมมีความแตกต่างจากบทบาทที่ว่าตำแหน่งทางสังคมจะยังคงอยู่ ไม่ว่าจะมีใครครองตำแหน่งนั้นหรือไม่ แต่บทบาทอาจมีอยู่หรือไม่ก็ได้ ตำแหน่งทางสังคมอาจมีสถานภาพสูงหรือต่ำ ขึ้นอยู่กับอำนาจที่เกี่ยวข้องกับสมาชิกของตำแหน่ง ด้วยเหตุนี้ ตำแหน่งกับสถานภาพจึงเป็นโน้ตสั่นคู่กัน คือ ตำแหน่งทางสังคมจะบ่งบอกถึงสถานภาพทางสังคมด้วย

ตำแหน่งทางสังคมแต่ละอย่างจะมีการคาดหวังจากคนในสังคมที่ให้ผู้ครองนั้นประพฤติปฏิบัติตามระเบียบ แบบแผน กฎเกณฑ์ ที่เรียกว่า บรรทัดฐานหรือปทัสถาน หรืออาจกล่าวได้ว่า บรรทัดฐานทางสังคม หรือปทัสถานเป็นกฎเกณฑ์พฤติกรรม หรือค่านิยมที่สังคมกำหนดไว้เป็นแนวทางให้บุคคลหรือสมาชิกในสังคมยึดถือปฏิบัติในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องกำหนดว่าบุคคลผู้ครองตำแหน่งต่างๆ นั้นควรหรือต้องปฏิบัติอย่างไรในแต่ละสถานการณ์ การที่เราปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมก็เพราะทราบว่าตนเองได้รับความคาดหวังจากบุคคลที่เราติดต่อสัมผัสและจากสังคมส่วนรวมให้ปฏิบัติเช่นนั้น การปฏิบัติดังกล่าว ก็คือ การแสดงบทบาททางสังคม

บรรทัดฐานทางสังคม เป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้จากประสบการณ์ด้วยวิธีการอบรมปลูกฝังบุคคลเกิดจิตสำนึกในการควบคุมตนเอง หรือวิธีการขัดเกลาทางสังคม นั่นเอง บรรทัดฐานทางสังคม อาทิ ธรรมเนียม ได้แก่ แบบแผนปฏิบัติ มารยาทสังคม กฎศีลธรรม ได้แก่ ประเพณี วิถีประชาจารีต ข้อห้ามต่างๆ กฎหมาย ได้แก่ บทบัญญัติ ข้อบังคับ เป็นต้น บรรทัดฐานดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากค่านิยมทางสังคม หากคนในสังคมมีค่านิยมอย่างไร จะส่งผลให้เกิดการกำหนดบรรทัดฐานหรือปทัสถานตามตำแหน่งของบุคคลนั้น ซึ่งสามารถให้สอดคล้องกับค่านิยมดังกล่าว นอกจากนี้ ยังบังเกิดผลให้คนในสังคมมีแบบแผนในการปฏิบัติต่อกัน มีการแสดงพฤติกรรมบทบาทของแต่ละคนด้วย

2. ความสัมพันธ์ระหว่างบทบาท ตำแหน่งสถานภาพกับบรรทัดฐาน

บทบาทประกอบด้วยบรรทัดฐานต่างๆ และเมื่อผนวกบทบาทหลายๆ ด้านเข้าด้วยกันจะเกิดเป็นตำแหน่งสถานภาพขึ้นมา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ตำแหน่งสถานภาพประกอบด้วยบทบาทและบทบาทประกอบด้วยบรรทัดฐาน ทั้งบรรทัดฐานและบทบาทเป็นการกระทำที่แสดงออกถึงการ

ตัดสินใจของพฤติกรรมให้ปรากฏ กล่าวคือ การกระทำที่แสดงออกถึงพฤติกรรมที่คาดหวังเป็นเพียงบรรทัดฐานและบทบาทอุดมคติ แต่ถ้าเป็นการกระทำที่แสดงออกถึงการตัดสินใจของพฤติกรรมเป็นบรรทัดฐาน หรือบทบาทความเป็นจริง การที่บรรทัดฐานและบทบาทเกี่ยวข้องกับการกระทำที่แสดงออกของพฤติกรรมบุคคลนั้นๆ จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์กับตำแหน่งสถานภาพของบุคคลด้วย เหตุนี้ที่การกระทำที่แสดงออกของพฤติกรรมบุคคลย่อมขึ้นกับตำแหน่งสถานภาพที่บุคคลนั้นครองอยู่ในตำแหน่งสถานภาพหนึ่งๆ จะประกอบด้วยบรรทัดฐานและบทบาทต่างๆ ซึ่งบรรทัดฐานและบทบาทดังกล่าวนี้มักแสดงออกในรูปของสิทธิและหน้าที่ของบุคคลผู้ครองตำแหน่งสถานภาพนั่นเอง

บรรทัดฐานมีความสัมพันธ์กับระบบสังคม ในทำนองเดียวกับอะตอมมีความสัมพันธ์กับระบบมวลสาร และเซลล์มีความสัมพันธ์กับระบบอินทรีย์ กล่าวคือ บรรทัดฐานเป็นส่วนประกอบของบทบาท และบทบาทเป็นส่วนประกอบของตำแหน่งสถานภาพ โดยที่บุคคลอาจมีตำแหน่งสถานภาพหลายอย่างภายในองค์กรเชิงซ้อน ที่ประกอบด้วยกลุ่มหลายกลุ่มมารวมกัน ตำแหน่งสถานภาพหลายอย่างรวมกันเรียกว่า พหุสถานภาพ และอาจมีหลายพหุสถานภาพในชุมชนและสังคม อันประกอบไปด้วยองค์การเชิงซ้อนหลายๆ องค์การมารวมกันอีกด้วย พหุสถานภาพหลายอย่างนี้รวมเรียกว่า พหุคุณสถานภาพ

3. ความคาดหวังบทบาทของบุคคลที่ครองตำแหน่งสถานภาพ

เมื่อบุคคลได้เรียนรู้ความคาดหวังจากสังคมเกี่ยวกับบทบาทตำแหน่งสถานภาพที่ครองแล้ว จะส่งผลเกี่ยวข้องกับกระบวนการที่เรียกว่าการสร้างความคิดเห็น หรือทัศนคติ เรียกว่าจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นเมื่อเกิดการรังสรรค์ หรือกิจกรรมต่างๆ ทางสังคม แสดงให้เห็นปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรม โดยที่ตำแหน่งสถานภาพ และการคาดหมายดังกล่าว ยังแสดงถึงปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมของบุคคล ผู้ครองตำแหน่งสถานภาพนั้นด้วย และอาจกล่าวได้ว่า จิต เป็นปัจจัยสำคัญทางจิตวิทยาที่เชื่อมโยงกับปัจจัยทางสังคมกับพฤติกรรมบทบาทเข้าด้วยกัน ซึ่งเกิดจากปฏิกิริยาที่บุคคลมีต่อสังคม เมื่อบุคคลมีการปฏิสังสรรค์ในสังคม การตีความจากประสบการณ์ทางสังคมหรือเกิดจากความสำนึกในตัวตนหรืออัตตา ซึ่งเป็นการสร้างภาพพจน์เกี่ยวกับตนเองนั่นเอง ติดตามด้วยการคาดหวังบทบาท แล้วจึงเกิดการกระทำที่แสดงออกถึงพฤติกรรมบทบาทที่สังคมคาดหวัง กล่าวอีกนัย การคาดหวังจากสังคมมีผลต่อการคาดหวังของผู้ครองตำแหน่งสถานภาพ มีผลต่อพฤติกรรมบทบาทของบุคคลนั้น

สรุปได้ว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับบทบาทประกอบไปด้วย 3 ปัจจัย

1. ตำแหน่งและสถานภาพทางสังคม การคาดหวังจากคนในสังคมที่ให้ผู้ครองนั้นประพฤติปฏิบัติตามระเบียบ แบบแผน ที่เรียกว่า บรรทัดฐานทางสังคม เป็นค่านิยมที่สังคมกำหนดไว้เป็นแนวทางให้บุคคลหรือสมาชิกในสังคมยึดถือปฏิบัติในสถานการณ์ต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องกำหนดว่าบุคคลผู้ครองตำแหน่งต่างๆ นั้นควรหรือต้องปฏิบัติอย่างไรในแต่ละสถานการณ์ การที่เราปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคมก็เพราะทราบว่าตนเองได้รับความคาดหวังจากบุคคลที่เราติดต่อสังสรรค์และจากสังคมส่วนรวมให้ปฏิบัติเช่นนั้น การปฏิบัติดังกล่าว ก็คือ การแสดงบทบาททางสังคมเช่น การแสดงออกทางบทบาทของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองต่างๆ การแสดงออกของนายกรัฐมนตรี การแสดงออกของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างๆ ที่ล้วนแล้วแต่เกิดจากความคาดหวังของคนในสังคมให้ผู้ดำรงตำแหน่งปฏิบัติและบริหารประเทศอย่างสุจริตและยุติธรรมที่สุด

2. ความสัมพันธ์ระหว่างบทบาท ตำแหน่งสถานภาพกับบรรทัดฐานบทบาทประกอบด้วย บรรทัดฐานต่างๆ เมื่อรวมบทบาทหลายๆ ด้านเข้าด้วยกันจะเกิดเป็นตำแหน่งสถานภาพขึ้นมา โดยตำแหน่งสถานภาพประกอบด้วยบทบาท และบทบาทประกอบด้วยบรรทัดฐาน ทั้งบรรทัดฐานและบทบาทเป็นการกระทำที่แสดงออกถึงการตัดสินใจของพฤติกรรมให้ปรากฏ คือ การกระทำที่แสดงออกถึงพฤติกรรมที่คาดหวังเป็นเพียงบรรทัดฐานและบทบาทอุดมคติ แต่ถ้าเป็นการกระทำที่แสดงออกถึงการตัดสินใจของพฤติกรรมเป็นบรรทัดฐานหรือบทบาทความเป็นจริง จึงทำให้การกระทำที่แสดงออกของพฤติกรรมบุคคลย่อมขึ้นอยู่กับตำแหน่งสถานภาพที่บุคคลนั้นครองอยู่ด้วย

3. ความคาดหวังบทบาทของบุคคลที่ครองตำแหน่งสถานภาพ เมื่อมีการดำรงตำแหน่งทางสังคมของบุคคลแล้วก็จะเกิดการตีความจากประสบการณ์ทางสังคมหรือเกิดจากความสำนึกในตัวตน ซึ่งเป็นการสร้างภาพพจน์เกี่ยวกับตนเอง เป็นการคิดตามด้วยการคาดหวังบทบาท แล้วจึงเกิดการกระทำที่แสดงออกถึงพฤติกรรมบทบาทที่สังคมคาดหวัง ซึ่งการคาดหวังจากสังคมมีผลต่อการคาดหวังของผู้ครองตำแหน่งสถานภาพ และมีผลต่อพฤติกรรมบทบาทของบุคคลนั้นด้วย นั่นเอง

แนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้

ความหมายของการอนุรักษ์

เกษม จันทรแก้ว (2537, หน้า 99-100) ได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ไว้ว่า เป็นการใช้เพื่อความต้องการและประหยัดไว้ใช้ในอนาคต โดยคำว่าอนุรักษ์ ครอบคลุมการใช้ การเก็บ การรักษา/ซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวน การแบ่งเขต ต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อที่จะได้เอื้ออำนวยให้คุณภาพในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์ตลอดไป

นิวัติ เรืองพานิช (2528, หน้า 4) กล่าวว่า การอนุรักษ์หมายถึง การใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์แก่คนจำนวนมาก และใช้ได้นาน ต้องสูญเสียทรัพยากรน้อยที่สุด ดังนั้น การใช้ทรัพยากรจึงไม่ได้หมายถึงการเก็บทรัพยากรไว้แต่เป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างถูกต้อง

วันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2523, หน้า 49 – 54) ได้รวบรวมแนวทางและมาตรการในการอนุรักษ์ไว้สรุปความได้ดังต่อไปนี้

1. วิธีหรือมาตรการอนุรักษ์โดยตรง เพื่อถนอม รักษา และใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดที่สุด มีทั้งสิ้น 7 วิธี คือ

1.1 การถนอม เป็นการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมที่พยายามให้คงสภาพต่างๆ ของธรรมชาติเดิมไว้ทั้งปริมาณและคุณภาพ และให้มีอยู่หรือยั่งยืน เช่น การเพาะปลูกแบบขั้นบันไดในเขตพื้นที่สูงชันเพื่อป้องกันดินพังทลาย

1.2 การปรับปรุงให้พื้นสภาพ หมายถึง การปรับปรุง พื้นฟูสภาพแวดล้อมที่เสื่อมสภาพให้กลับมาใช้ประโยชน์ได้อีกครั้ง เช่น เช่น การปลูกป่าทดแทน การปลูกสวนป่า การแก้ไขน้ำเสีย เป็นต้น

1.3 การปรับปรุงให้ดีกว่าสภาพธรรมชาติ ในกรณีนี้ สิ่งแวดล้อมจะได้รับการปรับปรุงเพื่อให้มนุษย์ได้ใช้ประโยชน์สูงสุดและคุ้มค่า เช่น การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรที่พยายามปรับปรุงให้ใช้ได้ตลอดปี และปรับปรุงให้ได้ผลผลิตต่อไร่สูงสุดเท่าที่จะปรับปรุงสมรรถนะของที่ดินเพาะปลูกได้

1.4 การผลิตและการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ มาตรการนี้ นิยมใช้กับ

สิ่งแวดล้อมทางกายภาพหรือทรัพยากรธรรมชาติประเภทหมดสภาพ หรือประเภทสิ้นเปลืองหมดไป เช่น ทรัพยากรแร่ต่างๆ ต้องมีมาตรการที่ระมัดระวังรอบคอบในการนำมาใช้ทุกขั้นตอน

1.5 การนำเอามาใช้ใหม่ มาตรการนี้จะช่วยให้เราใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมได้คุ้มค่าที่สุดและมีประสิทธิภาพ เพราะทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่หมดสิ้นไป แต่เมื่อใช้จนหมดสภาพแล้วสามารถนำมาประดิษฐ์ใช้ใหม่

1.6 การใช้สิ่งอื่นแทน มาตรการนี้นิยมใช้กันมาก โดยเฉพาะกับสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรประเภทที่หมดสิ้น สร้างตัวขึ้นมาใหม่ยากและนาน ราคาแพง บุณยะยาก ด้วยการหันมาใช้ประโยชน์จากสิ่งอื่นทดแทนกัน เช่น การใช้ผงถ่านหินลิกไนต์และแกลบเป็นเชื้อเพลิงในโรงไฟฟ้าชนบท

1.7 การค้นหาและสำรวจตรวจสอบคุณภาพสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากร วิธีนี้มุ่งที่จะใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมให้ได้มากที่สุดที่ขึ้น เหมาะสมและคุ้มค่า ด้วยการศึกษาวิจัยค้นหาคุณภาพประโยชน์และวิธีการที่จะนำสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่แล้วมาใช้ให้คุ้มค่า

2. วิธีหรือมาตรการอนุรักษ์ทางสังคม เนื่องจากปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาสำคัญที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ จึงต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายในการปฏิบัติมาตรการและการจัดการทางสังคม พอสรุปได้ 3 แนวทาง คือ

2.1 การรวมกลุ่มและผนึกกำลังของผู้ที่สนใจและเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมร่วมกัน ทั้งในด้านความคิด พลังกาย พลังใจ ตลอดจนทุนทรัพย์ จัดตั้งเป็นกลุ่ม ชมรมสมาคม เช่น ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนครเชียงใหม่ กลุ่มหรือชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของนักศึกษาในสถาบันการศึกษาต่างๆ กลุ่มเหล่านี้จะทำหน้าที่เป็นหน่วยงานอิสระในการรณรงค์ต่อต้านการทำลายสิ่งแวดล้อม ตลอดจนช่วยส่งเสริม จูงใจ และนำประชาชนทั่วไปและเสนอแนะสถาบันหรือหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องในด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพทั่วถึงและทันการณ์

2.2 การให้การศึกษา ความรู้และข้อมูลแก่ทุกคน ทุกอาชีพ ทุกระดับอายุและวัย ทั้งในโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาทุกระดับและนอกโรงเรียน ให้เกิดความรัก ห่วงเห่น เห็นความสำคัญและความจำเป็นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หมายรวมถึงการให้ความรู้และข่าวสารต่างๆ ตลอดจนการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อมวลชนต่างๆ อาทิ หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และการอภิปรายหรือการพูดหน้าชุมชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือสนับสนุนกันในงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

2.3 การใช้มาตรการกฎหมายควบคุม มาตรการนี้ได้นิยมใช้กันทั่วไปทุกประเทศ เพื่ออาศัยกฎหมายที่มีบทห้ามและบทกำหนดโทษที่รัดกุม เด็ดขาด ใช้ได้ผล ร่วมกับความซื่อสัตย์สุจริตของเจ้าหน้าที่ผู้รักษากฎหมายในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้ผลตามเป้าหมายวิธีหนึ่ง

สรุปได้ว่าการอนุรักษ์คือการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์มากที่สุด และใช้ทรัพยากรต่างๆ ให้มีการสูญเสียน้อยที่สุด มีการซ่อมแซม ปกป้อง ดูแล และใช้ทรัพยากรให้ได้ยาวนานและยั่งยืนที่สุด เป็นการพยายามหารักษาเอาไว้ให้คงอยู่ได้อย่างยาวนานที่สุดเพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาและหาความรู้โดยที่ทรัพยากรเหล่านั้นยังไม่สูญหายไปจากโลกใบนี้

วิธีการอนุรักษ์ป่าไม้

วินัย วีระวัฒนานนท์ (2540, หน้า 53 – 54) ได้กล่าวถึงหลักการในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ทั้งสิ้น 7 ประการ ดังนี้

1. การใช้ให้นานที่สุดการใช้ทรัพยากรทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นสิ่งของเครื่องใช้ใดๆ จะต้องถนอมรักษาเพื่อให้ได้ใช้สิ่งของเหล่านั้นให้นานที่สุด ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้รวดเร็วเกินไป

2. การใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด คือ การใช้สิ่งของต่างๆ ให้เกิดประโยชน์ให้ได้มากที่สุด และมีผู้ได้รับประโยชน์จำนวนมากจะช่วยลดปริมาณความต้องการทรัพยากรธรรมชาติมาใช้อย่างรวดเร็วเกินไปได้

3. การนำกลับมาใช้ใหม่ คือ นำของใช้หลายๆอย่างที่ได้นำมาใช้จนเก่า หรือหมดสภาพการใช้งานไปแล้ว นำกลับมาปรับปรุงหรือเปลี่ยนสภาพให้เป็นวัตถุดี เพื่อนำมาเป็นสินค้าที่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ จะช่วยลดการแสวงหาทรัพยากรที่ทำลายสิ่งแวดล้อมลงได้

4. การทดแทนทรัพยากรที่หายากหรือมีน้อย การแสวงหาวัสดุอื่นที่มีอยู่มากหรือมีค่าน้อยกว่ามาใช้ทดแทนจะช่วยลดการสูญเสียทรัพยากรที่หายากลงได้ และช่วยทำวัสดุหรือทรัพยากรที่ไม่มีค่ากลับมีค่าเพิ่มขึ้น

5. การบูรณะซ่อมแซมสิ่งของเครื่องใช้ คือ การใช้สิ่งของที่สึกหรอให้กลับสู่สภาพที่ใช้งานได้ และช่วยยืดอายุการใช้งานสิ่งของเครื่องใช้เหล่านั้นให้ยาวนานขึ้น ตลอดจนช่วยลดการทำลายสิ่งแวดล้อมได้ด้วย

6. การฟื้นฟูสภาพความเสื่อมโทรม ได้แก่ การฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถเกิดขึ้นใหม่ หากสิ่งแวดล้อมใดที่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ก็ควรเร่งฟื้นฟูทรัพยากรให้กลับมาอยู่ในสภาพดีเพื่อให้มีทรัพยากรไว้ใช้ และเพื่อรักษาความสมดุลทางธรรมชาติอีกด้วย

7. การลดอันตรายจากสารพิษ คือ สารพิษหลายชนิดเมื่อนำไปทิ้งจะก่อให้เกิดอันตรายต่อมนุษย์และระบบนิเวศ ดังนั้นก่อนทิ้งสารพิษหรือของเสียเหล่านั้น ควรทำให้สารพิษหรือของเสียอยู่ในสภาพที่ก่อให้เกิดอันตรายต่อระบบนิเวศให้น้อยที่สุด

สุกาญจน์ รัตนเลิศนุสรณ์ (2546, หน้า 60 – 72) ได้อธิบายหลักในการจัดการป่าไม้ไว้ ดังนี้
 ทำอย่างไรจึงจะทำให้ป่าที่จัดการนั้นอำนวยการผลิตผลได้ดีสม่ำเสมอตลอดไป คือ ปริมาณไม้ที่จะตัดออกจะต้องเท่ากับปริมาณไม้ที่เติบโตขึ้นมาทดแทนที่ในป่าในระยะเวลาเดียวกันนั้น โดยวิธีนี้เป็นการป้องกันมิให้มีการตัดไม้มากเกินไปกำลังของป่า และทำให้ป่าสามารถให้ผลิตผลติดต่อกันไปไม่หยุดยั้งขณะเดียวกัน ป่าก็จะมีสภาพเป็นอยู่อย่างเดิมตลอดไป หลักการนี้ถือเป็นหลักการสำคัญในการจัดการป่าไม้ ซึ่งการดำเนินงานเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้สอดคล้องกับหลักอนุรักษ์วิทยา ดังนี้

1. การปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ป่าไม้เสื่อมสภาพจะทำให้ได้หลายวิธีด้วยกัน ทั้งในรูปของการทำสวนป่า สวนพฤกษศาสตร์ สวนรุกขชาติ และสวนสาธารณะ

2. การดำเนินการคุ้มครองป่าไม้ กระทำได้โดยอาศัยกฎหมาย เพื่อประกาศพื้นที่เหล่านั้นให้เป็นเขตหวงห้าม มิให้ประชาชนเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์อื่นใดจากป่าไม้ได้ ไม่ว่าจะเป็นการตัดชักลากไม้ออกมาใช้ประโยชน์ คือ อุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

3. ขจัดการบุกรุกทำลายป่า การบุกรุกทำลายป่าไม้ในปัจจุบันยิ่งเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น เพราะจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น จึงทำให้ขาดที่ทำมาหากิน และมีการนำไม้มาใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ มากขึ้น ส่งผลให้พื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทยลดลงและเมื่อพื้นที่ป่าไม้ลดลงย่อมส่งผลกระทบต่อ

สิ่งแวดล้อมต่างๆ ดังนั้น มนุษย์จึงต้องจัดการบุกรุกทำลายป่าและพยายามใช้ทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ แทนการใช้ทรัพยากรป่าไม้

สรุปได้ว่าวิธีการอนุรักษ์ป่าไม้มีด้วยกันหลายวิธี เช่น การปลูกต้นไม้ทดแทนไปเรื่อยๆ การวางมาตรการปกป้องและมีกฎหมายที่หนักแน่นและชัดเจนเมื่อมีผู้กระทำผิดในเรื่องของป่าไม้หรือการลักลอบตัดไม้อย่างจริงจัง การช่วยกันดูแลสอดส่องของชาวบ้านในพื้นที่ การจัดการบวชป่าเพื่อให้ต้นไม้การเป็นที่เคารพของชาวบ้านและประชาชน เป็นต้น

แนวคิดเรื่องป่าชุมชน

ความหมายของป่าชุมชน

ป่าชุมชนมาจากคำในภาษาอังกฤษว่า Community Forest หรือ Social Forest ได้มีนักวิชาการและหน่วยงานต่างๆ ได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2532, หน้า 9) Food and Agriculture Organization (FAO) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่าการจัดการป่าชุมชนจะรวมกิจกรรมการจัดการป่าไม้ใดๆ ก็ตามที่คนในท้องถิ่นมีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่กล่าวถึง ได้แก่ การฟื้นฟู หรือการพัฒนาสภาพป่าไม้ในพื้นที่ขาดแคลนไม้และผลผลิตอื่นๆ จากป่าและการปลูกไม้ยืนต้นในระดับไร่นาป่าชุมชนอาจหมายถึงการแปรรูปผลผลิตจากป่าที่ดำเนินการโดยครอบครัว หรือเป็นอุตสาหกรรมเล็กๆ ภายในชุมชน

อานวย คอวนิช. (2532, หน้า 10) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนว่าเป็นป่าไม้ธรรมชาติหรือป่าที่ประชาชนได้ร่วมมือกันจัดทำ เพื่อให้ประชาชนในชุมชนใช้ประโยชน์ ซึ่งเข้ากับหลักเกณฑ์ของวนศาสตร์ชุมชนที่ให้ชุมชนมีการพัฒนาป่าไม้ ที่ไขปัญหาการขาดแคลนป่าไม้ โดยจัดกิจกรรมร่วมกัน มีสำนึกความเป็นเจ้าของร่วมกัน

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2539 หน้า 3) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่า ป่าชุมชนหมายถึง พื้นที่ป่าไม้ซึ่งได้สงวนไว้เพื่อให้ชุมชนได้นำไปจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านป่าไม้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ตามวัตถุประสงค์ของชุมชนอย่างต่อเนื่องและถาวร

โกมล แพรกทอง. (2532, หน้า 11) ได้กล่าวถึงป่าชุมชนว่าเป็นรูปแบบการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึงพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่าไม้นั้น และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าวเป็นผู้กำหนดแผนการ และควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน

กรมป่าไม้ (2537, หน้า 3) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่า ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ซึ่งได้รับการจัดการโดยขบวนการของชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน

วุฒิเทพ อินทปัญญา และคณะ (2534, หน้า 17) ให้ความหมายป่าชุมชน ว่าการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ดำเนินการโดยชุมชน เพื่อชุมชนและให้ชุมชนเป็นเจ้าของป่า สมาชิกของชุมชนสามารถนำทรัพยากรป่าไม้ไปใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ตามข้อกำหนดกฎเกณฑ์ของชุมชนที่ได้ร่วมกันกำหนดขึ้น

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2539, หน้า 9) อธิบายป่าชุมชนไว้ว่า ป่าชุมชน คือ รูปแบบการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่าง ๆ ที่ชาวบ้านตามชุมชนในชนบทอยู่ในป่า หรือใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานานแล้ว โดยมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่าง ๆ มีอาณาเขตและกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้และยอมรับกันทั้งภายในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง พร้อมทั้งมีองค์กรชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรับผิดชอบด้านการจัดการอย่างเหมาะสม บนพื้นฐานของภูมิปัญญา ชาวบ้านหมายถึงกลุ่มองค์กรในท้องถิ่นเหล่านี้สามารถดูแลรักษาป่าชุมชนไว้ได้ เพราะความอยู่รอดของชุมชนจะขึ้นอยู่กับป่า จึงมองเห็นความสำคัญที่จะดูแลรักษาป่า เพื่อเป็นแหล่งซับน้ำ อาหาร ยาสมุนไพร และอื่น ๆ ในทางตรงกันข้าม ชุมชนจะไม่รักษาป่าถ้าหากเขาไม่ได้เป็นเจ้าของ หรือไม่ได้รับประโยชน์

โกมล แพรกทอง และจินตนา อมรสงวนสิน. (2537, หน้า 9) ป่าชุมชนเป็นการจัดการป่าไม้ที่เน้นถึงกลุ่มบุคคลที่ได้รับประโยชน์จากป่าเป็นการเน้นที่พื้นที่ในท้องถิ่น โดยเฉพาะความร่วมมือร่วมใจของผู้ที่ได้รับประโยชน์ ซึ่งโกมล แพรกทอง และจินตนา อมรสงวนสินได้กล่าวว่า ป่าชุมชน ได้มีแนวความคิดพื้นฐานอยู่ 4 ประการ คือ

1. แนวความคิดด้านนิเวศวิทยา ซึ่งได้ยอมรับว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ (Ecosystem) ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างสิ่งมีชีวิต คือ คน ต้นไม้ และสิ่งมีชีวิต ซึ่งประกอบเป็นระบบนิเวศอยู่ภายใต้การโยงใยของระบบเชื่อมต่างๆ ที่สร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศมนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงและอาศัยอยู่ในระบบนิเวศจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งในระบบนิเวศ

2. แนวความคิดของการพัฒนาชนบท ซึ่งมองเห็นว่า กิจกรรมทางด้านป่าไม้เป็นกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาชุมชนให้สามารถยืนอยู่ได้ เนื่องจากแหล่งป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชนบทได้พึ่งพิงในลักษณะต่าง ๆ กิจกรรมของป่าไม้จึงเป็นกิจกรรมที่มีต่อการดำรงชีวิตของคนใน ดังนั้นกิจกรรมด้านป่าไม้จึงควรถูกนำมาเป็นส่วนหนึ่งในการจัดกิจกรรมในการพัฒนาชุมชนให้อยู่รอด และสามารถพัฒนาชุมชนตนเองได้อย่างเหมาะสม

3. แนวความคิดของการกระจายอำนาจ โดยปกติการดูแลป่าไม้จะเป็นหน่วยงานของรัฐในการจัดการดูแล ทำให้เกิดความไม่เข้าใจกันระหว่างชุมชนกับภาครัฐดังนั้นควรร่วมมือกันดูแลเพื่อให้ชุมชนและภาครัฐสามารถดูแลป่าไม้ร่วมกันได้

4. แนวความคิดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรป่าไม้จัดเป็นทรัพยากรที่เจริญเติบโตได้ การจัดการควรมีความร่วมมือกันระหว่างรัฐกับชุมชนเพื่อให้มีผลประโยชน์ต่อเนื่องสม่ำเสมออย่างยั่งยืน (Sustainable Yield) ภายใต้การบริหารจัดการป่าไม้ที่สมกับพื้นที่ชุมชน

สรุปได้ว่า ป่าชุมชนเป็นพื้นที่ที่ได้รับการมีส่วนร่วมจากชาวบ้านบริเวณใกล้เคียง ที่ร่วมกันอนุรักษ์ ดูแลรักษาและสร้างกลุ่มเครือข่ายเพื่อคอยสอดส่องดูแล และรวมกันพัฒนาอย่างยั่งยืน เพื่อรักษาระบบนิเวศให้อยู่ในสภาพที่มีความสมบูรณ์ มีความพึ่งพาอาศัยต่อกันระหว่างกลุ่มคนและธรรมชาติ โดยอาจมีการสอดแทรกภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นที่เข้ากับการอนุรักษ์ป่า ป่าชุมชนจึงถือได้ว่าเป็นแหล่งเรียนรู้ เป็นวิถีชีวิตอย่างหนึ่งของชาวบ้าน

ประเภทป่าชุมชน

กรมการป่าไม้ (2537, หน้า 25) ป่าชุมชนได้มีวิวัฒนาการในประเทศไทยมานานแล้วทั้งในส่วน of ประชาชนที่ได้มีวิธีการอนุรักษ์พื้นที่ป่า เพื่อประโยชน์ของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ และทั้งในส่วน of หน่วยงานของรัฐ ที่ได้มีการส่งเสริม และจัดพื้นที่ให้ประชาชนเพื่อการใช้ประโยชน์ส่วนรวม ทำให้ประเภทของป่าชุมชน สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม คือ ป่าชุมชนที่ประชาชนได้มีการดูแลรักษามาแต่เดิมตามวัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น
2. ป่าชุมชนแบบพัฒนา คือ ป่าชุมชนที่ประชาชนได้รับการส่งเสริมให้จัดตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์ของชุมชน ตามนโยบายของรัฐบาลในช่วงต่าง ๆ

ลักษณะของป่าชุมชน

การดำเนินงานป่าชุมชนมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ 3 ประการคือ

- 1) เพื่อเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมตามประเพณี
- 2) เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและป้องกันสิ่งแวดล้อม
- 3) เพื่อเป็นแหล่งป่าไม้ใช้สอยสำหรับการดูแลรักษาพื้นที่ป่าชุมชนสามารถแยกตามลักษณะการใช้ประโยชน์ ได้ดังนี้ (กรมการป่าไม้, 2537, หน้า 36)

1. ป่าปู่ตา เป็นป่าชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นจากการอนุรักษ์พื้นที่ป่าธรรมชาติของชาวบ้านโดยใช้ความเชื่อและประเพณี เป็นวัตถุประสงค์หลัก ในการจัดการและใช้ประโยชน์พบเห็นได้ทั่วไปตามหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะเมื่อมีการตั้งหมู่บ้านจะต้องมีการตั้งศาลปู่ตาขึ้นเป็นหลักบ้าน ในบริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่และหนาทึบ นอกจากนั้นจะมีการทำพิธีตั้งจำเพื่อเป็นผู้ดูแลรักษา ถือเป็นบริเวณศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านทุกคน จะช่วยกันดูแลรักษาไม่ให้ผู้ใดบุกรุกที่ดิน ตัดไม้และล่าสัตว์ แต่สามารถเก็บหาอาหารได้ เช่น เห็ด ผักป่า ใบไม้ เป็นต้น

2. ป่าช้า เป็นป่าชุมชนที่เกิดขึ้นจากการรักษาพื้นที่ป่าธรรมชาติบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้านของชาวบ้านสำหรับใช้เป็นสถานที่เผาศพหรือฝังศพ โดยใช้ประเพณี และความเชื่อเป็นวัตถุประสงค์หลัก ในการจัดการ

3. ป่าซับน้ำ เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการอนุรักษ์พื้นที่ป่าธรรมชาติของชาวบ้าน โดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดการและใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้านสำหรับการอุปโภคบริโภค และการเกษตรกรรม นอกจากนี้ยังมีผลพลอยได้อีกหลายประการคือ เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติ แหล่งไม้ฟืน แหล่งสมุนไพร และแหล่งนันทนาการ โดยมีชาวบ้านทุกคนจะช่วยกันดูแลรักษา มิให้ผู้ใดเข้าไปตัดไม้ มีการตั้งกฎเกณฑ์และบทลงโทษ โดยมีคณะกรรมการทำหน้าที่พิจารณาโทษและปรับไหม ป่าซับน้ำจะพบได้ในหมู่บ้านทางภาคเหนือ

4. ป่าห้วยนา เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการรักษาพื้นที่ป่าหรือ ป่าปลูกป่าตามหัวไร่ปลายนา เล็ก ๆ รอบบริเวณหมู่บ้านเหนือพื้นที่นาของชาวบ้านโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อป้องกันการพังทลายของดินหรือกรวดทรายลงในพื้นที่นา

5. วัดป่า เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการรักษาป่าธรรมชาติหรือปลูกป่าขึ้นในบริเวณวัดของพระภิกษุ และชาวบ้านโดยใช้ความเชื่อ และประเพณีเป็นวัตถุประสงค์หลักในการจัดการ เพื่อเป็นสถานที่สำหรับพระภิกษุสวดมนต์ทำวัตรเช้าเย็น และใช้ประโยชน์จากไม้ในกิจกรรมของวัด

6. ป่าภัยทาน เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดจากการรักษาป่าธรรมชาติของชาวบ้านโดยมีวัตถุประสงค์หลัก เพื่อเป็นพื้นที่ห้ามล่าสัตว์ตามหลักพุทธศาสนา โดยทั่วไปจะพบเห็นตามวัด

7. ป่าโรงเรียน เป็นป่าชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นจากการรักษาป่าธรรมชาติใกล้โรงเรียนหรือปลูกป่าขึ้นในโรงเรียนของครูนักเรียนและชาวบ้าน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งนันทนาการแหล่งอาหารธรรมชาติของนักเรียน แหล่งการศึกษาทางด้านเกษตร

8. ป่าไม้ใช้สอย เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการรักษาป่าธรรมชาติ หรือปลูกป่าขึ้นของชาวบ้านโดยป่าธรรมชาติชาวบ้านจะช่วยกันอนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นแหล่งใช้สอยไม้พื้นแหล่งอาหารทางธรรมชาติและแหล่งสมุนไพร ตลอดจนเป็นที่เลี้ยงสัตว์

9. ป่าเศรษฐกิจชุมชน เป็นป่าชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากความพยายามของชาวบ้านในการปลูกป่าหรืออนุรักษ์ป่าธรรมชาติ เพื่อเป็นแหล่งรายได้ของชุมชน โดยมีองค์กรประชาชน อาจเป็น คณะกรรมการสภาตำบล คณะกรรมการหมู่บ้านหรือองค์กรประชาชนอื่น ๆ เป็นผู้จัดการดูแลควบคุมผลประโยชน์ที่ได้จากป่า ตลอดจนเงินรายได้ที่ได้จากการขายผลผลิตจากป่าตัวอย่างเช่น การปลูกป่าชุมชนในพื้นที่สาธารณประโยชน์ การอนุรักษ์ป่าไผ่ธรรมชาติ จำนวน 3,000 ไร่ เก็บหน่อไม้ขายเป็นแหล่งรายได้ของชาวบ้านตำบลงิ้ว อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี

10. ป่าในเมือง เป็นป่าชุมชนที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เจริญแล้ว มีพื้นที่ป่าขนาดเล็กไว้เพื่อเป็นการพักผ่อนหย่อนใจ ความร่มรื่นของเขตเมือง เป็นสถานออกกำลังกายกลางแจ้ง โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการในลักษณะต่าง ๆ เช่น การจัดสวนสาธารณะกลางเมือง การปลูกต้นไม้สองข้างทางในเขตเมือง เป็นต้น

รูปแบบของป่าชุมชน

เมื่อพิจารณาป่าชุมชน ตามลักษณะการใช้ประโยชน์ จำนวน 10 ลักษณะ ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว สามารถจำแนกรูปแบบของป่าชุมชนตามวัตถุประสงค์ของการใช้ประโยชน์ของชุมชนได้ 3 รูปแบบ ดังนี้ (กรมป่าไม้, 2537, หน้า 38)

รูปแบบที่ 1 ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ เป็นรูปแบบการดำเนินงานชุมชน เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ต้นน้ำ และอื่น ๆ การป้องกันภัยธรรมชาติ ตลอดจนความเชื่อและประเพณีในท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นป่าธรรมชาติ และในบางครั้งยังมีการใช้ประโยชน์ในลักษณะผลพลอยได้คือเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ สมุนไพร ของป่า ไม้พื้นและเพื่อใช้สอย ลักษณะของป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ ได้แก่ ป่าซับน้ำ ป่าหว้า ป่าปูด ป่าช้า ป่าภัยทาน ป่าโรงเรียน และป่าในเมือง

รูปแบบที่ 2 ป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ เป็นรูปแบบการดำเนินงานป่าชุมชนเพื่อหวังผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ ในรูปของผลผลิตจากต้นไม้ และของป่า ส่วนใหญ่เป็นป่าปลูกในบางครั้งพบว่าเป็นป่าธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งรายได้ของชุมชนเป็นแหล่งใช้สอยของชุมชน เช่น เก็บหาอาหารของป่า สมุนไพร ไม้พื้น และไม้ใช้สอย ลักษณะของป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ ได้แก่ ป่าใช้สอยชุมชน และป่าเศรษฐกิจชุมชน

แบบที่ 3 ป่าชุมชนแบบเอนกประสงค์ เป็นรูปแบบการดำเนินงานป่าชุมชนเพื่อหวังผลตอบแทนด้านการอนุรักษ์ และด้านเศรษฐกิจควบคู่กันไป มีทั้งป่าธรรมชาติและป่าปลูกโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อให้ได้รับผลประโยชน์จากป่าชุมชน ตามรูปแบบที่ 1 และรูปแบบที่ 2 รวมกันไป

ป่าชุมชนในประเทศไทย จะมีความหลากหลายแตกต่างกันระหว่างภูมิภาคต่าง ๆ ในสภาพป่า การใช้ประโยชน์ ผู้ดูแลรักษา และกฎเกณฑ์ที่ใช้ สรุปได้ว่า การจะเป็นป่าชุมชนได้ต้องประกอบด้วย ที่ดิน การอนุรักษ์ และการจัดการ สุดท้ายคือชุมชน ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้มีการกระทำระหว่างกัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ให้เป็นป่าชุมชน

แนวคิดเรื่องบทบาทของพระสงฆ์

ความหมายของบทบาทของพระสงฆ์

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2542, หน้า 21, อ้างถึงใน ญัตติฯ สัมเขยวหวน, 2541, หน้า 22) ได้กล่าวไว้ว่า หากมองกลับมาในด้านประวัติศาสตร์ไทยในทุกๆ สมัย เราจะเห็นถึงบทบาทของพระสงฆ์ได้สร้างคุณูปการต่อสังคมไว้หลายประการด้วยกัน คือ พระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นผู้นำของคนในสังคม ถึงแม้ว่าในทางบ้านเมืองจะมีผู้ดูแลปกครองอยู่แล้ว แต่ก็ไม่พ้นที่จะต้องพึ่งพาพระสงฆ์ในยามบ้านเมืองมีวิกฤติอยู่ดี อย่างในเวลาที่ต้องออกรบในสมรภูมิแห่งสงคราม คนในสังคมจะเข้าหาพระสงฆ์เพื่อขอให้ท่านอำนวยการพรให้ในการรบในครั้งนั้นๆ ให้ประสบชัยชนะเหนือข้าศึกศัตรู หรือขอให้ตนเองมีชีวิตรอดปลอดภัยกลับมาจากการรบในครั้งนั้น อีกประการหนึ่งที่สำคัญคือ พระสงฆ์ทำหน้าที่ครูของทุกคนในสังคมสมัยแต่ก่อนที่ยังไม่มีโรงเรียนเกิดขึ้นอย่างกลาดเกลื่อนเช่นในปัจจุบัน คนในสังคมจึงพากันเข้าไปศึกษาเล่าเรียนหาความรู้อยู่ในกำแพงวัดพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้อยู่ภายในวัด จึงทำหน้าที่เป็นครูสอนคนในสังคมไปในปริยาย คนในสมัยก่อนจึงมีความผูกพันกับพระสงฆ์และวัดเป็นอย่างมาก

พระไพศาล วิสาโล (2546, หน้า 91) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ว่า โดยประเพณีพระสงฆ์ไม่ได้มีหน้าที่ในการสอนธรรมเพียงอย่างเดียว หากยังมีบทบาทในทางโลก เช่น สอนวิชาชีพ ขุดบ่อน้ำ สร้างสะพาน และเป็นผู้ไกล่เกลี่ยระงับความขัดแย้งในหมู่บ้าน เป็นต้น วัดจึงไม่ใช่สถานอบรมสั่งสอนศีลธรรม จรรยาและประกอบพิธีกรรมเท่านั้น

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา (2530, หน้า 96) ได้กล่าวว่า พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในทางศาสนาและในทางโลก พระสงฆ์มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาและการควบคุมสังคม พระภิกษุส่วนใหญ่ซึ่งได้บวชและจำพรรษามาเป็นเวลานาน จะได้รับความเคารพนับถือจากประชาชนในท้องถิ่น และยังคงมีอิทธิพลเหนือชาวบ้านอยู่มาก โดยเฉพาะพระสงฆ์ผู้มีตำแหน่งหน้าที่ทางสงฆ์ มักจะได้รับความเคารพเชื่อฟังมากและยังเป็นผู้คอยให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้านทั้งเรื่องทางโลกและทางธรรมอีกด้วย

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543, หน้า 95) ได้กล่าวว่า พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการใช้ปัญหาของสังคมเป็นตัวชี้หน้ากิจกรรมที่ทำ คือ เข้ามาสนองตอบปัญหาเป็นบางส่วน และต้องมองปัญหาแยกส่วนและแคลง พระสงฆ์บางรูปให้บริการสังคมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานแม่ปัญหาท้องถิ่นเล็กๆ แต่มีพลังมาก อีกทั้งไม่แยกส่วนปัญหาที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันอีกด้วยและที่สำคัญการมองปัญหาต่างจากมุมมองที่เป็นอิสระจากการครอบงำของทุนนิยม วัตถุนิยมและบริโภคนิยมของพระสงฆ์

สรุปได้ว่า พระสงฆ์มีบทบาทอยู่ด้วยกันหลายด้านที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมไทยในหลายๆ เรื่อง เช่น บทบาทด้านการศึกษา ที่ในสมัยก่อนจะมีการเรียนหนังสือกันตามวัดใกล้บ้านโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้สอนและให้ความรู้ บทบาทด้านการเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน เป็นเสมือนที่พึ่งพิงของชาวบ้านเวลามีปัญหาไม่สบายใจก็จะมาวัด มาทำบุญมาฟังเทศน์ให้จิตใจสงบมากขึ้น

บทบาทด้านประเพณีและวัฒนธรรม เวลาที่ชุมชนหรือหมู่บ้านมีงานประจำปีจะใช้วัดเป็นศูนย์รวมคนในชุมชนให้มารวมด้วยช่วยกันทำงาน มีพระสงฆ์คอยตรวจดูความเรียบร้อย มีพระสงฆ์คอยเป็นที่ปรึกษาด้านต่างๆทั้งในเรื่องของวัน เวลา ในเรื่องของพิธีกรรม พิธีการต่าง ๆ เป็นต้น

ประเภทของบทบาทของพระสงฆ์

บทบาทของพระสงฆ์ที่สามารถสรุปแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ การพัฒนาคุณภาพของพลเมือง การสงเคราะห์ประชาชน และการช่วยเหลืองานของทางราชการ ดังต่อไปนี้ (พระมหาโชคทอง นนท์ศิริ, 2559, หน้า 36 - 37 อ้างถึงใน ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์, 2526, หน้า 38-40)

1. การพัฒนาคุณภาพของพลเมือง โดยเฉพาะด้านคุณธรรม จริยธรรม มีความสำคัญต่อความมั่นคงแห่งชาติอย่างยิ่ง บทบาทของพระสงฆ์ในด้านนี้ ประกอบด้วย

1.1 การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรของชาติ ทุกระดับอายุ ให้เข้ามาอยู่ในพระธรรมวินัย ศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย ศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย

1.2 การเทศนา อบรม สั่งสอนประชาชนที่มาทำบุญที่วัดในวันธรรมสวนะ และจัดให้มีการทำบุญบำเพ็ญกุศลต่างๆ ตามประเพณีหรือในงานเทศกาลต่างๆ การเทศน์ทางวิทยุ โทรทัศน์ การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การปาฐกถาธรรม การเขียนบทความเผยแพร่ทางหนังสือพิมพ์ การเรียบเรียงหนังสือธรรมะเผยแพร่ในงานและโอกาสต่างๆ ตลอดจนกิจกรรมเผยแพร่พุทธศาสนาทั้งปวง เช่น งานพระธรรมทูต งานพระธรรมจาริก งานตามโครงการอบรมประจำตำบล

1.3 มีการจัดการสอนทางด้านศาสนาให้กับพลเมืองของประเทศตั้งแต่เด็กถึงผู้ใหญ่

1.4 การดำเนินกิจกรรมตามที่คณะสงฆ์มอบหมายให้ของของวัดต่างๆ ทั่วประเทศ

2. การสงเคราะห์ประชาชน เป็นบทบาทและหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ พระสงฆ์ได้สงเคราะห์ประชาชนทั้งทางด้านขวัญและกำลังใจและวัตถุอีกด้วย ดังนี้

2.1 การสงเคราะห์ประชาชนในการบำเพ็ญกุศล การปฏิบัติตามประเพณีที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตไม่ว่าจะเป็นส่วนตนหรือส่วนรวม

2.2 เป็นผู้ดำเนินการประกอบศาสนพิธีในการทำบุญ การบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ

2.3 การให้สถานที่พักพิงแก่บุคคลที่เข้ามาศึกษาเล่าเรียนในเมือง มารักษาศีล ตลอดจนให้ที่ดินที่ทำกินเช่าราคาถูกให้กับประชาชนที่เดือดร้อนได้อาศัย

2.4 การเป็นกำลังใจให้ประชาชนผู้มาขออุทิศชะตาชีวิต การพรมน้ำพุทธมนต์ให้เป็นสิริมงคล

2.5 ให้วัดเป็นสถานที่ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตามที่ทางราชการหรือชุมชนต้องการ

2.6 เป็นสถานที่ช่วยเหลือในการรักษายามเจ็บไข้ของคนในชุมชน การเป็นผู้นำของชุมชนในการสร้างสิ่งสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ ในท้องถิ่น

2.7 เป็นสถานที่พักพิงให้กับประชาชนผู้ประสบสาธารณภัยหรือภัยพิบัติต่าง ๆ ตลอดจนรวบรวมสิ่งของจากผู้บริจาคไปให้แก่ผู้ประสบภัย

3. ช่วยเหลืองานของทางราชการ ทั้งในด้านการปกครอง การสงเคราะห์ประชาชน และการรักษาความปลอดภัยของชาติ ได้แก่

3.1 ช่วยอบรมชี้แจงประชาชนให้รู้จักผิดชอบชั่วดี การปฏิบัติตามคำแนะนำ ของภาครัฐหรือฝ่ายปกครองบ้านเมืองระดับต่างๆ

3.2 ช่วยกิจการทางด้านการบริหารของเจ้าหน้าที่รัฐที่ต้องการความช่วยเหลือ

3.3 ช่วยสงเคราะห์ประชาชน โดยประสานกับภาครัฐในการช่วยเหลือประชาชนในท้องถิ่นที่ห่างไกลที่วัดตั้งอยู่

3.4 ให้การช่วยเหลือกิจการด้านความมั่นคงของภาครัฐในด้านต่าง ๆ

บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์โดยทั่วไป

พระสงฆ์เป็นผู้ดำรงและถ่ายทอดคำสอนทางพระพุทธศาสนา อันเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตให้กับพุทธศาสนิกชน โดยทำหน้าที่เป็นผู้นำธรรมะของพระพุทธเจ้ามาแนะนำสั่งสอนให้ประชาชนประพฤติปฏิบัติตามแนวทางอันดีงาม กล่าวคือ พระสงฆ์มีหน้าที่โดยตรงในการเป็นผู้ให้ธรรมทานหรือชี้แนะแนวทางอันดีงามให้กับมนุษย์ เพื่อหลีกเลี่ยงความทุกข์ และปัญหาต่าง ๆ

พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2527, หน้า 45) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์และวัดไว้ ดังต่อไปนี้

1. วัดเป็นสถานที่ศึกษาสำหรับชาวบ้านที่ส่งบุตรหลานมาอยู่รับใช้พระ เพื่อรับการศึกษาอบรมศีลธรรม และเล่าเรียนวิชาการต่างๆ

2. วัดเป็นสถานสงเคราะห์บุตรหลานชาวบ้านที่มีฐานะยากจน มาอาศัยและศึกษาเล่าเรียน ตลอดจนผู้ใหญ่ที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิต

3. วัดเป็นสถานพยาบาลจากภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ๆ ให้กับผู้ป่วย

4. วัดเป็นสถานที่พักพิงให้กับคนเดินทางได้พักอาศัยชั่วคราว

5. วัดเป็นสถานที่ให้ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ หาความรู้ต่าง ๆ เพิ่มเติม

6. วัดเป็นสถานที่จัดงานตามเทศกาลต่าง ๆ เพื่อให้ความเพลิดเพลินแก่ชาวบ้าน

7. วัดเป็นสถานที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทให้กับคนในชุมชน

8. วัดเป็นสถานที่ปรึกษาปัญหาให้กับชุมชน

9. วัดเป็นศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่าง ๆ เป็นเสมือนพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

10. วัดเป็นสถานที่เก็บของใช้ต่าง ๆ ที่ชุมชนมาขอใช้เมื่อมีงานในชุมชนหรือบ้าน

11. วัดเป็นศูนย์กลางของการบริหาร การปกครองที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านใช้เป็นที่พักชุมชนชาวบ้าน

12. วัดเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนในชุมชน

สรุปได้ว่าพระสงฆ์มีบทบาทและหน้าที่หลักๆ คือ การเป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนาในการเผยแผ่และสั่งสอนให้ประชาชนเข้าถึงพระพุทธศาสนาได้ง่ายขึ้น เป็นผู้ที่ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญเติบโตและมีพุทธสาวกเพิ่มขึ้น เป็นศูนย์รวมจิตใจและความศรัทธาของชาวบ้าน เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมและพิธีการต่างๆในสังคม เช่น การทำบุญงานแต่ง งานขึ้นบ้านใหม่ งานบวช และงานศพ เป็นต้น ทำให้ในสังคมไทยไม่ว่าจะผ่านมากี่ยุคก็สมัยพระสงฆ์ก็ยังคงมีบทบาทและความสำคัญอยู่เสมอ ไม่เปลี่ยนแปลงไปเลย นั่นเอง

บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ในประเทศไทย

พระสงฆ์ถือว่าเป็นบุคคลกลุ่มหนึ่งในสังคมที่มีส่วนช่วยในพัฒนาประเทศ ทั้งทางด้านสังคมและด้านอื่น ๆ งานด้านการอนุรักษ์ป่า เป็นบทบาทหนึ่งของพระสงฆ์ที่เข้าไปมีส่วนกับภาครัฐและเอกชน จากการศึกษาในประวัติของพระพุทธศาสนา เราจะพบว่าพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับป่าไม้ตั้งแต่พระพุทธเจ้าทรงประสูติจนกระทั่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังจะเห็นได้ว่าทรงประสูติในป่า ออกบวชแล้วแสวงหาโมกขธรรมในป่า ตรัสรู้ในป่า สถานที่แสดงพระสูตรต่างๆ ส่วนมากก็เป็นป่า รวมไปถึงพระธรรมต่าง ๆ ก็ได้ปรารภในป่าทั้งสิ้น ทางด้านพระภิกษุสงฆ์หากต้องการใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับพระธรรมวินัยหรือต้องการได้สถานที่อันเป็นสปปายะต่อการปฏิบัติธรรม พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ใช้ชีวิตในป่า สอนให้ภิกษุใช้ชีวิตในป่าอย่างรู้คุณค่า ไม่ตัดไม้ทำลายป่า สอนให้พุทธบริษัทรู้คุณค่าของป่าและส่งเสริมการปลูกป่า พุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กับป่าจนแยกกันไม่ออก (พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโก, 2555, หน้า 5 - 6)

จากการศึกษาของประเวศ (2559, หน้า 219-223) ได้ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการใช้หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาในเรื่องธรรมชาติมาขับเคลื่อนในเรื่องป่าไม้ที่ปรากฏในประเทศไทย มีดังนี้

พุทธทาส ภิกขุ : สวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ท่านพุทธทาส ภิกขุ หรือพระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินทปัญโญ) พระนักปฏิบัติธรรม ท่านมีชื่อเสียงด้านการตีความธรรมะ และวิจารณ์การพัฒนาความทันสมัยของไทย งานเขียนของท่านได้รับการยอมรับทั้งในและต่างประเทศ ถูกแปลเป็นภาษาต่างประเทศไม่น้อยกว่า 30 ภาษา ในปี พ.ศ. 2548 องค์การยูเนสโก ได้ยกย่องท่านเป็นบุคคลสำคัญของโลก ด้านการส่งเสริมสันติธรรม สันติธรรม วัฒนธรรม ความสัมพันธ์และความเข้าใจอันดีของมวลมนุษยชาติ

ท่านได้สร้างสวนโมกขพลาราม ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อันแวดล้อมไปด้วยต้นไม้ทำให้เป็นสถานที่ร่มเย็นและเป็นกำลังให้บรรลุดุธรรมทำให้ผู้อาศัยที่นั่นทั้งพระสงฆ์และฆราวาสใช้ชีวิตสันโดษ เรียบง่าย ตามหลักการที่ว่า กินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง ใช้ชีวิตกลางดิน ไม่ทำลายป่า ท่านมีความเชื่อว่าป่าเป็นสถานที่ที่ทำให้บุคคลสามารถรู้ธรรมะได้อย่างรวดเร็ว เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ทำให้เกิดอุดมคติแห่งการอยู่สวนโมกข์ว่า “กินข้าวจานแฉะ อาบน้ำในคู นอนในเล้าหมู ฟังยุงร้องเพลง”

ท่านกล่าวว่า การอยู่อย่างธรรมชาติเป็นการอยู่ใกล้พระนิพพาน เพราะพระนิพพานเป็นธรรมชาติที่สูงสุด คือ สะอาด สว่าง สงบ การอยู่อย่างเรียบง่ายแบบธรรมชาติ ทำให้จิตไม่ถูกรบกวนจากกิเลสตัณหา หรือความต้องการความสะดวกสบาย

ท่านกล่าวว่า ธรรมชาติที่บริสุทธิ์ เป็นตัวอย่างของสังคมนิยมที่บริสุทธิ์ ท่านได้นิยามคำว่า ธรรมะที่มีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติไว้ 4 ความหมาย คือ

1. สภาวะธรรม ตัวธรรมชาติเอง หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งรูปธรรมและนามธรรมนั้นคือพระธรรม มนุษย์ สัตว์ พืช วัตถุสิ่งของ ทุกสิ่งทุกอย่างในสากลจักรวาล นั่นคือ พระธรรม
2. สังจธรรม กฎธรรมชาติ หมายถึง กฎเกณฑ์ ระเบียบ แบบแผนต่าง ๆ ที่อยู่ในธรรมชาติทั้งในหมวดกฎแห่งกรรม กฎแห่งอิทัปปัตติยตา กฎแห่งสุญญตา กฎวิทยาศาสตร์ กฎความจริงทางสังคม รวมอยู่กฎธรรมชาติทั้งหมด

3. ปฏิบัติตามธรรม หน้าที่ที่มนุษย์จะพึงปฏิบัติต่อภพธรรมชาติ ท่านกล่าวว่าเมื่อเกิดมาแล้ว มนุษย์จะต้องมีหน้าที่ศึกษาให้เข้าใจภพธรรมชาติต่าง ๆ จึงจะสามารถดำเนินชีวิตให้มีความสุขได้ มิฉะนั้นมนุษย์จะต้องดิ้นรนทรมานทรมานเพราะไม่เข้าใจภพธรรมชาติ และปฏิบัติผิดภพธรรมชาติ

4. ปฏิเวธธรรม ผลที่ได้จากการปฏิบัติตามภพธรรมชาติ กล่าวคือ เมื่อเข้าใจภพธรรมชาติที่ สูงสุดแล้ว และปฏิบัติตามภพธรรมชาตินั้นโดยเคร่งครัดแล้ว จะได้รับผลจากการปฏิบัตินั้น เป็นความ ถูกต้องดีงาม เจริญ ผู้ที่ปฏิบัติตามโลกุตรธรรมโดยสมบูรณ์ ผู้นั้นย่อมได้มรรค ผล นิพพาน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องและศรัทธาจากประชาชนทั่วไปทั้ง ด้านความรู้ ความสามารถทางวิชาการ และจริยวัตรทั้งดงาม ท่านเกิดที่จังหวัดสุพรรณบุรี จบปริญญา ธรรม 9 ประโยคขณะเป็นสามเณร สำเร็จปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต จากมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย และได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากสถาบันการศึกษาในประเทศไทย นอกจากนี้ ท่านยังได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติ ในปี พ.ศ. 2537 จากองค์การยูเนสโก ปัจจุบันท่านเป็นเจ้าของ อาวาสวัดญาณเวศกวัน อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ท่านได้อธิบายถึงพระพุทธศาสนามอง ธรรมชาติ ว่าหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแห่งการพึ่งพาอาศัยกัน และเรื่องความรู้สึกที่ดีงามระหว่าง มนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อพืช และสัตว์ทั้งหลาย ความรู้สึกที่ดีงามอย่างหนึ่งได้แก่คุณธรรมที่ เรียกว่า ความกตัญญูมีค่าหาพระพุทธศาสนาสุภาษิตบทหนึ่งที่ย่อย่อ ๆ ในพระไตรปิฎก สอนให้รู้คุณของ พืช ว่า “บุคคลนั่งหรือนอนในร่มเงาของตนไม่ได้ ไม่พึงหักรานกิ่งใบของตนไม้นั้น ผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคนทราม”

โดยคุณธรรมอีกหนึ่งข้อที่ท่านมักกล่าวเน้นอยู่เสมอ ได้แก่ ความเมตตา การมองสรรพสัตว์ว่า เป็นเพื่อนร่วมโลก ที่ควรจะมีไมตรีหวั่นประโยชน์สุขแก่กัน อนิจจัง ความไม่เที่ยง ท่านบอกว่า มนุษย์ สัตว์ทั้งหลายล้วนต้องตกอยู่ในภพธรรมชาติอันเดียวกัน เราเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขของกันและกัน เมื่อเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์กันแล้ว เราก็ควรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แทนที่จะมาเบียดเบียนกันและกัน คิดทางพระพุทธศาสนาสอนให้มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมทั้งดงามน่ารื่นรมย์และเป็นปัจจัย อย่างหนึ่งของความสุข ธรรมชาติเป็นส่วนประกอบหรือปัจจัยในการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์ นำ ธรรมชาติแวดล้อมมาใช้เป็นองค์ประกอบในการศึกษาเพื่อพัฒนาคนให้มีจิตใจเจริญงอกงาม การศึกษาในที่นี้หมายถึงฝึกฝนพัฒนาชีวิตจิตใจคน มองธรรมชาติอย่างถูกต้องก็จะได้เรียนรู้จัก ธรรมชาติ ธรรมชาติจะช่วยขัดเกลาและสร้างคุณภาพของจิต เริ่มตั้งแต่เป็นเครื่องชักจูงจิตใจให้โน้ม ไปสู่ความสงบ ความเมตตาการุณย์และความรู้สึกที่ประณีตอ่อนโยนจนช่วยให้เกิดสมาธิ และการใช้ ปัญญาพิจารณาให้รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติ รู้เท่าทันโลกและชีวิต พระพุทธศาสนาจึงใช้ธรรมชาติ แวดล้อมของป่าเป็นส่วนประกอบในการฝึกคน

เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่สงบปราศจากเสียงรบกวนและกิจกรรมที่วุ่นวาย เรียกว่า กาย วิเวก คือความสงบทางด้านกาย เมื่อบรรยากาศทางด้านร่างกายสงบ โดยเฉพาะเมื่อไปอยู่ในป่า ในร่ม ไม้ หมูไม้ที่มีความสงบมีแต่ธรรมชาติ เมื่อจิตใจรู้สึกมีความสุข มีความสงบ มีความอึดใจ มีความสดชื่น โน้มน้าว ไปในทางที่ดีก็จะทำให้เกิดจิตวิเวก คือ ความสงบทางจิตตามมา เมื่อจิตใจสงบสงัด ไม่มีอารมณ์วุ่นวาย ใจเข้ามาบรรจบสมาธิ ก็อยู่ในสภาพที่พร้อมจะฝึกฝนพัฒนายิ่ง ๆ ขึ้นไป คือเอาจิตที่พร้อมอย่างนั้น แล้วไปใช้งาน การพิจารณาให้เกิดปัญญาเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายทำให้จิตเป็นอิสระ ที่เรียกว่า

อุปธิวิเวก คือ ทำให้เกิดความสงัดจากกิเลสต่อไปในที่สุด (ประเวศ อินทองปาน, 2559, หน้า 224-226)

พระไพศาล วิสาโล

พระไพศาล วิสาโล ท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นนักอนุรักษ์ที่อุทิศตนให้กับงานอนุรักษ์ป่าไม้มากท่านหนึ่ง ท่านทราบว่าพระสงฆ์ได้รับความเคารพนับถือจากชาวบ้าน ดังนั้น ท่านจึงพยายามชักนำให้ชาวบ้านในตำบลแก่งคร้อ อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ หันมาช่วยกันลดการทำลายป่าไม้ โดยการลดพื้นที่การปลูกมันสำปะหลังและอ้อย เนื่องจากการปลูกพืชทั้งสองชนิดนี้ทำให้ดินเสื่อม ท่านได้นำการเกษตรแบบผสมผสานมาเป็นทางเลือกให้ชาวบ้าน แต่อย่างไรก็ตามท่านยอมรับว่าการดำเนินงานของท่านยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก เพียงช่วยลดการทำลายป่าของชาวบ้านลงได้ระดับหนึ่ง นอกจากนี้พระไพศาลยังเป็นผู้ริเริ่มโครงการ “ธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา” โดยโครงการนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะกระตุ้นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ รอบๆ ทะเลสาบสงขลาให้ช่วยกันดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมของทะเลสาบ เนื่องจากว่าน้ำในทะเลสาบบางส่วนเน่าเสียจนไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ สาเหตุของปัญหาเกิดจากการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้าน และโรงงานอุตสาหกรรมที่มีอยู่รอบๆ ทะเลสาบนั้นเอง ท่านจึงได้นำพระสงฆ์จำนวน 20 รูป และฆราวาส จำนวน 120 คนร่วมในการรณรงค์ครั้งนี้ ท่านต้องการให้คนไทยทุกคนยับยั้ง และทำงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างจริงจัง เพื่อคุณภาพชีวิตและความรุ่งเรืองของประเทศ (Chetchotiros, Bangkok Post Newspaper, 26 March, p. 20)

พระประจักษ์ ธมมปทีโป

พระประจักษ์ ธมมปทีโป หรือที่คนทั่วไปจะรู้จักกันในนาม “หลวงพ่อประจักษ์” ผู้ที่ได้รับการเรียกว่าขานว่า วีรบุรุษแห่งป่าดงใหญ่ ท่านเกิดวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 ที่บ้านแพะ ตำบลปากข้าวสาร อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี ผู้ที่เคยบวชเป็นสามเณรตั้งแต่สมัยเป็นเด็กและลาสิกขาบทออกมาทำงาน จนอายุใกล้ 40 ก็ได้กลับมาบวชเป็นพระภิกษุอีกครั้งและเป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมป่าดงใหญ่ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ จนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว จากองค์การยูเนสโก ประจำปี พ.ศ. 2551

หลวงพ่อประจักษ์ หลังได้รับการอุปสมบทเมื่ออายุใกล้ 40 ปี ท่านก็ได้ปฏิบัติธรรมอยู่ที่ถ้ำโพธิสัตว์ จังหวัดสระบุรี และได้ออกเดินธุดงค์ไปภาคใต้ ภาคเหนือ ปฏิบัติธรรมอยู่กับพระสงฆ์สายปฏิบัติหลายองค์ ได้แก่ หลวงพ่อพุทธทาส ภิกขุ หลวงปู่ชา สุภทโท หลวงปู่เทศก์ เทศก์รังสี หลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน ช่วงที่ท่านเดินธุดงค์ก็ได้พบเห็นการบุกรุกทำลายป่า ของชาวบ้าน และข้าราชการ ทำให้ท่านจึงได้ร่วมกับชาวบ้านที่ถูกบุกรุกทำลายป่าดูแลปกป้องผืนป่า โดยเฉพาะป่าดงใหญ่ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ ที่มีพื้นที่ป่าประมาณ 5-6 แสนไร่ โดยมีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอเสิงสาง อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา อันเป็นผืนป่าที่

ในช่วงปี พ.ศ. 2532 ท่านได้เดินธุดงค์พร้อมด้วยพระภิกษุ และสามเณรจำนวนหนึ่งเข้าไปในเขตป่าดงใหญ่ ได้รับรู้เรื่องราวการทำลายป่าจากชาวบ้าน ท่านจึงได้ขอปิดเขตป่าไม้จากชาวบ้านกว่า 500 ไร่ เพื่อประกาศกำหนดเป็นเขตอภัยทาน อนุรักษ์คุ้มครองชีวิตสรรพสัตว์ด้วย ชาวบ้านยินดียินยอมพร้อมใจกันเป็นเอกฉันท์ และได้ก่อตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าเขาหัวน้ำ เริ่มกิจกรรมระดมกำลังชาวบ้านตระเวนหาสัตว์ตามต้นไม้ใหญ่ กำหนดเป็นเครื่องหมายแนวเขตอนุรักษ์ป่าไม้ และสรรพสัตว์ โดยจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องมีการขยายแนวคิดสู่หมู่บ้านอื่น ๆ รอบแนวป่า มีการจัดพิธีบวช

ต้นไม้ใหญ่ในป่าดงใหญ่เป็นการดำเนินกุศโลบายอนุรักษ์ป่าตามอุดมการณ์ โดยมีชาวบ้านร่วมด้วยกว่า 2000 คน โดยจัดทำเป็นโครงการอนุรักษ์ป่าซึ่งได้รับอนุมัติจาก เจ้าคณะจังหวัดบุรีรัมย์

จนในปี พ.ศ. 2534 -2535 บริเวณป่าดงใหญ่เกิดปัญหาความขัดแย้งอย่างรุนแรงทำให้ท่านต้องลาสิกขาบทเพื่อต่อสู้คดีถึง 7 คดี หนีภัยซ่อนตัวอยู่ในถ้ำนานถึง 9 ปี จนในที่สุดท่านก็พ้นมลทิน ในปี พ.ศ. 2548 คณะกรรมการมรดกโลกองค์การยูเนสโก ได้ประกาศให้เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นส่วนหนึ่งของผืนป่าดงพญาเย็น-เขาใหญ่ มีเนื้อกว้าง 3,845,000 ไร่ครอบคลุมพื้นที่อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ อุทยานแห่งชาติปางสีดา และอุทยานแห่งชาติตาพระยา ให้เป็นมรดกโลกทางธรรมชาติ (ประเวศ อินทองปาน, 2559, หน้า 233-237)

จากบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จะพบว่าท่านเหล่านี้ได้ตระหนักถึงหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สนับสนุนให้พระสงฆ์เข้าใจธรรมชาติ และใช้ธรรมชาติเป็นเครื่องมือในการขัดเกลาตัวของพระองค์เอง และคอยช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์เมื่อพบกับปัญหาจากธรรมชาติที่เกิดจากมนุษย์ด้วยกัน และสิ่งมีชีวิตที่ได้รับผลกระทบจากการทำลายธรรมชาติให้กลับคืนมาเป็นปกติเหมือนเดิม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้รวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อทบทวนสถานะทางความรู้ของงานวิจัยเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแล้วศึกษาวิเคราะห์ได้ดังต่อไปนี้

พระครูใบฎีกาถาวร สุรพลโย (2554) เป็นการศึกษาเรื่อง บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากรโสภณ (ไกร จานิสสร) วัดหนองกล้วย อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ มีวัตถุประสงค์คือเพื่อศึกษาแนวคิดและบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาแนวคิดและบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระนิภากรโสภณ (ไกร จานิสสร) และเพื่อศึกษาผลสัมฤทธิ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระนิภากรโสภณ (ไกร จานิสสร) ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดและบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ดำเนินการอนุรักษ์ใน 2 ลักษณะ คือ การอนุรักษ์โดยตรง ได้แก่ การไม่ทำลายป่าไม้ทุกประเภทซึ่งมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการห้ามพรากของเขียวหรือต้นไม้ เป็นต้น และการอนุรักษ์โดยอ้อม ได้แก่การอยู่ในป่าแบบพึ่งพาอาศัย โดยอาศัยป่าเป็นสถานที่สัปปายะในการปฏิบัติธรรม แนวคิดและบทบาทการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระนิภากรโสภณ (ไกร จานิสสร) พบว่า เป็นกุศโลบายในการเสริมสร้างความดี มุ่งการพัฒนาคุณภาพของชีวิต พร้อมกับการให้คำปรึกษาการศึกษาแก่ชุมชน รวมทั้งการส่งเสริมภูมิปัญญาในท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยเป็นการปลูกจิตสำนึกในการรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อมป่าไม้ให้กับชุมชน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านและชุมชน บทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของพระนิภากรโสภณ นั้น ได้เผชิญกับอุปสรรคนานัปการ มีปัญหาและความขัดแย้งในการทำงาน แต่ด้วยการลงมือปฏิบัติให้เห็นคุณค่า ความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงทำให้ชาวบ้านและชุมชนได้เข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของท่าน

พระมหาพระยนต์ สนจิตโต (พันธวัตร), (2550) เป็นการศึกษาเรื่อง บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กรณีศึกษา ป่าชุมชนบ้านปะอาว ตำบลปะอาว อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลกระทบการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมร่วมกับชุมชน เพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นศูนย์การเรียนรู้และสืบสานวัฒนธรรมและเพณีภูมิปัญญาชาวบ้านแบบยั่งยืน การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษากาณสนามโดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบสังเกตและสัมภาษณ์จากกลุ่มตัวอย่าง ทั้งหมด 250 กลุ่มตัวอย่าง ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิจัยตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2549 ถึงเดือนมีนาคม 2550 จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มานำเสนอผลการศึกษาวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า ด้านบริบทชุมชนบ้านปะอาวเป็นชุมชนใหญ่มีความเก่าแก่และประวัติอันยาวนาน มีวัดบูรพาปะอาวเหนือเป็นวัดที่ก่อตั้งเป็นวัดแรกของชุมชนบ้านปะอาว ชาวบ้านปะอาวเป็นหมู่บ้านต้นแบบ ที่มีความหลากหลายในด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี “จารีตฮีตครอง” ด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านมีเงินรายได้จากการขายสินค้าจากผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น เสื้อผ้าไหม ด้านสังคมและวัฒนธรรม ชาวบ้านมีการยึดถือปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษอย่างเคร่งครัด ในด้านผลกระทบการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ผลกระทบอย่างแรกเกิดจากการออกโฉนดทับที่สาธารณะ การบุกรุกพื้นที่ป่าจากชาวบ้านเพื่อทำการเกษตรและที่อยู่อาศัย การบุกรุกตัดไม้เพื่อสร้างบ้านเรือนและนำมาเผาถ่านเกินความจำเป็น บทบาทของพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมร่วมกับชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมร่วมกับชุมชนในการทำกิจกรรมป่าชุมชนเริ่มตั้งแต่พระสงฆ์และชาวบ้านเข้ามาพัฒนาให้เป็นป่าชุมชน ทุกๆปีจะมีการทำกิจกรรมร่วมกัน ปัจจุบันเป็นศูนย์การเรียนรู้ทางธรรมชาติและสัตว์ป่า พระสงฆ์เป็นแกนหลักในการดูแลรักษาป่า บทบาทการพัฒนาของพระสงฆ์ใช้หลักธรรมชาตารักษาธรรมชาติหรือธรรมะรักษาธรรมชาติ การศึกษาแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า พระสงฆ์อาศัยป่าเป็นที่ศึกษาทางสมถะและวิปัสสนา เป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติทำเป็นแหล่งท่องเที่ยว ศูนย์การเรียนรู้ทางธรรมชาติทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ใช้หลักการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นระบบ ร่วมมือกับหน่วยงานทางราชการจัดทำแผนพัฒนาป่าชุมชนให้เป็นแหล่งการเรียนรู้และสืบสานวัฒนธรรม ประเพณีภูมิปัญญาชาวบ้านแบบยั่งยืน

พระหล้า กำคำ (2547) เป็นการศึกษาเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การค้นคว้าแบบอิสระเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงบทบาทของพระสงฆ์ระดับเจ้าอาวาสในการอนุรักษ์ป่าไม้ และเพื่อวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างภูมิหลังของพระสงฆ์กับบทบาทในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาจากการสำรวจตัวอย่างเจ้าอาวาส จำนวน 66 รูป ในอำเภอเชียงขอม จังหวัดเชียงราย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสอบถามที่ครอบคลุมภูมิหลัง ความคิดเห็นและการมีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มพระสงฆ์ที่เป็นเจ้าอาวาส จำนวน 66 รูป ส่วนมากมีอายุระหว่าง 31-40 ปี และมีพรรษา 16 ปีขึ้นไป พระสงฆ์ในชุมชนชนบทจะมีบทบาทในทางปฏิบัติมากกว่าพระสงฆ์ในเมือง ในขณะที่พระสงฆ์ในเมืองมีบทบาทด้านการวางแผนมากกว่า พระสงฆ์ใช้การ

ปฏิบัติงานของท่านเป็นแบบอย่างในการนำพาชาวบ้านให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และใช้หลักคำสอนและพิธีกรรม เช่นการบวชป่าในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ยั่งยืน

บุญลือ พูลนิล (2546) เป็นการศึกษาเรื่อง ความคิดเห็นของราษฎรที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพื้นที่อุทยานแห่งชาติน้ำพอง อำเภอบุธัน จังหวัดขอนแก่น การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคมของราษฎร ที่มีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นของราษฎรที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ อุทยานแห่งชาติน้ำพอง อำเภอบุธัน จังหวัดขอนแก่น โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากหัวหน้าครัวเรือน จำนวน 129 คน ประมวลผลข้อมูลด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ โปรแกรมสำเร็จรูป ผลการศึกษาพบว่า ราษฎรส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุเฉลี่ยประมาณ 48 ปี สมรสแล้วสำเร็จการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษา โดยมีรายได้ของครัวเรือนน้อยกว่ารายจ่าย ไม่เคยพบปะเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ส่วนปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นของราษฎรที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ เพศ และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จากผลการศึกษาสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางและกำหนดมาตรการในการพัฒนาพื้นที่ในพื้นที่อุทยานแห่งชาติอย่างมีประสิทธิภาพ และก่อให้เกิดความยั่งยืนต่อทรัพยากรป่าไม้ต่อไป

สมบุญ สุดดี (2546) เป็นการศึกษาเรื่อง บทบาทพระสงฆ์จังหวัดลำปางในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กรณีศึกษาป่าสงวนแห่งชาติป่าดงมูล อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ ในการศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทัศนคติและบทบาทของพระสงฆ์ และกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรม ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าดงมูล อำเภอคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบสอบถามเป็นเครื่องมือสำหรับการสัมภาษณ์พระสงฆ์ที่บวชและพำนักในวัดและสำนักสงฆ์ รอบบริเวณป่าสงวนแห่งชาติป่าดงมูล จำนวน 12 แห่ง รวม 36 รูป และผู้ปฏิบัติธรรมของวัดและสำนักสงฆ์ จำนวน 12 แห่ง จำนวน 192 คน แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์โดยใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา และการวิเคราะห์เชิงปริมาณ ผลการศึกษาพบว่าพระสงฆ์และกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรมอยู่ในระดับมาก มีค่า 4.81 ในด้านการปลูกและบำรุงรักษาต้นไม้ การอบรมสั่งสอนให้เห็นคุณค่าของป่าไม้ และการป้องกันปราบปรามผู้ทำลายทรัพยากรป่าไม้ และมีความเชื่อว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นงานที่ยาก ต้องใช้เวลา ใช้เงิน ใช้คนจำนวนมาก จึงจะสำเร็จได้ดี ที่สำคัญต้องใช้วิญญาณที่ศรัทธาต่อธรรมชาติ พุทธศาสนาเกิดมาจากการเรียนรู้ธรรมชาติ ธรรมชาติจึงเสมือนผู้ที่ให้กำเนิดพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนจึงต้องกตัญญูต่อธรรมชาติ หน่วยงานของรัฐก็ต้องเอาจริงกับการปกป้องทรัพยากรป่าไม้และธรรมชาติด้วยเครื่องมือที่เรียกว่ากฎหมาย และชาวพุทธก็ต้องคุ้มครองป้องกันให้กับธรรมชาติด้วยเครื่องมือที่เรียกว่าธรรมะ ด้านบทบาทของพระสงฆ์และกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรมอยู่ในระดับปฏิบัติสม่ำเสมอในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้โดยพระสงฆ์มีบทบาทในการชี้แนะ ชักชวน ราษฎรให้ช่วยกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยพระสงฆ์จะมีเทศนาสั่งสอนการแสดงธรรม การปาฐกถาธรรม และพระสงฆ์ร่วมกับกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรมปลูกต้นไม้และบำรุงรักษาในพื้นที่วัดและสำนักสงฆ์ ที่รกร้างว่างเปล่าโดยการร่วมกับราษฎรในชุมชน ร่วมปลูกต้นไม้ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา หรือวันสำคัญของชาติ หรือวันที่ทางราชการกำหนด

อารีย์ เหมาะธูลิน, (2546) เป็นการศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในวัดป่า กรณีศึกษาวัดป่าบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี การศึกษา

ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในวัดป่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในวัดป่า ปัญหาและอุปสรรคของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในวัดป่า รวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์พระสงฆ์จำนวน 90 รูป ผลการศึกษา ปรากฏว่า พระสงฆ์มีอายุเฉลี่ย 36 ปี อายุพรรษาเฉลี่ย 9 พรรษา ร้อยละ 71 ของพระสงฆ์มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดอื่น พระสงฆ์ร้อยละ 83 เป็นพระลูกวัด มีการศึกษาทางโลก คิดเป็นร้อยละ 58 และการศึกษาทางธรรมร้อยละ 40 พระสงฆ์มีทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในระดับปานกลาง คิดเป็นร้อยละ 43 มีการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ด้านสถานที่นั่งสมาธิ ไม้ฟืน สมุนไพร คิดเป็นร้อยละ 48 พระสงฆ์มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นอย่างดี พระสงฆ์มีการติดต่อกับเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้มากที่สุด อยู่ระหว่าง 1-3 ครั้ง/ปี คิดเป็นร้อยละ 26 พระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จากวารสารต่างๆ พระสงฆ์ร้อยละ 94 มีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยกิจกรรมที่พระสงฆ์มีบทบาทมากที่สุด คือ บทบาทในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยกิจกรรมที่พระสงฆ์มีบทบาทมากที่สุด คือ บทบาทในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมประจำวัด คิดเป็นร้อยละ 91 สำหรับปัญหาที่พระสงฆ์พบในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ ปัญหาความไม่เพียงพอของวัสดุอุปกรณ์ คู่มือ เอกสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้คิดเป็นร้อยละ 44 การติดต่อกันระหว่างพระสงฆ์กับเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ เป็นปัจจัยเดียวที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในวัดป่าบ้านตาด โดยพระสงฆ์ที่ได้ติดต่อกับเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้มาก จะมีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในวัดป่ามากขึ้น

ประกิจ ศรีมันทยามาต (2545) เป็นการศึกษาเรื่อง บทบาทพระสงฆ์จังหวัดลำปางในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ และปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับบทบาทของพระสงฆ์จังหวัดลำปางในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กับปัญหาอุปสรรคในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยปัจจัยที่ศึกษาได้แก่ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน จำนวนพรรษา การได้รับข่าวสารเกี่ยวกับป่าไม้ และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ผลการศึกษาสรุปว่า พระสงฆ์มีระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชนเฉลี่ย 22.90 ปี จำนวนพรรษาเฉลี่ย 8.39 พรรษา มีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ระดับน้อย ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน จำนวนพรรษา การได้รับข่าวสารเกี่ยวกับป่าไม้มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ส่วนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไม่มีความสัมพันธ์กับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ปัญหาอุปสรรคในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้คือการสร้างวัดในพื้นที่ป่าจะต้องได้รับความเห็นชอบจากทางราชการก่อน ขาดการชี้แจงแนะนำให้ประชาชนเห็นคุณค่ารักต้นไม้และช่วยกันปลูกป่า ช่วยกันปลูกต้นไม้ และพระสงฆ์ยังขาดความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

พระสันติ นูชิต (2545) เป็นการศึกษาเรื่อง บทบาทพระสงฆ์สายวัดป่าจังหวัดร้อยเอ็ดในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์สายวัดป่า และชุมชนใกล้วัดป่าในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วยพระสงฆ์ จำนวน 6 รูป จาก 6 วัด ซึ่งมีป่าไม้มากกว่า 200 ไร่ขึ้นไป และองค์กรชุมชน จำนวน 42 คน รวมกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้น 48 คน ผลของการวิจัยพบว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ประกอบด้วยบทบาทด้านการ

จัดการป่าไม้ภายในวัด บทบาทด้านการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้ภายในวัดตามวันเกิด บทบาทด้านการสั่งสอนให้มีความสำนึกในการอนุรักษ์ป่า บทบาทด้านการปลูกต้นไม้ในพุทธศาสนา บทบาทขององค์กรชุมชนใกล้เคียงวัดป่าในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ประกอบด้วยการจัดการป่าดอนปู่ตา ป่าช้า ป่าโรงเรียน ป่าสาธารณะ ป่าวัด เป็นต้น ผลของการวิจัยครั้งนี้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเมื่อไทยต่อไป

แสน โพธิ์บางหวาย (2545) เป็นการศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ในวัดป่า กรณีศึกษาวัดพระพุทธราย ตำบลหนองปลาไหล อำเภอมะเมือง จังหวัดสระบุรีวัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้า เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านสังคม เช่น อายุ ตำแหน่ง ระดับการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมของพระสงฆ์ ระดับความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ทศนคติของพระสงฆ์เกี่ยวกับการอนุรักษ์ รวมไปถึงการติดต่อและการรับข้อมูลข่าวสารที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าในวัดพระพุทธราย จังหวัดสระบุรี เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือสำหรับสัมภาษณ์พระสงฆ์ที่บวชและพำนักในวัดพระพุทธราย จำนวน 20 รูป ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ อายุของพระสงฆ์และระดับความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าเพื่อเป็นการสนับสนุนบทบาทของพระสงฆ์ในวัดพระพุทธรายให้มีศักยภาพและประสิทธิภาพ ดังนั้นหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องให้การสนับสนุนในด้านการเผยแพร่วิทยากร ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า การใช้เทคนิควิธีการต่างๆด้านการปลูกและบำรุงสวนป่า รวมไปถึงการจัดการป่าไม้และสัตว์ป่า เพื่อก่อให้เกิดความยั่งยืนต่อทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าในวัดพระพุทธรายสืบไป

นรินทร์ ปินสกุล (2544) เป็นการศึกษาเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษาความคิดเห็นของพระสงฆ์ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้เพื่อศึกษาระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์เกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และเปรียบเทียบระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์เกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่า พระสงฆ์มีความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อยู่ในระดับปานกลาง มีความสนใจข่าวสารความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แตกต่างกัน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนพระสงฆ์ที่มีอายุพรรษา ระดับการศึกษาทางโลก ระดับการศึกษาทางธรรม ชั้นปีที่ศึกษา ภูมิลำเนาเดิม ที่แตกต่างกันมีความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไม่แตกต่างกัน ดังนั้นพระสงฆ์ที่มีอายุและมีความสนใจข่าวสารและความรู้ด้านอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จึงควรเป็นแบบอย่างในด้านการเป็นผู้นำทางด้านอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

พระมหาเจิม สุวโจ (2543) เป็นการศึกษาเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติ 3 ด้าน คือ ด้านแนวคิดและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในทัศนะของพระสงฆ์และจากหลักฐานทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ด้านกระบวนการอนุรักษ์ และ ด้านบทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติลุ่มน้ำแม่สอย แม่ทิม และแม่

ปือก บริเวณพื้นที่อุทยานแห่งชาติออบหลวง บ้านแม่สอย ตำบลแม่สอย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ด้วยการวิจัยเอกสารและการวิจัยภาคสนาม ผลการวิจัยพบว่า ด้านกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูธรรมชาติป่าต้นน้ำแม่สอย แม่ทิม และแม่ปือก เกิดขึ้นโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำ เริ่มต้นจากปัจจัยส่วนตัวของพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม ที่มีความเมตตากรุณาต่อธรรมชาติและชาวบ้านรอบป่า โดยใช้กระบวนการทางปัญญาแบบอริยสัจ 4 มีการระดมทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนออกมาใช้ มีการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ ซึ่งนำไปสู่การบริหารจัดการในรูปองค์กรอนุรักษ์ของท้องถิ่น และการจัดตั้งมูลนิธิธรรมนาถขึ้นมารองรับ จนทำให้การอนุรักษ์และพัฒนากลายเป็นกระบวนการพัฒนาทางจิตวิญญาณที่มีพลัง ด้านบทบาทของพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม พบว่า มีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำแม่สอย แม่ทิม และแม่ปือก ใน 7 ด้าน โดยบทบาทที่เด่นที่สุด คือ บทบาทการปลูกฝังจิตสำนึก รองลงมาคือบทบาทการเป็นผู้นำ การประสานงาน การป้องกันการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่า การฟื้นฟูสภาพป่า การประชาสัมพันธ์ และการจัดหาทุนดำเนินงานตามลำดับ

ณัฐชา สัมเชื้อหวาน, (2541) ศึกษาเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดราชบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงบทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดราชบุรี โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์พระสงฆ์จำนวน 10 วัด วัดละ 1 รูป ในจังหวัดราชบุรี ผลการวิจัยพบว่า 1) พระสงฆ์ในจังหวัดราชบุรี มีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยพระสงฆ์มีบทบาทในการชี้แนะ ชักชวน ราษฎรให้ช่วยกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยพระสงฆ์จะมีการเทศนาสั่งสอน การแสดงธรรม การปาฐกถาธรรม และพระสงฆ์ร่วมกันปลูกต้นไม้ในพื้นที่วัด สถานที่สาธารณะประโยชน์ ที่รกร้างว่างเปล่า โดยการร่วมกับประชาชนในชุมชน ร่วมกันปลูกต้นไม้ในวันสำคัญทางพุทธศาสนาหรือวันสำคัญของชาติหรือวันที่ราชการกำหนด 2. หลักธรรมและวัตรปฏิบัติมีส่วนสนับสนุนให้พระสงฆ์มีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในการปฏิบัติตามบทบาทของพระสงฆ์จะตั้งอยู่บนพื้นฐานของกฎหมายบ้านเมืองจารีตประเพณี รวมทั้งศีล 227 ข้อ โดยเฉพาะศีลที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ คือศีลข้อที่ 60, 68, 110, 137, 219 ซึ่งได้กำหนดการปฏิบัติของพระสงฆ์เกี่ยวกับต้นไม้ที่ส่งเสริมให้พระสงฆ์อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ 3. ปัญหาและอุปสรรคของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่สำคัญคือพื้นที่วัดที่จะปลูกต้นไม้มีจำกัด ถ้าไม้ที่จะนำมาปลูกมีไม่เพียงพอ หรือมีแต่ไม้ตรงกับความต้องการของพระสงฆ์ที่จะปลูก พระสงฆ์ไม่มีความรู้ทางด้านวิชาการในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และขาดความร่วมมือจากประชาชนในชุมชนบริเวณวัดอย่างจริงจังและต่อเนื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม ก็จะเป็นที่ประชาชนทุกคนจะต้องร่วมมือกัน อย่าเข้าไปบุกรุกแผ้วถางทำลาย ยึดถือครองพื้นที่ป่าและลักลอบตัดต้นไม้ แต่จงช่วยกันดูแล ป้องกันรักษาป่า จะช่วยทำนุบำรุงป่าไม้ ช่วยป้องกันไฟป่าและอื่นๆ หากทำได้ดังกล่าว ป่าไม้จะยังคงอยู่และอำนวยประโยชน์ให้แก่หาชนตลอดไปชั่วกาลนาน

ประสพสุข พันธุประยูร (2535) เป็นการศึกษาเรื่อง บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดภาคเหนือ ของประเทศไทยผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ทุกรูปที่เป็นกรณีศึกษามีความตั้งใจในบทบาทการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ และมีความคิดเห็นตรงกันว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องเข้ามามีบทบาท ดังนั้น จึงเป็นการสมควรที่จะสนับสนุนให้พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทอย่างจริงจังโดยไม่ผิดกฎหมาย สิ่งที่ควรสนับสนุนและมีกิจกรรมเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น เพื่อให้พระสงฆ์มีประสิทธิภาพในบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ไว้ 4 ประการคือ 1) ควรเพิ่มพูนความรู้

ในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ให้กับพระสงฆ์ เพื่อให้มีการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ 2) ควรให้กำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ เช่น ให้การยกย่องสนับสนุนประกาศเกียรติคุณและถือว่าเป็นผู้นำและทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสังคมอย่างแท้จริง 3) ควรจัดให้มีกองทุน เพื่อเป็นปัจจัยในการปฏิบัติงานอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นการเฉพาะเพื่อพระสงฆ์จะไม่ต้องลำบากในการระดมทุนจากแหล่งอื่นมาเป็นค่าใช้จ่ายในการนี้ 4) ควรเป็นวิธีการอนุรักษ์ที่ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง และพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เท่าที่ประมาณได้มี 10 ประการ สรุปได้ว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ดีนั้น จะต้องมีการทำนุบำรุงรักษาสภาพธรรมชาติดั้งเดิมเอาไว้ เพื่อใช้เป็นแหล่งข้อมูลสำหรับเปรียบเทียบกับโครงการพัฒนาต่าง ๆ มิฉะนั้นจะไม่สามารถทราบผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงระบบธรรมชาติ และไม่สามารถหลีกเลี่ยงความเสียหายที่จะติดตามมา รวมทั้งไม่สามารถตัดสินใจดำเนินการอย่างถูกต้อง การตัดแปลงและทำลายธรรมชาติและทรัพยากรเพียงชั่วระยะเวลาอันสั้นนี้จะสร้างปัญหาที่ติดตามมามากและยากจะแก้ไขได้ ความผิดพลาดจากการใช้ทรัพยากรไม่เพียงแต่ทำให้ต้องสูญเสียทรัพยากรที่ไม่สามารถจะนำกลับคืนสู่สภาพเดิมได้แล้วเท่านั้น แต่ยังต้องเสียงบประมาณอีกมากมายในการแก้ไขปัญหาใหม่ที่เกิดขึ้นตามมาซึ่งไม่อาจคาดคะเนล่วงหน้าได้อีกแล้ว ดังนั้น โครงการพัฒนาใด ๆ ก็ตามควรจะได้มีการศึกษาและวางแผนให้รอบคอบโดยแน่ชัดว่าจะประโยชน์ต่อสังคมมนุษย์รวมทั้งทราบถึงผลกระทบ และหาวิธีการแก้ไขก่อนที่จะเริ่มดำเนินการ ไม่ใช่เพื่อหวังผลทางเศรษฐกิจเพียงชั่วคราวแต่เพียงอย่างเดียว จะต้องมองถึงผลกระทบยาวที่จะเกิดขึ้นด้วยเสมอตามที่

จากการศึกษาค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ พบว่าส่วนใหญ่จะเป็นงานวิจัยในเชิงปริมาณ โดยเป็นการสอบถามความคิดเห็นถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์กับกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ได้แก่ กลุ่มพระสงฆ์ ชาวบ้าน องค์กรภาครัฐ และเอกชน ซึ่งส่วนใหญ่งานวิจัยดังกล่าวจะทำอยู่ในภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคกลาง ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าไม่มีงานวิจัยเกี่ยวกับพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ในภาคใต้ และตะวันออกเลย ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้จะช่วยให้เห็นภาพบทบาทของพระสงฆ์ในการมีส่วนอนุรักษ์ในภาคตะวันออกอีกภาคหนึ่ง ซึ่งจะทำให้มองเห็นภาพพระสงฆ์ในบทบาทของการอนุรักษ์ทั้งประเทศมากขึ้น

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้: กรณีศึกษาพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม) วัดวังศิลาธรรมาราม ตำบลวังหั่ว อำเภอกงหรา จังหวัดระยอง” เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ในลักษณะที่เป็นกรณีศึกษาโดยมีขั้นตอนในการศึกษาที่สำคัญ ดังนี้ คือ

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล
2. การตรวจสอบข้อมูล
3. การวิเคราะห์ข้อมูล
4. การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้เก็บข้อมูลด้วย 2 วิธีการ คือ การศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกโดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การศึกษาเอกสาร เน้นรวบรวมข้อมูลที่นอกเหนือจากการสัมภาษณ์รวมทั้งเพื่อใช้ เป็นข้อมูลในการตรวจสอบผลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ได้แก่เอกสารชั้นต้น และชั้นรอง ดังนี้

1.1 เอกสารชั้นต้น (Primary Data) เป็นข้อมูลดิบที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ข้อมูลส่วนนี้ได้จากการเก็บรวบรวมเอกสารที่สำคัญ เช่น เอกสารการประชุมฯ บันทึกการประชุม เป็นต้น

1.2 เอกสารชั้นรอง (Secondary Data) เป็นข้อมูลที่ได้ผ่านการวิเคราะห์มาแล้วระดับหนึ่ง เอกสารชั้นรองเหล่านี้ เช่น หนังสือพิมพ์ ตำราทางวิชาการ บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ อินเทอร์เน็ต ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

2. การสัมภาษณ์เจาะลึก ในการสัมภาษณ์เจาะลึก จะมุ่งรวบรวมข้อมูลรายละเอียดเจาะลึก เพื่อนำข้อมูลมาอ้างอิงและอธิบายในประเด็นต่างๆ ของงานวิจัยโดยผู้วิจัยใช้วิธีการเข้าไปหาข้อมูลในพื้นที่ ในการสัมภาษณ์จะใช้ข้อมูลหลัก (Key - Informants) ที่สำคัญ ดังนี้

2.1 พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม) พระสงฆ์ผู้นำชุมชนปลูกป่าและอนุรักษ์สวนป่าอรัญปิยวงศ์ ตำบลพวา อำเภอกงหราจังหวัดจันทบุรี

2.2 แกนนำชุมชน หมู่ที่ ๒ บ้านพวา ตำบลพวา อำเภอกงหราจังหวัดจันทบุรี
แกนนำชุมชนในการอนุรักษ์สวนป่าอรัญปิยวงศ์

2.2.1 นายบุญเลิศ ดุชิตา   แกนนำชุมชน

2.2.2 นางสาวกัญญา ดุชิตา   แกนนำชุมชน

2.3 ผู้ประสานงานกลุ่มวนเกษตร 5 จังหวัดภาคตะวันออกจังหวัดจันทบุรี และแกนนำชุมชนในการอนุรักษ์สวนป่าอรัญปิยวงศ์

2.3.1 นายกิจเจริญ บุญรอด	เครือข่ายวนเกษตรจังหวัดฉะเชิงเทรา
2.3.2 นายวินัย สุวรรณไกร	เครือข่ายวนเกษตรจังหวัดชลบุรี
2.3.3 คุณวินัย สุวรรณไกร	เครือข่ายวนเกษตรจังหวัดระยอง

การตรวจสอบข้อมูล

ในการศึกษาครั้งนี้ได้ใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ข้อมูลมีความตรงและความเที่ยงยิ่งขึ้น ในการตรวจสอบข้อมูลผู้วิจัยจึงใช้หลักการตรวจสอบ แบบสามเส้า (Triangulation) โดยใช้วิธีการดังนี้

1. สัมภาษณ์บุคคลหลายระดับที่มีความแตกต่างกันทางตำแหน่งที่รับผิดชอบงานในการอนุรักษ์สวนป่าอรัญญิยวงศ์
2. ใช้วิธีเก็บข้อมูลที่มีความหลากหลายมาตรวจสอบซึ่งกันและกัน ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารรายงาน การถอดองค์ความรู้ในการเข้าร่วมกิจกรรม ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ให้ข้อมูลหลัก และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัย เพื่อนำมาวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูลของผู้ที่ให้สัมภาษณ์

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลจะใช้การตีความ (Interpretation) ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการศึกษาเอกสารขั้นต้น เอกสารชั้นรอง ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลจะดำเนินการควบคู่ไปกับการเก็บข้อมูลตั้งแต่ขั้นแรกไปจนถึงขั้นสุดท้าย ในการวิเคราะห์ข้อมูลมีขั้นตอนที่สำคัญ ดังนี้

1. การสรุปข้อมูลจากเอกสาร จากการสัมภาษณ์
2. จัดหมวดหมู่ข้อมูล ตามวัตถุประสงค์ และประเด็นต่างๆ
3. หาข้อสรุปโดยการเชื่อมโยงข้อมูลในเชิงเหตุและผล จากข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์

การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลงานวิจัยนี้จะนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ การเสนอรูปธรรมกรณีบทบาทของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ ที่มีต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ในบทที่ 4 เพื่อให้เห็นข้อมูลในรายละเอียด จากนั้นจะมาสรุปในบทที่ 5 และวิเคราะห์การศึกษาในเชิงการอภิปราย ข้อมูลกับทฤษฎีและการวิจัยในบทที่ 2

บทที่ 4

บทบาทการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม)

การศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : กรณีศึกษาพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม)” ผู้วิจัยได้ศึกษาและนำเสนอประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. บริบทชุมชนพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี
2. แนวคิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์
3. บทบาทการอนุรักษ์ป่าของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์
4. วิเคราะห์ผลการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์

บริบทชุมชนพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี

ชุมชนพวาเป็นพื้นที่ที่หลวงพ่อสาย ได้เข้ามาปลูกและอนุรักษ์ป่าไม้ จนทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ทั้งต้นไม้ และสัตว์ป่าที่เคยอพยพออกจากพื้นที่ไปก็ได้กลับเข้ามาเหมือนเดิม ในการศึกษาครั้งนี้จึงได้ศึกษาพื้นที่ของชุมชนพวา เพื่อให้เราได้เห็นภาพเชิงประวัติศาสตร์ของพื้นที่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาจากงานวิจัยที่มีผู้วิจัยเข้ามาศึกษาในพื้นที่ชุมชนพวา ตลอดจนการลงพื้นที่สัมภาษณ์คนในชุมชนซึ่งพอสรุปประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของพื้นที่ได้ ดังนี้

ชุมชนพวาเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี “พวา” เป็นชื่อของต้นไม้ที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในบริเวณรอบชุมชนทำให้ ชุมชนนี้ตั้งชื่อตามต้นไม้ดังกล่าวว่า “ชุมชนพวา” ก่อนปี พ.ศ. 2500 ยังไม่มีผู้คนมาตั้งรกรากอาศัยอยู่ ผู้คนกลุ่มแรกที่เข้ามาจะเป็นคนที่มีารับจ้างตัดไม้ให้กับโรงเลื่อยพงษ์เกษม ต่อมาก็เริ่มมีผู้เข้ามาจับจองที่ดินถางป่าตั้งรกรากอาศัยอยู่ (สัมภาษณ์, บุญเลิศ ดุชิตา, 20 มกราคม 2558)

นอกจากนั้นชื่อเรียกของพื้นที่ในชุมชนพวาจะถูกเรียกตามลักษณะทางภูมิประเทศและคำเรียกของผู้คนที่เข้ามาตัดไม้หรือจับจองที่ดินถางป่าตั้งรกรากอาศัยอยู่ เช่น บริเวณที่เป็นป่าช้าของชุมชนซึ่งสภาพพื้นที่นั้นเป็นเนิน คนที่ขึ้นมาตัดไม้จะเรียกพื้นที่บริเวณนั้นว่า “เนินตูดตุง” อันมีสาเหตุมาจากเมื่อสมัยนั้นบริเวณเนินจำปาจะเป็นทางผ่านของพวกที่ลากซุงโดยใช้กระบือเป็นพาหนะ เวลาขึ้นเนินกันของกระบือจะตุงขึ้นมา ทำให้ชาวบ้านเรียกว่า “เนินตูดตุง” ต่อมาเนินตูดตุงได้เปลี่ยนชื่อเป็น “เนินจำปา” ตามชื่อของหลวงพ่ोजำปาที่เป็นเจ้าอาวาสวัดเขาวง โดยท่านได้ขึ้นมาบุกเบิกพื้นที่บริเวณเนินตูดตุง และต่อมาท่านได้สร้างวัดเนินจำปาขึ้นในปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองของหมู่ที่ 3 ตำบลพวา กลุ่มที่ 2 ที่เข้ามาในพื้นที่ คือ กลุ่มคนที่มาจากจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งมีชาติพันธุ์เป็นชาวส่วย แต่เขากลุ่มคนดังกล่าวไม่นิยมเรียกตนเองว่าส่วย แต่จะเรียกว่า “ชาวกวย” (สัมภาษณ์, บุญเลิศ ดุชิตา, 20 มกราคม 2558) ที่ชาวกวย จังหวัดสุรินทร์เข้ามาอยู่ในพื้นที่ของชุมชนพวา เนื่องมาจากภาคอีสานในขณะนั้นประสบกับภัยแล้งจึงมีความจำเป็นต้องอพยพโยกย้ายมาหาที่ทำกินใหม่ โดยกลุ่มกวนี่เริ่มอพยพลงมาในปี พ.ศ.2510 ซึ่งมาอาศัยอยู่จำนวน 4 ครอบครัวปลูกสร้างบ้านเรือนติดกันบริเวณป่าที่มีพื้นที่ติดกับเขาชะเมาซึ่งในปัจจุบันเป็นเขตการปกครองหมู่ที่ 2 ตำบลพวา อาศัยความเป็นเครือญาติกันช่วยเหลือดูแลกันเอง ในระยะแรกที่มาอาศัยอยู่นั้นชาวกวย จะประกอบอาชีพทำนา

และปลูกมันสำปะหลัง หลัง พ.ศ. 2512 มีกลุ่มชาวกวยเริ่มอพยพลงมาจากจังหวัดสุรินทร์เข้ามาจับจองที่ดินเพื่อทำเป็นที่อยู่อาศัยและประกอบอาชีพมากขึ้น และต่อมาก็มีกลุ่มชาวกวยอพยพมาจากทางจังหวัดสุรินทร์และจากบ้านฉางอีกหลายครอบครัวจนในเขตหมู่ 2 ของตำบลพวาส่วนใหญ่ล้วนเป็นกลุ่มกวยมาอาศัยอยู่จนถึงปัจจุบัน (พลอยบงกช ชุ่มเพ็ญพันธ์, 2550, หน้า 29-30)

เนื่องจากชุมชนพวาเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นจากการจับจองพื้นที่ป่าดงดิบ ในระยะแรกที่ก่อตั้งชุมชนนั้นจึงยังไม่มีหน่วยงานทางราชการเข้ามาจัดระเบียบการปกครอง ชาวบ้านต้องปกครองกันเอง โดยให้สมาชิกในชุมชนออกเสียงว่าต้องการให้ใครเป็นผู้นำชุมชน โดยมีหลักเกณฑ์ในการตัดสินคือ ผู้นำต้องเป็นคนดี มีคุณธรรม มีน้ำใจ มีความรู้ ความสามารถในการอ่านและเขียนหนังสือได้ (สัมภาษณ์, บุญเลิณ ดุชิตา, 20 มกราคม 2558)

จากการศึกษาของพลอยบงกช ชุ่มเพ็ญพันธ์ (2550, หน้า 34-35) พบว่านอกจากผู้นำที่ชาวบ้านจัดตั้งเองแล้ว ยังมีผู้นำอีกกลุ่มที่มีอิทธิพลจนชาวบ้านให้ความเคารพยำเกรงคือ “เสือเคน” ซึ่งเป็นผู้คุมชาวบ้านตัดไม้ของโรงเลื่อยพงษ์เกษม ในช่วงประมาณ พ.ศ. 2516 นอกจากเสือเคนจะเป็นผู้ที่คอยคุมชาวบ้านตัดไม้ให้กับโรงเลื่อยพงษ์เกษมแล้ว เสือเคนยังทำหน้าที่คุมครองชาวบ้านไม่ให้ถูกรังแก ชาวบ้านคนใดตัดไม้ให้กับเสือเคน ไม่เข้าไปคอยขัดขวางการทำงานของเสือเคนก็จะได้รับการคุ้มครองจากเสือเคนไปด้วย ซึ่งอยู่กันอย่างพึ่งพาประโยชน์ซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นแล้วยังมีคนของทางราชการอีกกลุ่มหนึ่งที่มีอิทธิพลเช่นกันคือกลุ่มคนของป่าไม้ซึ่งเข้ามาตัดไม้ในชุมชน คนกลุ่มนี้จะมี ความแตกต่างจากคนคุมตัดไม้ของทางโรงเลื่อยพงษ์เกษม กล่าวคือ คนของภาคเอกชนไม่ได้เข้ามาตัดไม้แต่เพียงอย่างเดียวแต่ยังเอื้อประโยชน์ให้กับชาวบ้านด้วยไม่ว่าจะเป็นการคุ้มครองชาวบ้านหรือการว่าจ้างชาวบ้านให้ช่วยตัดไม้ให้ แต่กลุ่มป่าไม้เข้ามาตัดไม้หาประโยชน์เข้าพวกของตนแต่เพียงอย่างเดียว ในช่วงที่รัฐเปิดสัมปทานป่า ในเขตของชุมชนพวามีการตัดไม้มากจนกระทั่งพื้นที่ป่าหมดไปทำให้รัฐต้องสั่งปิดป่า แต่กลุ่มคนของป่าไม้ยังแอบลักลอบตัดไม้อยู่และรุกขึ้นไปถึงเขตเขาชะเมา ขณะนั้นก็มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งลุกขึ้นต่อต้านการตัดไม้บนเขาชะเมา โดยมีก้านเนียม เป็นผู้นำปลุกจิตสำนึกของชาวบ้านให้หวงแหนป่าไม้ จนในที่สุดการต่อต้านการตัดไม้บนเขาชะเมาก็ประสบความสำเร็จทำให้เขาชะเมายังคงหลงเหลือพื้นที่ป่าอันอุดมสมบูรณ์ ภายหลังที่มีกลุ่มชาวบ้านกลุ่มหนึ่งต่อสู้และลุกขึ้นเพื่ออนุรักษ์ป่าไม้ในบริเวณพื้นที่ของตนเองในบริเวณเขาชะเมา จนกระทั่งในเวลามหาหลวงพ่อสาย ท่านก็ได้เข้ามาในพื้นที่และเริ่มทำการปลูกป่ามาเรื่อย ๆ จากพื้นที่ที่มองไปเห็นเป็นภูเขาหัวโล้น ไม่มีต้นไม้อื่นขึ้น เมื่อก่อนชาวบ้านและหน่วยราชการเข้ามาปลูกป่าก็เริ่มแผ่ขยายวงกว้างจากสิบเป็นร้อย จากร้อยเป็นพันไร่ในปัจจุบัน

สภาพทั่วไปของตำบล

ชุมชนพวามีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม และเป็นภูเขา บางแห่งพื้นดินเป็นที่ราบสูง ซึ่งเหมาะแก่การทำการเกษตร ทำสวน ทำไร่ และเลี้ยงสัตว์

อาณาเขตติดต่อ

ชุมชนพวามีอาณาเขตที่มีการติดต่อกับพื้นที่ต่าง ๆ โดย พบว่า

ทิศเหนือ	ติดกับ อำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา
ทิศใต้	ติดกับหมู่ 3 ตำบลเขาจกต และหมู่ 8 สามพี่น้อง อำเภอกำแพงแสน จังหวัดจันทบุรี

ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลขุนซ่อง อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี
 ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลห้วยทับมอญ อำเภอเขาชะเมา จังหวัดระยอง

จำนวนประชากรของเทศบาล

จากการศึกษาของจำนวนประชากรในเขตเทศบาลพบว่า มีจำนวนประชากรในเขต องค์การบริหารส่วนตำบลมีจำนวนประชากร 10,460 คน และจำนวนหลังคาเรือน 4,312 ครัวเรือน

การปกครองส่วนภูมิภาค

เทศบาลตำบลพวาประกอบด้วยหมู่บ้าน จำนวน 12 หมู่บ้าน ได้แก่

1. หมู่ 1 บ้านเขากล้วย
2. หมู่ 2 บ้านพวา
3. หมู่ 3 บ้านเนินจำปา
4. หมู่ 4 บ้านบ่อไฟไหม้
5. หมู่ 5 บ้านเขาซ้อง
6. หมู่ 6 บ้านบ่อโบกปูน
7. หมู่ 7 บ้านคลองหินเพลิง
8. หมู่ 8 บ้านวังอีแอ่น
9. หมู่ 9 บ้านบ่อมะเตื่อ
10. หมู่ 10 บ้านคลองครก
11. หมู่ 11 บ้านบ่อชะอม
12. หมู่ 12 บ้านคลองแดง

ข้อมูลสถานที่สำคัญ

จากข้อมูลพื้นฐานของชุมชนพวาในมิติด้านต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วก็ยังพบว่ามีข้อมูลสถานที่ที่มีความสำคัญ ประกอบไปด้วย

1. วัด/สำนักสงฆ์	21 แห่ง
2. สถานีอนามัยตำบล	3 แห่ง
3. โรงเรียนมัธยมศึกษา	2 แห่ง
4. โรงเรียนประถมศึกษา	6 แห่ง
5. ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก	4 แห่ง
6. ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน	5 แห่ง

แนวคิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์

พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ หรือที่ชาวบ้านแถวชุมชนวัดวังศิลาธรรมาราม ตำบลวังหว้า อำเภอแกลง จังหวัดระยอง เรียกว่าสั้น ๆ ติดปากว่า “หลวงพ่อดาย” ผู้พลิกฟื้นดินที่รกร้างในเขต อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี ที่มีรอยต่อระหว่างอุทยานแห่งชาติเขาชะเมา-เขาวง มีพื้นที่ครอบคลุมท้องที่ อำเภอแกลง กิ่งอำเภอเขาชะเมา จังหวัดระยอง และอำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน ป่าผืนใหญ่ที่มีรอยต่อ 5 จังหวัด ได้แก่ ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และสระแก้ว ให้กลับมาความเขียวชอุ่มและการกลับมาของสัตว์ป่านานาชนิด

อีกมากมาย จนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ในการประกาศผลครั้งที่ 5 ประจำปี 2546 ประเภทบุคคลของบริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ท่าน พอสรุปแนวความคิดการอนุรักษ์ป่าของท่านได้ 3 แนวคิด ดังนี้

1. แนวคิดการตอบแทนคุณแม่
2. แนวคิดการจัดการป่าแบบสวนโมกข์
3. แนวคิดธรรมชาติ 4 ประการ

แนวคิดการตอบแทนคุณแม่

หลวงพ่อสาย ท่านกล่าวว่า แม่นี้มีพระคุณมากมายมหาศาลท่านทำเพื่อตอบแทนคุณแม่และสำนึกในสิ่งที่ได้เป็นหนี้แม่ โดยท่านได้อธิบายเรื่องแม่ไว้ว่า แม่ในที่นี้ประกอบไปด้วย แม่ผู้ให้กำเนิด แม่พระธรณี แม่พระคงคา และแม่พระโพสพ โดยจะกระทำอย่างไรให้แม่เหล่านี้มีความสุข การที่จะทำให้แม่มีความสุขได้นั้นก็ต้องกระทำความดี

โดยหลวงพ่อบอกท่านว่าการตอบแทนคุณแม่ผู้ให้กำเนิดของท่านคือการที่ท่านทำความดีสวนป่าอรัญญิยวงศ์ ที่ถูกตั้งขึ้นในพื้นที่ป่าเขาชะเมา จึงถือได้ว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้ท่านได้ตอบแทนคุณแม่ โดยตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ท่านได้พาแม่ของท่านเดินทางไปปลูกป่าด้วยกันจนถึงวาระสุดท้ายในชีวิตของแม่ และท่านได้นำอัฐิของแม่มาบรรจุและตั้งไว้ที่สวนป่าอรัญญิยวงศ์แห่งนี้ด้วย

ท่านกล่าวว่า ความกตัญญูกตเวทิมิว่าจะในยุคสมัยไหนจะในอดีตหรือปัจจุบันก็ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องที่สำคัญเป็นเหมือนดังคุณธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่ทุกคนควรมีและพึงปฏิบัติ การตอบแทนผู้มีพระคุณนั้นสามารถกระทำได้ทั้งกาย วาจา และใจ อาทิเช่น การกล่าวคำขอบคุณและชื่นชมจากใจเมื่อได้รับความช่วยเหลือ การเลี้ยงดูเอาใจใส่เมื่อยามที่พ่อ-แม่แก่ชราหรือไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ การบวชทดแทนพระคุณพ่อ-แม่ตามคติความเชื่อของบุตรชายที่พึงกระทำเมื่ออายุครบ 20 ปี บริบูรณ์ เป็นต้น

ท่านกล่าวว่า การตอบแทนบุญคุณแม่ของแม่พระธรณี แม่พระคงคา และแม่พระโพสพ ท่านจะสอนให้ประชาชนความเคารพนับถือแม่ทั้ง 4 เสมอโดยท่านมักจะสอนและยกตัวอย่างอยู่เป็นประจำว่าตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การแสดงการตอบแทนบุญคุณก็จะแสดงออกมาในรูปแบบของพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น การตอบแทนบุญคุณของพระแม่ธรณี พระแม่ธรณีนี้นับถือได้ว่ามีความสำคัญต่อมนุษย์เรามาก ทั้งให้ที่อยู่อาศัย ให้ทำไร่ ทำนา ทำสวน แม้เวลาเรานำเอาของเน่าของเสียตกลงบนพื้นดินพระแม่ธรณีก็นับถือห้ามปรามหรือดูด่า จึงมีพิธีการขอขมาหรือบูชาพระแม่ธรณีอยู่บ่อยครั้ง ในบางพื้นที่จะมีการตั้งสารบักหวาน และผลไม้ ไว้บนพื้นที่เพื่อไหว้ขอขมาพระแม่ธรณี การตอบแทนพระแม่คงคาก็เช่นกัน ในแต่ละปีจะมีการจัดประเพณีลอยกระทง เพื่อเป็นกิจกรรมให้ประชาชนทุกคนมารำลึกถึงบุญคุณที่พระแม่คงคาที่ได้ให้น้ำดื่ม น้ำใช้ในชีวิต และขอขมาพระแม่คงคาในการที่มนุษย์เราทิ้งสิ่งปฏิกูล ของเน่า ของเสียลงในแม่น้ำลำคลอง ส่วนการตอบแทนพระแม่โพสพนั้น สำหรับชาวไร่ชาวนาจะมีพิธีกรรมที่ใช้เพื่อตอบแทนบุญคุณของพระแม่โพสพ ที่ได้ให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ เช่น ประเพณีสมโภชแม่โพสพเป็นการขอขมาแม่โพสพที่ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ผืนนา และเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับชาวนาให้รู้ว่าการทำนาปลูกข้าวของตนนั้นจะไม่สูญเปล่า เพราะแม่โพสพเป็นผู้ดูแล

ดังนั้น การกระทำของหลวงพ่อกับปฏิบัติต่อโยมแม่ก็คือการตอบแทนพระคุณที่แม่ให้กำเนิด และเลี้ยงดูมา หลวงพ่อกำลังพยายามทำความดีให้ได้มากที่สุดเพื่อให้ผลบุญได้ตกไปถึงแม่ของท่านด้วย โดยในการทำความดีนั้นก็มีสวนป่าอรัญญิยวงศ์รวมอยู่ด้วย การกระทำเพื่อตอบแทนคุณแม่ของท่านนั้น ท่านได้เลือกวิธีการตอบแทนคุณแม่ผู้ให้กำเนิด แม่พระธรรณี แม่พระคงคา และแม่พระโพสพ ด้วยวิธีการทำความดี มุ่งมั่นที่จะพลิกฟื้นผืนป่าให้อุดมสมบูรณ์ เพราะป่านั้นได้ให้อะไรแก่มนุษย์มาก ท่านจึงต้องการที่จะปลูกป่าเพื่อตอบแทนสิ่งที่มนุษย์ได้รับมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เพราะป่าให้น้ำ ให้อากาศ ให้ชีวิต ให้พื้นที่ได้ทำกิน ท่านจึงตั้งปณิธานที่จะใช้แนวความคิดการตอบแทนคุณแม่ในการอนุรักษ์ และดูแลป่าไม้สืบต่อไป (สัมภาษณ์, พระครูประโชติธรรมาภิรมย์, 25 ธันวาคม 2558)

แนวความคิดการจัดการป่าแบบสวนโมกข์

หลวงพ่อสาย ท่านได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่ได้เดินทางไปสวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานีว่า ท่านได้อ่านหนังสือท่านหลวงพ่พุทธทาส ชื่อ มรดกที่ขอฝากไว้ ขณะเดินทางไปปฏิบัติธรรมกับเพื่อน ๆ ที่จังหวัดเชียงใหม่ ท่านเกิดปิติอยากเห็นสวนโมกขพลารามขึ้นมาทันที เมื่อเสร็จสิ้นการปฏิบัติธรรมจึงได้แยกทางกับเพื่อน ๆ มุ่งหน้าไปที่สวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี เพียงลำพังรูปเดียวโดยท่านบอกว่าท่านเดินทางไปยังไม่รู้เลยว่าสวนโมกขพลาราม อยู่ตรงไหน? ท่านจึงได้ถามเส้นทางไปเรื่อย ๆ จนถึงสวนโมกขพลาราม และได้พักอยู่ที่สวนโมกขพลาราม ได้ศึกษาและปฏิบัติกับท่านหลวงพ่พุทธทาส เป็นเวลาเกือบเดือน

สวนโมกขพลาราม คือสถานที่ให้ความสะดวกเป็นเอกอภิมหาธรรมสถาน ทั้งฝ่ายจิตและฝ่ายวัตถุ ควรจะจัดให้มีกันทุกแห่งหนเพื่อการศึกษาธรรมชาติโดยตรงเพื่อการรู้จักกฎของธรรมชาติ และเพื่อชิมรสของธรรมชาติ จนรู้จักธรรมชาติซึ่งล้วนแต่ช่วยให้เข้าใจธรรมะโดยง่าย (มรดกที่ขอฝากไว้, 2541, หน้า 12)

หลวงพ่อสาย ท่านกล่าวว่าท่านเห็นด้วยกับหลักการของท่านพุทธทาส ที่กล่าวถึงวิธีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมว่า ควรจะมีวิธีการใดเพื่อใช้แก้ไขปัญหาลingkunganสิ่งแวดล้อมได้ ท่านได้กล่าวเกี่ยวกับมนุษย์ว่าควรใช้ชีวิตอย่างไร ไม่ให้ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยการ ให้กินอยู่อย่างต่ำ กระทำอย่างสูง หรือชีวิตกลางดินไม่ทำลายป่า ท่านตระหนักว่า ป่าเป็นสถานที่บรรลุธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสรู้และประกาศธรรม แม้พระพุทธเจ้าเอง ก็ประทับอยู่ในป่า ท่านเชื่อว่าป่าเป็นสถานที่ที่บุคคล จะสามารถรู้ธรรมะได้รวดเร็ว พระพุทธเจ้าเองก็ใช้ชีวิตอยู่กลางป่า อุดมคติแห่งการอยู่สวนโมกข์ ที่ผู้ไปมาแล้วจำขึ้นใจว่า “กินข้าวจานแฉะ อาบน้ำในคู นอนในเล้าหมู ฟังยุงร้องเพลง” เพื่อเป็นหลักปฏิบัติเพื่อไม่มีปัญหาทางด้านกายวิสัยและเหมาะสมแก่การก้าวหน้าทางจิตใจ โดยหลักธรรมที่ว่ากินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง (มรดกที่ขอฝากไว้, 2541, หน้า 17)

การอยู่อย่างธรรมชาตินี้เป็นการอยู่ใกล้พระนิพพาน เพราะนิพพานเป็นธรรมชาติที่สูงที่สุด กล่าวคือ สะอาด สว่าง สงบ การอยู่อย่างเรียบง่ายแบบธรรมชาติ ทำให้จิตใจไม่ถูกรบกวนจากกิเลส ตัณหา หรือความต้องการความหรูหรา และความสะดวกสบายเกินไป การอยู่อย่างนี้ สามารถรักษาใจให้ปกติจิตใจจะเป็นปกติ และอิสระ ไม่มีสิ่งหมกมุ่น เมื่ออยู่อย่างใช้น้อยที่สุด ทั้งวัตถุและสิ่งอำนวยความสะดวก ทัศนคติสามารถถูกยก และเปลี่ยนไปสู่ความสงบความเห็นแก่ตัว จะทำให้เราทบทวนเอาว่า โลกเป็นของเรา เมื่อการเข้าไปยึดมั่นถือมั่นครอบครองใจแล้ว จะทำให้ขัดต่อธรรมชาติและธรรมะ ถ้าหากเราจะสามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ ให้อยู่ยั่งยืนตลอดไป เราจะต้องจัดระบบต่างๆ ใน

สังคมให้เสียก่อน เมื่อระบบต่าง ๆ ดีแล้ว มนุษย์ก็จะมี การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ในการใช้ทรัพยากร ได้อย่างถูกต้อง ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ เพื่อเป็นการแก้ปัญหา วิกฤตการณ์ ทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

จากการที่หลวงพ่อสายได้มีโอกาสได้ไปอยู่ศึกษาและปฏิบัติที่สวนโมกขพลาราม เป็น ระยะเวลาหนึ่ง ได้สัมผัสและเห็นวิธีการของท่านพุทธทาสในการจัดสวนโมกขพลาราม ให้เป็นสถานที่ ที่สงบ และเงียบสงบ เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม เจริญสติและปัญญาเป็นอย่างแท้จริง โดยมีวิธีการอยู่ กับธรรมชาติอย่างเรียบง่าย หลวงพ่อสายท่านจึงได้นำแนวการจัดการสวนโมกข์ของท่านพุทธทาสมา จัดสวนป่าอรัญญิวงค์ ที่ตำบลพวา อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุงด้วย โดยที่สวนป่าอรัญญิวงค์ เริ่มจากการสร้างกุฏิสำหรับปฏิบัติธรรมอยู่ในป่า และมีป่าล้อมรอบ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสถานที่ที่มีความ เงียบสงบเป็นอย่างมาก และยังรักษาไว้ซึ่งความเป็นธรรมชาติอย่างแท้จริง

แนวคิดธรรมชาติ 4 ประการ

หลวงพ่อสายท่านกล่าวว่า แนวคิดธรรมชาติ 4 ประการของท่านพุทธทาส ทำให้ท่านเข้าใจ ธรรมชาติอย่างแท้จริง และท่านก็พยายามทำความเข้าใจธรรมชาติ 4 ประการที่ว่านั้นอย่างถ่องแท้ และนำแนวคิดธรรมชาติ 4 ประการมาช่วยสอนให้กับชาวบ้าน องค์ภคภาครัฐ และเอกชนที่นิมนต์ท่าน ไปแสดงธรรม อยู่เป็นประจำ ท่านกล่าวถึงธรรมชาติ 4 ประการของท่านพุทธทาส ว่า ธรรมะ คือ ธรรมชาติแบ่งออกเป็น 4 ความหมาย หรือ 4 ประเภท คือ ธรรมชาติเรียกว่าธรรม กฎของธรรมชาติ เรียกว่าธรรม หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติเรียกว่าธรรม ผลที่ออกมาจากหน้าที่นั้นเรียกว่าธรรม

ในความหมายแรกนั้น ธรรม คือ ตัวธรรมชาติทั้งหมด หมายถึงตัวปรากฏการณ์ทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือเป็นนามธรรม บรรดาที่มีการปรากฏเป็นรูปหรือไม่เป็นรูป บรรดาสิ่งทั้งหลายที่เป็นอยู่เอง เป็นไปเอง ตามเหตุตามปัจจัย หรือแม้แต่ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยก็เรียกว่าธรรมในฐานะตัว ธรรมชาติ

ธรรมในความหมายที่สองคือ กฎธรรมชาติในธรรมชาติ หรือในตัวธรรมชาติทั้งหมด จะต้อง มีกฎของธรรมชาติประจำอยู่ เช่นว่า สิ่งนี้เป็นวัตถุ สิ่งนี้จะต้องเปลี่ยนแปลงตามกฎของวัตถุนั้น สิ่งที่เป็นกฎมีอยู่ในวัตถุนั้นเรียกว่ากฎของธรรมชาติ ในธรรมชาติทั้งหมดมีกฎของธรรมชาติ ตัวธรรมชาติดีก็ คือธรรม ดิน ไฟ อากาศ ทั้งหมดในสากลจักรนี้ล้วนเป็นสากลธรรม จะมีกฎของธรรมชาติควบคุมอยู่ เพราะฉะนั้นจึงรวมถึงเราทุกคนด้วย ในตัวเราทุกคนนั้นมีธรรมชาติ ในส่วนที่เป็นร่างกาย ในส่วนที่เป็น จิตใจ ล้วนเป็นธรรมชาติทั้งสิ้น เป็นกฎของธรรมชาติ เช่น มันจะเกิดขึ้นอย่างไร เปลี่ยนแปลงอย่างไร ทำอย่างไร อะไรอย่างไร อะไรจะเกิดขึ้น ทั้งหมดนี้ล้วนมีกฎของธรรมชาติตายตัวอยู่ในนั้น เรียกว่า ธรรม

ธรรมในความหมายที่สามคือ หน้าที่ของมนุษย์ตามกฎของธรรมชาติ ธรรมชาติต้องการให้ เราทำอะไรจึงจะไม่เป็นทุกข์ เราก็จะทำตามกฎนั้น ไม่อย่างนั้นเราก็จะเป็นทุกข์ หน้าที่อย่างนี้ เรียกว่าธรรม นับตั้งแต่การกินอาหาร บริหารร่างกาย ทำกิจกรรมต่างๆ กระทั่งต้องรู้จักทำจิตใจไว้ใน ลักษณะที่บริสุทธิ์และถูกต้องจึงจะไม่เป็นทุกข์ ทั้งหมดนี้เป็นหน้าที่ทั้งสิ้น เรามีหน้าที่ที่จะต้องดับทุกข์ ให้หมดไป หมายความว่า การปฏิบัติเพื่อบริหานคือหน้าที่ของมนุษย์ แม้ว่ามนุษย์จะยังไม่รู้จักนิพพาน อย่างแท้จริงแต่นิพพานมีอยู่ด้วยตัวของมันเอง ธรรมชาติได้กำหนดไว้โดยเด็ดขาดแล้ว ผู้ใดไม่สนใจ และไม่ปฏิบัติจะต้องเป็นทุกข์โดยแน่นอน เพราะฉะนั้นธรรมในความหมายนี้คือหน้าที่

ธรรมในความหมายที่สี่ คือผลของหน้าที่ คือทุกข์หรือสุขเรียกว่าธรรม ผลที่จะได้รับจากการปฏิบัติในระดับไหนก็ตาม ในระดับที่เป็นนิพพานชั่วคราว (คือความสงบระงับใจชั่วคราว) หรือจะเป็นผลเด็ดขาดลงไปไม่มีความทุกข์อีกต่อไป เรียกว่าผลเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเราสามารถกล่าวสั้นๆ ว่า ธรรมมีความหมายดังนี้

1. ตัวธรรมชาติ
2. กฎของธรรมชาติ
3. หน้าที่ตามธรรมชาติ
4. ผลจากการปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมชาติ (พุทธทาสภิกขุ, 2542, หน้า 7-9)

ตัวธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ตามธรรมชาติทั้งหมด เรียกว่า สภาวะธรรม ตัวของธรรมชาติแท้ ๆ ได้แก่ ดินฟ้าอากาศ ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งที่เป็นรูปและนาม พวกที่เป็นรูปก็จะได้แก่สิ่งที่เปื้อนวัตถุ ส่วนสิ่งที่เปื้อนนามก็จะได้แก่จิตใจ ความรู้สึกนึกคิด

กฎของธรรมชาติ นั่นก็คือความที่โลกนี้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สิ่งต่างๆจะต้องเป็นไปตามเหตุและปัจจัย แก้อะไรไม่ได้ และบังคับไม่ได้ สิ่งนี้เรียกว่ากฎธรรมชาติ

หน้าที่ตามธรรมชาติ เป็นหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎธรรมชาติ เช่น การแสวงหาอาหาร บริหารร่างกาย เหล่านี้เป็นหน้าที่ตามกฎธรรมชาติที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

ผลจากการปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมชาติ หรือผลที่ได้รับ ได้รับมาเป็นเงินเป็นทอง เป็นข้าวของ เป็นเกียรติยศชื่อเสียง กระทั่งเราปฏิบัติหน้าที่ทางธรรมะสูงสุด เราก็ได้รับมรรคผลนิพพานมา ก็เรียกว่าผลที่ได้รับตามธรรมชาติ

หลวงพ่อสาย ท่านกล่าวว่าเห็นด้วยกับแนวคิดเรื่องธรรมชาติ 4 ประการของท่านพุทธทาส ท่านกล่าวว่า ตัวธรรมชาติ ก็คือจิตใจที่ท่านต้องการที่จะอนุรักษ์ป่าไม่ให้คงอยู่ โดยใช้หลักของกฎธรรมชาติที่ว่าในโลกนี้ล้วนเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป เมื่อปลูกต้นไม้ขึ้น ต้นไม้ก็มีตาย แต่เราก็สามารถที่จะปลูกขึ้นมาใหม่ได้ หมุนเวียนกันไป หน้าที่ตามธรรมชาติ เมื่อเราปลูกต้นไม้ขึ้นมาแล้ว เราก็มีหน้าที่ที่จะต้องดูแลต้นไม้ต้นนั้น และอนุรักษ์มันไว้ ผลที่ได้รับแม้จะไม่ใช่อะไรเงินทอง แต่สิ่งที่ได้รับและรู้สึกมีคุณค่ามากที่สุดคือความสุขทางใจ

จากแนวคิดทั้งสามแนวคิดของหลวงพ่อสาย เริ่มต้นด้วยแนวคิดการตอบแทนคุณแม่อันเป็นแรงผลักดันให้ท่านเริ่มต้นการปลูกป่าอย่างจริงจัง จนท่านได้อ่านหนังสือมรดกที่ขอฟากไว้ของท่านพุทธทาสภิกขุ และได้ไปศึกษาและปฏิบัติกับท่านหลวงพ่อกุศลพุทธทาสที่สวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นต้นแบบที่ท่านหลวงพ่อสายนำมาแนวทางในการอนุรักษ์ป่าในเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน

บทบาทการอนุรักษ์ป่าของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์

สำหรับบทบาทการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม) ท่านได้มีบทบาทในการเข้าไปมีส่วนร่วม เข้าไปเป็นผู้นำในด้านการอนุรักษ์ รวมไปถึงได้สร้างจิตสำนึกให้กับประชาชนให้มีความรักในธรรมชาติ ดังจะเห็นบทบาทในด้านต่าง ๆ ของท่านได้ดังต่อไปนี้

บทบาทด้านการเทศนาสั่งสอนให้คนมีจิตสำนึก

ในทุกๆปีที่ชุมชนพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรีนั้น จะมีการจัดทำบุญป่า ที่สวนป่าอรัญญิวงค์เป็นประจำทุก ๆ ปี โดยจะมีกลุ่มชาวบ้านนำอาหาร นำข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ มาถวาย และรับฟังธรรม โดยจะมีการเทศนาธรรมต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการเทศนาเกี่ยวกับประโยชน์ของป่า บุญคุณของป่า ที่ได้ให้ประโยชน์ต่อมนุษย์เราอย่างมากมาย ในฐานะที่เราเป็นมนุษย์ ก็ควรที่จะอนุรักษ์ป่าไม่ให้คงอยู่สืบไป

นอกจากนั้นหลวงพ่อสายท่านยังคงได้ออกเทศนาสั่งสอนให้คนมีจิตสำนึกตามกิจต่างๆ อย่างมากมาย จากที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่กับหลวงพ่อสายในงานเครือข่ายอนุรักษ์ป่าไม้ภาคประชาชน โรงแรมเจ้าพระยาปาร์ค กรุงเทพมหานคร หลวงพ่อสายท่านได้รับนิมนต์ให้ไปร่วมงาน โดยมีการเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นถึงป่าไม้และปัญหาในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย และยังคงมีอีกหลายภารกิจที่ท่านได้มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็น รวมไปถึงการเทศนาสั่งสอนให้คนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้ ให้คำนึงถึงพระคุณที่ป่าไม้มีต่อมนุษย์เรา จะรู้สึกได้เลยว่าในทุกช่วงเวลา ที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์หลวงพ่อสาย หลวงพ่อสายท่านก็จะสอดแทรกความรู้และคำสั่งสอนในเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับป่า รวมไปถึงการอนุรักษ์อยู่ตลอดเวลา ท่านจะคอยบอกอยู่เสมอให้เห็นถึงข้อดีและข้อเสียในเรื่องราวต่าง ๆ หลวงพ่อสายท่านบอกเสมอว่า “หากไม่มีป่าไม้ สิ่งมีชีวิตทุกชนิดก็คงจะอยู่กันไม่ได้” (สัมภาษณ์, พระครูประโชติธรรมาภิรมย์, 25 ธันวาคม 2558)

สรุปได้ว่า หลวงพ่อสายท่านเป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทในด้านการเทศนาสั่งสอนให้คนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้เป็นอย่างมาก อีกทั้งยังคอยส่งเสริมและกระทำตนเองให้เป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านได้เห็นและปฏิบัติตาม

บทบาทการเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าไม้

ชุมชนพวาเป็นชุมชนที่หลวงพ่อสายได้เข้ามามีบทบาทในการเป็นผู้นำในการปลูกป่าอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งจากปัญหาการที่ภาครัฐให้บริษัทเข้ามาตัดป่าในช่วงปี พ.ศ. 2516 และคนของทางราชการเองที่เข้ามาตัดไม้ทำให้ป่าได้ลดจำนวนลง ทำให้ป่ามีลักษณะเป็นภูเขาหัวโล้น ทำให้ชาวบ้านลุกขึ้นมาต่อต้าน โดยมีกำนันเนียน (ไม่ทราบนามสกุล) เป็นผู้นำปลูกจิตสำนึกของชาวบ้าน จนในที่สุดการต่อต้านการตัดไม้บนเขาชะเมาก็ประสบความสำเร็จทำให้เขาชะเมายังคงหลงเหลือพื้นที่ป่าอันอุดมสมบูรณ์ (พลอยบังกช ชุ่มเพ็งพันธ์, 2550, หน้า 34-35)

ภายหลังจากนั้นได้มีกลุ่มชาวบ้านได้ต่อสู้และลุกขึ้นเพื่ออนุรักษ์ป่าไม้ในบริเวณพื้นที่ของตนเองเพิ่มมากขึ้นหลวงพ่อสายท่านจึงได้เข้ามาในพื้นที่และเริ่มทำการปลูกป่ามาเรื่อย ๆ จากพื้นที่ขนาดเล็กจนแผ่ขยายวงกว้างเป็นพันไร่ในปัจจุบัน

การที่หลวงพ่อสายท่านได้เป็นผู้นำแบบไม่เป็นทางการที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือนั้นพอสรุปปัจจัยได้ ดังนี้

1. ชาวบ้านในชุมชนพวาส่วนใหญ่เป็นผู้ที่นับถือศาสนาพุทธ การเคารพและศรัทธาพระสงฆ์ ในฐานะที่เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่ดีศีลทำความดี ละเว้นความชั่ว เป็นที่พึ่งทางจิตใจให้แก่ชาวบ้าน
2. ชาวบ้านในชุมชนพวาต้องพึ่งพาพระสงฆ์เป็นผู้ที่ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาทำให้พระสงฆ์และชาวบ้านสามารถทำงานร่วมกันได้

3. วัฒนธรรมของไทยตั้งแต่อดีต พระสงฆ์จะใกล้ชิดกับชาวบ้านคอยช่วยเหลือชาวบ้านไม่ว่าจะเป็น การเอาแรงร่วมกันหรือเป็นที่พึ่งของชาวบ้านยามทุกข์ใจ ในการปลูกป่าและอนุรักษ์ป่าชุมชนพวกนี้ก็เช่นกัน เวลาที่มีการกระทบกระทั่งระหว่างชาวบ้านด้วยกันเองหรือชาวบ้านกับภาครัฐ ก็จะมีพระสงฆ์คือหลวงพ่อสายเข้ามาช่วยเหลือ

4. การที่หลวงพ่อสาย เข้ามาปลูกป่าในชุมชนเพื่อฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรมให้กลับมาเป็นป่าที่สมบูรณ์ทำให้ชาวบ้านเห็นเป็นรูปธรรม บางคนที่ไม่ศรัทธาและเคารพในตัวท่านก็มาศรัทธาและเคารพนับถือท่านและช่วยเหลือในการปลูกป่าและดูแลป่าในเวลาต่อมา

5. หลวงพ่อสายท่านเป็นพระสงฆ์ที่เคร่งครัดต่อพระธรรมวินัยปฏิบัติดีและทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสังคมมาโดยตลอดชาวบ้านจึงเกิดความเชื่อมั่นในตัวพระสงฆ์ในการเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าจนเกิดผลสำเร็จ

6. หลวงพ่อสายเป็นผู้ที่ชี้แนะและชักนำให้ชุมชนเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรภายนอกชุมชน พาตัวแทนชุมชนไปศึกษาดูงานด้านการเกษตร การอนุรักษ์ เป็นต้น จนในปัจจุบันชุมชนพวกนี้เป็นสมาชิกเครือข่ายวนเกษตรของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกในปัจจุบัน

ดังนั้น จะเป็นได้ว่าหลวงพ่อสายนอกจากจะเป็นผู้นำในการปลูกป่า อนุรักษ์ป่า ท่านยังเป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณ เป็นตัวอย่างที่น่าเคารพศรัทธา และยังเป็นผู้เชื่อมต่อเครือข่ายภายนอกชุมชนเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้และปฏิบัติตนเพื่อให้ชุมชนอยู่กับป่า ป่าอยู่กับชุมชนด้วยกันได้โดยพึ่งพาอาศัยกัน

บทบาทในการส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

แต่เดิมชุมชนพวกอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอท่าใหม่ ตำบลแก่งหางแมว การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านครั้งแรกเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2511 ที่หมู่บ้านซอยสอง ตำบลพวา ในขณะนั้นยังคงเป็นหมู่บ้านพวาอยู่ในเขตการปกครองของหมู่ที่ 8 ตำบลแก่งหางแมว ในการเลือกตั้งครั้งแรกนี้ชาวบ้านยังไม่ได้ให้ความสำคัญมากนักเพราะต้องเดินทางไปเลือกตั้งเป็นระยะทางไกล ซึ่งในสมัยนั้นยังไม่มีถนนและสิ่งอำนวยความสะดวกทำให้ชาวบ้านไม่ไปเลือกตั้ง แต่ก็ยังคงปกครองกันเองและช่วยเหลือกันเองอยู่ด้วยสายสัมพันธ์ของเครือญาติ จนกระทั่ง พ.ศ. 2514 ตำบลแก่งหางแมวได้แยกออกจากอำเภอท่าใหม่ มาเป็นอำเภอแก่งหางแมว ชุมชนพวกก็เปลี่ยนจากหมู่บ้านพวามาเป็นตำบลพวา โดยมีกำนันคนแรกที่ได้รับเลือกคือ กำนันฉนวน ประจงใจ ถึงแม้ว่าการปกครองที่มีหน่วยงานทางราชการเข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนก็ตาม แต่ชาวบ้านก็ยังยึดถือการปกครองแบบช่วยเหลือกันเองในชุมชนโดยมีผู้นำตามธรรมชาติที่เป็นดีมีศีลธรรมซึ่งเป็นบุคคลที่ทุกคนในหมู่บ้านเคารพนับถือและเป็นแกนนำหลักในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ (พลอยบังกช ชุ่มเพ็งพันธ์, 2550, หน้า 35)

จากการที่ชุมชนพวกได้รวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือกิจกรรมทางด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ ทำให้ชุมชนพวกได้จัดตั้งกลุ่มขึ้นมา ใช้ชื่อว่า “กลุ่มเครือข่ายชุมชนพวา” ประกอบด้วยแกนนำหลักได้แก่ นายบุญเลิศ ดุชิตา นางสาวกัญญา ดุชิตา นายบรรทม สมแสน นายจอน สมแสน นายวัฒนา ธรรมกิจเจริญ และนายเทพ โดยกลุ่มเครือข่ายชุมชนพวกนี้มีหลวงพ่อสายเป็นที่ปรึกษาในการขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่มและสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มในหลาย ๆ เรื่องรวมไปถึงการประกอบพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา หลวงพ่อสายจะเป็นผู้นำชาวบ้านมาทำกิจกรรมกันโดยพร้อมหน้า

ในปัจจุบันเมื่อมีการรวมกลุ่มกันทำบุญป่าไม้ก็ได้ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนมากขึ้น โดยมีแกนนำชุมชนคือ นายบุญเลิศ และ นางสาวกัญญา ดุชิตา เป็นแกนนำชาวบ้านที่ตำบลพวา อำเภอกำแพงแสน จังหวัดจันทบุรี รวมไปถึงยังมีแกนนำชาวบ้านในพื้นที่บริเวณใกล้เคียง รวมไปถึงเยาวชนในพื้นที่ และเยาวชนจากบ้านบ่อไฟไหม้มาให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ

โดยกลุ่มแกนนำจะคอยเป็นหูเป็นตาคอยสอดส่องดูแลป่าไม้แทนหลวงพ่อสายในบางเวลา คอยรายงานสภาพปัญหาของป่าไม้ที่กำแพงแสนให้หลวงพ่อได้ทราบความเคลื่อนไหว รวมไปถึงปัญหาการลักลอบป่าไม้ในพื้นที่ โดยในปัจจุบันได้มีเจ้าหน้าที่ของภาครัฐมาให้ความร่วมมือคอยสอดส่องดูแลอีกทางหนึ่งด้วย

นอกจากการสอดส่องดูแลป่าไม้แล้ว ทางกลุ่มแกนนำชาวบ้านยังมีการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยจัดกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชนมีการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ มีการจัดค่ายปลูกป่าร่วมกับทางโรงเรียนที่ติดต่อเข้ามา เพื่อสร้างเครือข่ายให้ใหญ่มากขึ้น และสร้างจิตสำนึกที่ดีให้กับเยาวชนรุ่นใหม่ ให้ความสำคัญและหวงแหน ดูแลอนุรักษ์ป่าไม้ให้คงอยู่สืบไปตราบนานเท่านาน

สรุปได้ว่าหลวงพ่อบ้านเป็นผู้ดำเนินการปลูกป่าและอนุรักษ์ป่า เมื่อชุมชนมีความเข้มแข็งในระดับหนึ่งท่านเป็นเพียงผู้คอยประสานและคอยให้คำปรึกษากับผู้นำชุมชนอยู่ห่าง ๆ

การวิเคราะห์การอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์

ผลของการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนพวาในด้านต่าง ๆ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นประเด็นได้ 3 ระดับ ได้แก่ ด้านผลผลิต (Output) ด้านผลลัพธ์ที่ตามมาสู่ชุมชน (Outcome) และด้านผลที่ออกสู่สังคมภายนอก (Impact) ซึ่งสามารถสรุปผลดังต่อไปนี้

ด้านผลผลิต (Output)

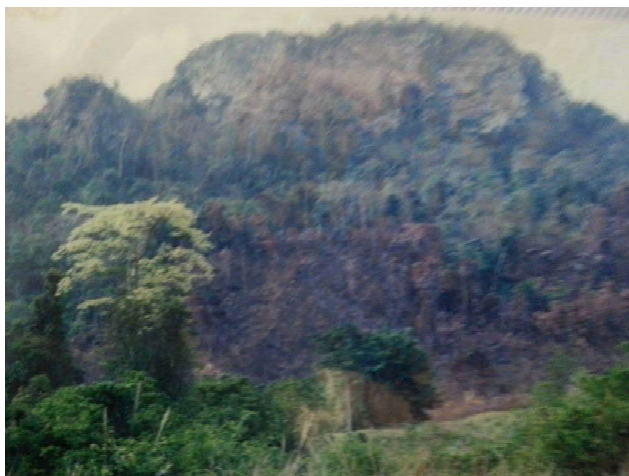
ด้านผลผลิตของการอนุรักษ์ป่าไม้ของหลวงพ่อสาย ที่ทำให้เกิดผลผลิตที่ชัดเจน คือ ด้านสิ่งแวดล้อม ปริมาณป่าไม้ที่เพิ่มมากขึ้น

พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ หรือหลวงพ่อสาย ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสวัดวังศิลาธรรมาราม เมื่อปี พ.ศ.2551 ท่านสนใจเรื่องธรรมชาติมาแต่ต้น ท่านมักออกธุดงค์ไปตามป่าเขาเสมอ ในปี พ.ศ. 2520 ท่านได้ธุดงค์ผ่านมายังจังหวัดจันทบุรี อำเภอกำแพงแสน ตำบลพวา ชุมชนบ่อไฟไหม้ซึ่งในขณะนั้นเป็นป่าดงดิบ มีบ้านเรือนปลูกสร้างอยู่เพียงไม่กี่หลังและยังไม่มีวัด ดังนั้นท่านจึงมีความต้องการที่จะมาสร้างวัดจึงได้ติดต่อกับนายยม (ไม่ทราบนามสกุล) ซึ่งเป็นเจ้าของที่เพื่อสร้างวัด นายยม เกิดความเลื่อมใสจึงได้บริจาคที่ดิน ตั้งแต่นั้นมาวัดบ่อไฟไหม้จึงได้เกิดขึ้นโดยหลวงพ่อสายเป็นผู้บุกเบิก (อ้างใน บรรทม สมแสน, 2549)

ภาพที่ 1 ภาพภูเขาหัวโล้น ที่เกิดจากการบุกรุกพื้นที่ป่า
ที่มา : พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม)

ในปี พ.ศ.2536 หลวงพ่อได้รวบรวมปัจจัยซื้อที่บริเวณชายเขาใกล้หมู่บ้านกวยบริเวณหมู่ 3 ตำบลพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรีเพื่อปลูกป่าโดยหวังให้เป็นพื้นที่กันชนระหว่างพื้นที่อนุรักษ์ของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไนกับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านโดยให้ชื่อป่าปลูกผืนนี้ว่า “สวนป่าอรัญปิยวงศ์”

ภาพที่ 2 บริเวณที่หลวงพ่อสายเข้ามาบุกเบิกปลูกป่าในยุคแรก
ที่มา : พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม)

หลวงพ่ót่านจะเดินทางจากวัดมาในพื้นที่ปลูกป่าทุกวันเป็นระยะทางกว่า 50 กิโลเมตร ท่านลงมือปลูกป่าด้วยตนเองด้วยความมุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนทุ่งหญ้าให้เป็นป่าสมบูรณ์โดยระหว่างนั้นก็จะ มีเสียงคัดค้านจากชาวบ้านบางส่วนที่ไม่เข้าใจการกระทำของท่านว่า “นี่ไม่ใช่กิจของสงฆ์” บ้างก็ว่า ท่านจะมาสร้างอาณาจักรที่นี่ หลวงพ่ót่านก็วางอุเบกขาจากคำครหาเหล่านั้นปลูกป่าต่อป่าด้วยความ วิริยะอุตสาหะ เวลาผ่านไปชาวบ้านเข้าใจเห็นความตั้งใจของท่านจนเกิดความศรัทธาและเข้ามาช่วย

ท่านสานเจตนารมณ์ เช่น ช่วยขุดดินให้ ด้วยความที่ไม่อยากให้สมณะเพศเช่นท่านต้องมีโอกาสผิติดศีล โดยมิได้ตั้งใจ ซึ่งอาจจะไปฆ่าสัตว์ในดินอย่างไ้เดือนในระหว่างการขุดดินปลูกต้นไม้ได้ (คณะกรรมการลูกโลกสีเขียว, 2546, หน้า7)

ภาพที่ 3, 4 ชาวบ้านมาช่วยหลวงพ่อสายปลูกป่า
ที่มา : พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม)

พ.ศ. 2542 ท่านได้ประธานโครงการปลูกป่าอรัญปิยวงศ์ ตำบลพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี และได้รับโล่ประกาศเกียรติคุณโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในวโรกาสทรงครองราชย์ ปีที่ 50 ระยะที่ 2 (พ.ศ.2540-2545)

ภาพที่ 5 หลวงพ่อสายเป็นประธานโครงการปลูกป่าอรัญปิยวงศ์
ที่มา : พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม)

ท่านได้รับรางวัลชนะเลิศกิจกรรมบำรุงรักษาต้นไม้ แปลงปี 2539 ประเภทพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ที่มีสภาพเสื่อมโทรม ขนาด 101-500 ไร่ มอบให้พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ สอนป่าอรัญญิก เมื่อ วันที่ 21 มิถุนายน 2552 จากนายปองพล อติเรกสาร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

พ.ศ. 2542 เป็นประธานโครงการปลูกป่าอรัญญิก ตำบลพวา อำเภอกำแพงแสน จังหวัดจันทบุรี ได้รับโล่ประกาศเกียรติคุณโครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสทรงครองราชย์ ปีที่ 50 ระยะที่ 2 (พ.ศ.2540-2545)

รางวัลชนะเลิศกิจกรรมปลูกป่าแปลงปี 2541 ประเภทพื้นที่บริเวณศาสนสถานขนาด 21 ไร่ขึ้นไปมอบให้พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ สอนป่าอรัญญิกเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน 2542 จากนาย ปองพล อติเรกสาร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

พ.ศ. 2542 หลวงพ่อสาย เข้ารับเข็มทองคำเครื่องหมายโครงการผู้ชนะเลิศการประกวด ผลงาน โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจากสมเด็จพระบรม โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ 14 กันยายน 2542 ณ ศูนย์นิทรรศการและการประชุม ไบเทค กรุงเทพฯ

พ.ศ. 2544 เป็นประธานโครงการทางช้างผ่าน ดำเนินการจัดซื้อที่ดินปลูกป่าเพื่อเชื่อมพื้นที่ อุทยานเขาชะเมา จังหวัดระยอง กับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขาอ่างฤๅไน จังหวัดจันทบุรี เพื่อใช้เป็น ทางเดินของสัตว์ป่า และใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติแก่เยาวชน จัดหางบประมาณจัดซื้อที่ดิน 200 ไร่ งบประมาณ 4,000,000 บาท

จัดทอดผ้าป่า และร่วมกับประชาชนจัดการปลูกป่าครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2544

จัดทอดผ้าป่า และร่วมกับประชาชนจัดการปลูกป่าครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 12 สิงหาคม 2544

ภาพที่ 6 จัดกิจกรรมทอดผ้าป่าและปลูกต้นไม้
ที่มา : พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม)

พ.ศ. 2542-2547 ทำหน้าที่กรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โรงเรียนวังหิน อำเภอแก่ง จังหวัดระยอง ปฏิบัติหน้าที่ ระหว่างวันที่ 3 ธันวาคม 2542 ถึงปัจจุบัน ให้การสนับสนุนด้าน การศึกษาของนักเรียนและส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในโรงเรียน

พ.ศ. 2545 ทำหน้าที่กรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โรงเรียนบ้านเนินจำปา อำเภอแก่ง หางแมว จังหวัดจันทบุรี ให้การสนับสนุนด้านการศึกษาของนักเรียนและส่งเสริมการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติในโรงเรียน ส่งเสริมการปลูกป่าถาวร

พ.ศ. 2546 ทำหน้าที่กรรมการที่ปรึกษา โครงการเรียนรู้ร่วมกันสรรค์สร้างชุมชน ของ นักศึกษาสังกัดทบวงมหาวิทยาลัยของรัฐ ซึ่งได้มาปฏิบัติโครงการโดยจัดเก็บข้อมูลเพื่อใช้ประกอบการ พัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในเขตตำบลวังห้ว ระหว่างวันที่ 1 เมษายน 2546 ถึงวันที่ 10 พฤษภาคม 2546 ณ เขตปฏิบัติการตำบลวังห้ว อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี

ปัจจุบันพื้นที่สวนป่าอรัญปิยวงศ์ ตำบลพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี มีเนื้อที่ รวมกันกว่า 1,000 ไร่

นอกจากป่าไม้ที่เพิ่มปริมาณมากขึ้น สัตว์ป่าที่เคยมีอยู่ในอดีตก็กลับเข้ามาอาศัยอยู่ในป่า เช่นเดิม เช่น ช้าง นกชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะช้าง ซึ่งจากการสัมภาษณ์หลวงพ่อสาย ท่านเล่าว่า พอป่า ไม้เยอะช้างที่เคยอยู่ก็กลับมา โดยท่านพบรอยเท้าช้าง 2 ตัวบริเวณหน้าพระพุทธรูป ในสวนป่าอรัญ ปิยวงศ์ ซึ่งท่านสันนิษฐานว่า ช้างน่าจะมาไหว้พระพุทธรูป (สัมภาษณ์, หลวงพ่อสาย, 25 ธันวาคม 2558) และต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2553 – 2554 พบช้างมากขึ้น ถึง 70 – 80 ตัว ลงมากินพืช ผัก ผลไม้ ที่ชาวบ้านปลูก ทำให้ได้รับความเดือดร้อนอย่างมาก ทำให้ชาวบ้านเกิดความคิดที่แปลกแยกเพราะมี บางกลุ่มที่ใช้วิธีการที่รุนแรงกับช้างและบางกลุ่มที่พยายามใช้ชีวิตอยู่กับช้างให้ได้โดยให้คำตอบว่า มนุษย์เป็นผู้ที่มาบุกรุกที่ของช้าง (สัมภาษณ์, กัญญา ดุชิตา. 24 พฤศจิกายน 2547)

ภาพที่ 7,8 ภาพสวนป่าอรัญปิยวงศ์ในปัจจุบัน
ที่มา : พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมโม)

2. ผลลัพธ์ที่ตามมาสู่ชุมชน (Outcome)

ผลจากการลงพื้นที่อนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กว่าพันไร่ นั้น ก่อให้เกิดกลุ่มชุมชนจัดตั้งแหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ ขึ้นมา ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

ตั้งกลุ่มเครือข่ายชุมชนพวา

ในปี พ.ศ. 2540 ได้เกิดวิกฤตเศรษฐกิจขึ้น ทำให้เกิดปัญหาหนี้สินแก่ชาวบ้าน จนทำให้ชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมี นายบุญเลิศ ดุชิตา เป็นแกนนำ แก้ไขปัญหาหนี้สินที่เกิดขึ้นในชุมชน และสร้างความสามัคคีให้แก่คนในชุมชน โดยยึดหลักการการพึ่งพาตนเอง ซึ่งในขณะนั้นผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ผู้ที่ประสบความสำเร็จจากการใช้เศรษฐกิจพอเพียง ยึดหลักการพึ่งตนเอง สามารถทำวนเกษตรได้ เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป จึงทำให้เกิดเป็นเครือข่ายของผู้ใหญ่วิบูลย์ ขึ้นมา นายบุญเลิศ ดุชิตา เกิดความสนใจ และอยากเรียนรู้ จึงไปที่วนเกษตร บ้านของผู้ใหญ่วิบูลย์ เพื่อเรียนรู้และนำแนวคิดมาพัฒนาชุมชนของตน โดยมีหลวงพ่อบุญสอยให้การสนับสนุน และจากการเข้าร่วมเรียนรู้ที่วนเกษตรในครั้งนั้น ทำให้นายบุญเลิศ ดุชิตา ประสบความสำเร็จในการเรียนรู้และนำมาประยุกต์ใช้ในอาชีพของตนเป็นอย่างมาก นายบุญเลิศ ดุชิตานำแนวคิดและสิ่งที่ได้เรียนรู้มาพูดคุยกับชาวบ้านและรวบรวมชาวบ้านที่สนใจไปเรียนรู้วนเกษตรด้วย และได้นำความรู้ที่ได้มาปฏิบัติที่ชุมชนของตน โดยมีผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิมให้การสนับสนุน จึงเกิดการตั้งเป็นเครือข่ายวนเกษตร และตั้งชื่อว่า “กลุ่มเครือข่ายชุมชนพวา” ประกอบไปด้วยสมาชิกของกลุ่มบ้านกวย ประกอบด้วยหมู่ที่ 2 กลุ่มบ้านกวย รวมกับหมู่ที่ 3 กลุ่มเนินจำปา และหมู่ที่ 4 กลุ่มคลองพลอย

ตั้งสหกรณ์ออมทรัพย์

ในเครือข่ายชุมชนพวา ดำเนินกิจกรรมด้านวนเกษตรอย่างต่อเนื่อง ทำให้สมาชิกในเครือข่ายลองผิดลองถูก จนเกิดประสบผลสำเร็จ โดยเฉพาะครอบครัวนายบุญเลิศ ที่ได้นำแนวคิดการจากวนเกษตรมาลงมือปฏิบัติจนเกิดผลเป็นรูปธรรม เช่น การปลูกสะเดา ปลูกเงาะ ทุเรียน ผักป่าต่างๆ เลี้ยงปลาในบ่อไว้กินเอง เป็นต้น และยังมีรายได้จากการขายยางพารา และเพาะพันธุ์กล้วยไม้ หลังจากรวมตัวเป็นเครือข่ายพวาแล้ว นายบุญเลิศ ได้คิดถึงการพัฒนาชุมชน โดยใช้แนวคิดจากพระราชดำริสของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ จึงได้คิดริเริ่มที่จะก่อตั้งสหกรณ์ออมทรัพย์ เพื่อให้ชาวบ้านได้อุดหนุนสินค้าที่ก่อให้เกิดการปันผลรายปีต่างๆ ซึ่งไม่เหมือนกับการซื้อสินค้าทั่วไปที่ไม่ได้อะไรกลับคืนมา ดังนั้นการจัดตั้งสหกรณ์ออมทรัพย์จึงเป็นสิ่งหนึ่งที่จะช่วยพัฒนาชุมชน และยังช่วยฟื้นฟูวัฒนธรรมการร่วมแรงร่วมใจกันได้เป็นอย่างดี

นายบุญเลิศ ดุชิตา ได้ให้ความหมายของสหกรณ์ตามความคิดของตนว่า สห แปลว่า มากมาย กร แปลว่า มือ จึงมีความหมายรวมกันว่า “มือหลายๆมือช่วยกันทำสิ่งต่างๆจนเกิดผลสำเร็จ และได้ผลประโยชน์ร่วมกัน”

การดำเนินงานของกลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ เก็บเงินออมจากสมาชิกคนละ 50 บาท ต่อเดือน จนทำให้สหกรณ์เคยมีเงินถึง 6 แสนบาท และให้สมาชิกกู้ได้ คนละ 1-2 หมื่นบาท ความสำเร็จของกลุ่มสหกรณ์นำไปสู่การทำกิจกรรมอื่นๆ โดยใช้สหกรณ์เป็นพื้นฐาน ได้แก่ การทำร้านค้าชุมชน การขายของให้กับสมาชิกในสหกรณ์ เนื่องจากมีการคืนกำไรให้แก่สมาชิก เช่น การทำอิฐบล็อก, น้ำปลา, กะปิ, สบู่ และน้ำยาล้างจาน ของกลุ่มเด็กและเยาวชนที่เป็นลูกหลานของสมาชิกสหกรณ์นั่นเอง

ทดลองใช้คูปองแลกเปลี่ยนชุมชน

ต่อมาได้มีโครงการวิจัยและพัฒนาระบบแลกเปลี่ยนชุมชนด้วยการพึ่งตนเองของ ศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน ที่ได้รับทุนสนับสนุนจากรัฐบาลให้หาชุมชนเพื่อทำการทดลองใช้ คูปองแลกเปลี่ยนใช้ในชุมชน ชุมชนพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี เป็นชุมชนที่ได้รับการเข้าร่วมโครงการนี้ โดยเข้าร่วมในระยะที่สอง ทำให้แกนนำเครือข่ายของชุมชนพวาได้ใช้ระบบการแลกเปลี่ยนชุมชน มีการจัดงบประมาณให้ชาวบ้านไปดูงานในสถานที่ที่ได้เข้าร่วมโครงการแลกเปลี่ยนชุมชน โดยได้ขอคำปรึกษาและคำแนะนำจากหลวงพ่อสายเป็นอย่างดี

แต่เดิมชุมชนพวาได้เริ่มมีวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นภายในชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ เมื่อปี พ.ศ. 2547 เป็นลักษณะของการนำสิ่งของมาแลกเปลี่ยนเรียกว่าของฝาก เป็นการแบ่งปันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระหว่างผู้ที่แข็งแรงกับผู้ที่ยากแหว่กว่า ผู้ที่แข็งแรงคือผู้มีที่นา หรือที่ทำกิน มีผลผลิตหรือรายได้ ผู้ที่ยากแหว่กว่าคือ ผู้ที่มีที่นา หรือมีที่ดินทำกินน้อย มีผลผลิตและรายได้น้อย ผู้ที่แข็งแรงกว่าก็จะนำของของตนมี เช่น พริกแห้ง, ข้าว, ผลไม้ นำไปให้ผู้ที่ยากแหว่กว่า และตะโกนบอกว่า “ของฝากเจ้าของฝาก” และจากนั้นก็นำไปวางไว้หน้าบ้าน ผู้ที่ได้รับของฝากก็จะนำของของตนเองมี เช่น ปลา, ผัก, ผลไม้ นำมาไว้หน้าบ้าน เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน ผู้ที่แข็งแรงกว่าก็จะนำสิ่งของต่างๆ ตระเวนไปหลายๆบ้าน เมื่อวนกลับมาก็จะเจอของที่วางไว้หน้าบ้านที่ตนเองนำไปฝาก เป็นการรู้กันว่าผู้รับของฝากนั้นวางไว้ให้แถมตน (พลอยบังกช ชุ่มเพ็งพันธ์, 2550, หน้า 42)

จากการไปศึกษาดูงานของคนในชุมชน ทำให้เกิดแนวคิดและการเรียนรู้ใหม่ๆเกิดขึ้น ก่อให้เกิดการทำงานกับชุมชนที่ใช้รูปแบบของคูปองเป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนเข้ามาช่วย โดยพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ให้ชื่อว่า คูปองรู้จักพอ การเปิดตัวคูปองครั้งแรก และเริ่มใช้ เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อวันที่ 29 มีนาคม ซึ่งมีชาวบ้านสนใจและเข้าร่วมโครงการเปิดตัวคูปองเป็นจำนวนมาก วัตถุประสงค์ของการแลกเปลี่ยนและใช้คูปองคือ เพื่อใช้คูปองเป็นเครื่องควบคุมค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และเพื่อใช้ระบบแลกเปลี่ยนเรื่องคูปอง เป็นการกระตุ้นให้เกิดการผลิตสินค้าและผลิตภัณฑ์ในชุมชนอื่นๆให้มากยิ่งขึ้น

สรุปผลการใช้คูปอง คือผู้เข้าร่วมโครงการแลกเปลี่ยนคูปองในระยะ 6 เดือนแรก มีความต้องการที่จะเรียนรู้การใช้คูปอง เป็นเครื่องมือในการลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว แต่พบว่าจริงๆแล้วนั้น เมื่อดูจากรายชื่อผู้ที่ใช้คูปองนั้นส่วนใหญ่จะเป็นแค่แกนนำ หรือเครือข่ายใกล้ชิดกับแกนนำ เช่น นายบุญเลิศ ดุชิตา นายสงวน เสามั่น นายรุน ดุชิตา เป็นต้น เท่านั้นเอง

ทำให้ในปัจจุบันสหกรณ์หมู่บ้าน เป็นศูนย์รวมชาวบ้านในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เกิดขึ้นจากการรวบรวมปัจจัยและจัดตั้งของชาวบ้านในชุมชนเองภายในสหกรณ์จะประกอบไปด้วย เครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆที่มีความจำเป็นในชีวิตประจำวันของทุกครัวเรือน โดยสามารถที่จะมาจับจ่ายใช้สอยกันได้โดยง่าย โดยมีผู้ดูแลคือ นายบุญเลิศ ดุชิตา และนางสาวกัญญา ดุชิตา และเวลาที่มีปัญหาของชาวบ้านก็จะมีการมาแลกเปลี่ยนและพูดคุยกันถึงปัญหาและหาวิธีการแก้ปัญหาภายในสหกรณ์แห่งนี้

ภาพที่ 9 ด้านหน้าของสหกรณ์ หมู่บ้านพวา ตำบลแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี
ที่มา : ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์ ผู้วิจัย

กลุ่มเยาวชนในการอนุรักษ์ป่าไม้

กลุ่มเยาวชน เป็นการเกิดขึ้นของเยาวชนในหมู่บ้านที่ประกอบไปด้วยลูกหลานของชาวบ้านในตำบลพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี ที่ได้เข้ามาร่วมเป็นเครือข่ายเยาวชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยมีส่วนร่วมในโครงการต่าง ๆ หลายโครงการ อาทิเช่น โครงการปลงคืนถิ่น, โครงการธรรมชาติ, โครงการรณรงค์ และโครงการรณรงค์ต่าง ๆ โดยกลุ่มเยาวชน จะมีส่วนร่วมในการเข้ามาเป็นแกนนำและสมาชิกที่ให้ความรู้และมารับความรู้ในแต่ละโครงการต่าง ๆ กันไป ซึ่งการเข้ามามีกิจกรรมจะเข้ามาในนามของโรงเรียน เช่น โรงเรียนบ้านเนินจำปา, โรงเรียนตชด.บ้านบ่อชะอม และโรงเรียนบ้านบ่อไฟไหม้ เป็นต้น

ภาพที่ 10 การเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนในกิจกรรมเรียนรู้วนเกษตร
ที่มา : ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์ ผู้วิจัย

ภาพที่ 11 กิจกรรมงานบุญปลงคืนถิ่น และธรรมยาตราเพื่อผืนป่าภาคตะวันออก
ที่มา : ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์ ผู้วิจัย

กิจกรรมเครือข่ายวนเกษตร

จากการที่ภายในชุมชนมีการรวมตัวกันมากขึ้น จนขยายเป็นเครือข่ายที่กว้างขวางมาก ทำให้วนเกษตรเป็นที่รู้จักและเข้ามามีบทบาทในชุมชนพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี มากขึ้น ก่อให้เกิดเป็นเครือข่ายวนเกษตรในภาคตะวันออกและทั่วประเทศ โดยสมาชิกของเครือข่ายจะมีการประชุมกันทุกวันที่ 11 ของทุกเดือน และจะจัดให้มีกิจกรรมของเครือข่าย ซึ่งจัดมาเป็นระยะเวลา 14 ปี แล้ว ในการจัดงานจะได้รับการช่วยเหลือจากกลุ่มสมาชิกต่าง ๆ ด้วยดี ตัวอย่างเช่น พื้นที่สนามชัยเขต พื้นที่ฉะเชิงเทรา และจากกลุ่มวนเกษตรใกล้เคียงกัน จะมีกิจกรรมเวทีพูดคุยเกี่ยวกับวนเกษตร ป่าไม้ และเรื่องอื่น ๆ ซึ่งจะย้ายไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในแต่ละครั้ง โดยจะมีสัญลักษณ์คือต้นไม้ 1 ต้น ต่อการเวียนไป 1 หมู่บ้าน เรื่องที่เสวนาส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวพื้นฐานทั่วไป เช่น เรื่องเกี่ยวกับการทำมาหากิน เรื่องวนเกษตร จนไปถึงเรื่องใหญ่ ๆ อย่างเช่นปัญหาเรื่องช้างป่า ปัญหาเรื่องการตัดไม้หายากในพื้นที่ป่าและนอกจากการจัดการประชุมเครือข่ายแล้วนั้น ยังมีการจัดกิจกรรมให้กับเด็ก ๆ ในการทำบุญปลงคืนถิ่น ซึ่งจะมีการจัดงานในทุก ๆ ปี เยาวชนในโรงเรียนใกล้เคียงจะได้รับการเข้าร่วมกิจกรรม มีการแสดงผลผลิตพื้นบ้านจากวนเกษตรให้กับเยาวชนได้เรียนรู้และนำกลับไปใช้ในวิถีประจำวันของตนได้ รวมไปถึงการเดินธรรมยาตราเพื่อรอยต่อผืนป่า 5 จังหวัด เพื่อส่งเสริมให้เยาวชนได้รู้จักเรียนรู้และอนุรักษ์ป่าไม้ต่อไป เป็นการนำเสนอเรื่องของความกตัญญูรู้คุณต่อป่าแผ่นดิน น้ำ และความดีของธรรมชาติที่มีให้กับมนุษย์ทุกคน ซึ่งเป็นการพึ่งพาชีวิตซึ่งกันและกัน เป็นการตอบแทนบุญคุณซึ่งเป็นเรื่องของจิตวิญญาณที่เราต้องแสดงออกมา

ภาพที่ 14 การจัดกิจกรรมของเครือข่ายวนเกษตร ภาคตะวันออก ฐานการเรียนรู้ข้าวหลาม
ที่มา : ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์ ผู้วิจัย

ภาพที่ 15 การจัดกิจกรรมของเครือข่ายวนเกษตร ภาคตะวันออก ฐานการเรียนรู้ทำชาสมุนไพร
ที่มา : ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์ ผู้วิจัย

ภาพที่ 16 การจัดกิจกรรมของเครือข่ายวนเกษตร ภาคตะวันออก ฐานการเรียนรู้บ้านดิน
ที่มา : ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์ ผู้วิจัย

ภาพที่ 17 การจัดกิจกรรมของเครือข่ายวนเกษตร ภาคตะวันออก ฐานการเรียนรู้ทำสบู่สมุนไพร
ที่มา : ปัทวี สัตยวงศ์ทิพย์ ผู้วิจัย

ผลที่ออกสู่สังคมภายนอก (Impact)

หลังจากเกิดกลุ่มเครือข่ายภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เป็นส่วนหนึ่งในการสอดส่องดูแลปัญหาทางด้านป่าไม้ โดยมีหลวงพ่อสายเป็นแกนนำ ทำให้เกิดการขยายกลุ่มเครือข่ายเข้าไปยังกลุ่มต่างๆ ของชาวบ้าน

ก่อให้เกิดเป็นกลุ่มเครือข่ายของวนเกษตร 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีจุดประสงค์เพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้ แสวงหาแนวทางที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตโดยมีความคิดหลักที่ว่า “ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก” เป็นการปลูกพืชพรรณไม้หลากหลายชนิด และปลูกพืชตามแนวทางธรรมชาติ ละเว้นสารเคมีทุกชนิด และหันมาใช้ระบบธรรมชาติแทน

กลุ่มเครือข่าย 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบไปด้วย เครือข่ายจากจังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดสระแก้ว จังหวัดจันทบุรี จังหวัดระยอง และจังหวัดชลบุรี ก่อให้เกิดการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายและจัดกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้น ในทุก ๆ วันที่ 11 ของทุกเดือน และนอกจากนั้นยังได้เกิดโครงการธรรมยาตราเพื่อผืนป่ารอยต่อ 5 จังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ครั้งที่ 1 และ 2 ซึ่งครอบคลุมเขตพื้นที่จังหวัดของกลุ่มเครือข่าย ที่เรียกรวมกันว่า ป่าตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบไปด้วย เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน, เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสอยดาว, อุทยานแห่งชาติน้ำตกเขาสิบห้าชั้น, อุทยานแห่งชาติเขาชะเมา-เขาวง, อุทยานแห่งชาติเขาคิชฌกูฏ รวมถึงพื้นที่ป่าในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่อยู่ภาคใต้การดูแลของภาครัฐและองค์กรท้องถิ่นชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยจุดเริ่มต้นการเดินทางธรรมยาตราเริ่มต้นที่ สวนป่าอรัญปิยวงศ์ โดยมีหลวงพ่อสายเป็นประธานในพิธี เป็นผู้สนับสนุนและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่นการเดินทางสำรวจป่าไม้ สำรวจแหล่งน้ำ สำรวจสัตว์ป่า เป็นต้น

ในการจัดกิจกรรมแต่ละครั้ง จะมีกลุ่มเครือข่ายวนเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้าร่วมกิจกรรมด้วย อาทิเช่น กลุ่มเครือข่ายวนเกษตรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตำบลท่ากระดาน อำเภอสนมชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น

จากกิจกรรมทั้งหมดที่ชุมชนพบปะได้จัดกิจกรรมยังเป็นการตอบสนองความตื่นตัวในเรื่องการอนุรักษ์ป่าไม้มากยิ่งขึ้น ทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน เวลาที่มีการประชุมกลุ่มเครือข่ายก็จะมีกรหยิบยกปัญหาต่างๆ ที่มีอยู่ในช่วงนั้นมาหาข้อแลกเปลี่ยนและยุติปัญหาต่างๆ เพื่อนำเสนอต่อภาครัฐให้จัดการปัญหาเหล่านั้นต่อไป โดยหน่วยงานที่เข้ามามีส่วนร่วมกับกลุ่มเครือข่าย ยกตัวอย่างเช่น กรมป่าไม้, องค์การบริหารส่วนตำบล, อุทยานแห่งชาติต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ที่เกิดปัญหา เพื่อเป็นการแสดงความคิดเห็นและการมีส่วนร่วมของการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในประเทศ ได้หลากหลายและมากขึ้นอีกด้วย

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

การศึกษา เรื่อง บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้: กรณีศึกษาพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ (สาย โชติธมฺโม) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ บทบาทและแนวคิดการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ และวิเคราะห์ผลจากการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ โดยใช้วิธีการศึกษาจากการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการศึกษาเอกสาร และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกสามารถนำเสนอผลการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา มีข้อค้นพบนำมาสรุปผลการศึกษา การอภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ดังนี้

สรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ในประเทศไทย พระสงฆ์เป็นบุคคลกลุ่มหนึ่งในสังคมไทยที่มีส่วนในการอนุรักษ์ป่าไม้ทั้งบทบาทในส่วนของ การปลูกป่าดูแลรักษาป่า บทบาททางด้านการให้ความรู้เรื่องการอนุรักษ์ป่า เป็นต้น ในประเทศไทยมีพระสงฆ์ที่บทบาทสำคัญเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ ที่โดดเด่นพอสรุปได้ ดังนี้

ท่านพุทธทาส ภิกขุ หรือพระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินทปัญโญ) ท่านได้สร้างสวนโมกขพลาราม ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่มีสภาพแวดล้อมไปด้วยต้นไม้ เป็นสถานที่ที่ร่มเย็น เป็นกำลังให้บรรลุลิธรรม ท่านทำให้พระสงฆ์และฆราวาสใช้ชีวิตสันโดษ เรียบง่าย ตามหลักการที่ว่า กินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง ใช้ชีวิตกลางดิน ไม่ทำลายป่า ท่านมีความเชื่อว่าป่าเป็นสถานที่ที่ทำให้บุคคลสามารถรู้ธรรมะได้อย่างรวดเร็ว เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าท่านกล่าวว่าการอยู่อย่างธรรมชาติเป็นการอยู่ใกล้พระนิพพาน เพราะพระนิพพานเป็นธรรมชาติที่สูงที่สุด คือ สะอาด สว่าง สงบ การอยู่อย่างเรียบง่ายแบบธรรมชาติ ทำให้จิตไม่ถูกรบกวนจากกิเลสตัณหา หรือความต้องการความสะดวกสบาย ท่านได้นิยามคำว่า ธรรมะที่มีความเกี่ยวข้องกับธรรมชาติไว้ 4 ความหมาย คือ 1) สภาวะธรรม ตัวธรรมชาติเอง หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งรูปธรรมและนามธรรม คือ พระธรรม มนุษย์ สัตว์ พืช วัตถุสิ่งของ ทุกสิ่งทุกอย่างในสากลจักรวาล คือ พระธรรม 2) สังจธรรม กฎธรรมชาติ หมายถึง กฎเกณฑ์ ระเบียบ แบบแผนต่าง ๆ ที่อยู่ในธรรมชาติ ทั้งในหมวดกฎแห่งกรรม กฎแห่งอิทัปปัตติ จายตา กฎแห่งสุญญตา กฎวิทยาศาสตร์ กฎความจริงทางสังคม รวมอยู่กฎธรรมชาติทั้งหมด 3) ปฏิบัติตามธรรม หน้าที่ที่มนุษย์จะพึงปฏิบัติต่อกฎธรรมชาติ เมื่อเกิดมาแล้วมนุษย์จะต้องมีหน้าที่ศึกษาให้เข้าใจกฎธรรมชาติต่าง ๆ จึงจะสามารถดำเนินชีวิตให้มีความสุขได้ มิฉะนั้นมนุษย์จะต้องดิ้นรนทรมานทรมายเพราะไม่เข้าใจกฎธรรมชาติ และปฏิบัติผิดกฎธรรมชาติ 4) ปฏิเวธธรรม ผลที่ได้จากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ กล่าวคือ เมื่อเข้าใจกฎธรรมชาติที่สูงสุดแล้ว และปฏิบัติตามกฎธรรมชาตินั้นโดยเคร่งครัดแล้ว จะได้รับผลจากการปฏิบัตินั้น เป็นความถูกต้องดีงาม เจริญ ผู้ที่ปฏิบัติตามโลกุตระธรรมโดยสมบูรณ์ ผู้นั้นย่อมได้มรรค ผล นิพพาน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ท่านเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องและศรัทธาจากประชาชนทั่วไป ทั้งด้านความรู้ ความสามารถทางวิชาการ และจริยวัตรที่งดงาม ท่านเกิดที่จังหวัดสุพรรณบุรี จบ

เปรียญธรรม 9 ประโยคขณะเป็นสามเณร สำเร็จปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากสถาบันการศึกษาในประเทศไทย นอกจากนั้นท่านยังได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติ ในปี พ.ศ. 2537 จากองค์การยูเนสโก ปัจจุบันท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ท่านได้อธิบายถึงพระพุทธศาสนามองธรรมชาติ ว่าหลักธรรมในพระพุทธศาสนาแห่งการพึ่งพาอาศัยกัน และเรื่องความรู้สึกที่ตึงามระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ และมนุษย์ต่อพืช และสัตว์ทั้งหลาย ความรู้สึกที่ตึงามอย่างหนึ่งได้แก่คุณธรรมที่เรียกว่า ความกตัญญู สอนให้รู้จักของพืช ว่า “บุคคลนั่งหรือนอนในร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่พึงหักรานกิ่งใบของต้นไม้ นั้น ผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนทราม” ท่านเน้นอยู่เสมอว่า ความเมตตา การมองสรรพสัตว์ว่าเป็นเพื่อนร่วมโลก ที่ควรจะมีไมตรีหวังประโยชน์สุขแก่กัน อนิจจัง ความไม่เที่ยง ท่านบอกว่ามนุษย์สัตว์ทั้งหลายล้วนต้องตกอยู่ในกฎธรรมชาติอันเดียวกัน เราเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขของกันและกัน เมื่อเป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์กันแล้ว เราก็ควรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แทนที่จะมาเบียดเบียนกันและกัน คติทางพระพุทธศาสนาสอนให้มองธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่งดงามน่ารื่นรมย์และเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งของความสุข ธรรมชาติเป็นส่วนประกอบหรือปัจจัยในการฝึกฝนพัฒนาดนของมนุษย์ นำธรรมชาติแวดล้อมมาใช้เป็นองค์ประกอบในการศึกษาเพื่อพัฒนาคนให้มีจิตใจเจริญงอกงาม การศึกษาเพื่อฝึกฝนพัฒนาชีวิตจิตใจคน มองธรรมชาติอย่างถูกต้องก็จะได้เรียนรู้จักธรรมชาติ ธรรมชาติจะช่วยขัดเกลาและสร้างคุณภาพของจิต เริ่มตั้งแต่เป็นเครื่องชักจูงจิตใจให้โน้มไปสู่ความสงบ ความเมตตาการุณย์และความรู้สึกที่ประณีตอ่อนโยนจนช่วยให้เกิดสมาธิ และการใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติ รู้เท่าทันโลกและชีวิต พระพุทธศาสนาจึงใช้ธรรมชาติแวดล้อมของป่าเป็นส่วนประกอบในการฝึกคน

เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่สงบปราศจากเสียงรบกวนและกิจกรรมที่วุ่นวาย เรียกว่า กายวิเวก คือความสงบทางด้านกาย เมื่อบรรยากาศทางด้านร่างกายสงบ โดยเฉพาะเมื่อไปอยู่ในป่า ในร่มไม้ หมูไม้ที่มีความสงบมีแต่ธรรมชาติ เมื่อจิตใจรู้สึกมีความสุข สงบ มีความอิ่มใจ มีความสดชื่น โนมน้าวไปในทางที่ดีก็จะทำให้เกิดจิตวิเวก คือ ความสงบทางจิตตามมา เมื่อจิตใจสงบสงัด ไม่มีอารมณ์วุ่นวายใจเข้ามารบกวนสมาธิ ก็อยู่ในสภาพที่พร้อมจะฝึกฝนพัฒนายิ่ง ๆ ขึ้นไป คือเอาจิตที่พร้อมต้อยนั้นแล้วไปใช้งาน การพิจารณาให้เกิดปัญญาเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายทำให้จิตเป็นอิสระ ที่เรียกว่าอุปธิวิเวก คือ ทำให้เกิดความสงบจากกิเลสต่อไปในที่สุด

พระไพศาล วิสาโล ท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นนักอนุรักษ์ที่อุทิศตนให้กับงานอนุรักษ์ป่าไม้มากท่านหนึ่ง ท่านพยายามชักนำให้ชาวบ้านในอำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ ช่วยกันลดการทำลายป่าไม้ โดยการลดพื้นที่การปลูกมันสำปะหลังและอ้อย ที่ทำให้ดินเสื่อม ท่านได้แนะนำการเกษตรแบบผสมผสานมาเป็นทางเลือกให้ชาวบ้าน ช่วยลดการทำลายป่าของชาวบ้านลงได้ระดับหนึ่ง ท่านยังเป็นผู้ริเริ่มโครงการ “ธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา” โดยกระตุ้นชาวบ้านที่อาศัยอยู่ รอบๆ ทะเลสาบสงขลาให้ช่วยกันดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมของทะเลสาบ เนื่องจากน้ำในทะเลสาบบางส่วนเน่าเสียจนไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ โดยท่านนำพระสงฆ์จำนวน 20 รูป และฆราวาส จำนวน 120 คนร่วมในการรณรงค์ครั้งนี้ ท่านต้องการให้คนไทยทุกคนยืนหยัด และทำงานอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างจริงจัง

พระประจักษ์ ธมมปทีโป หรือ “หลวงพ่อประจักษ์” วีรบุรุษแห่งป่าดงใหญ่ ท่านเกิดวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 ที่บ้านแพะ ตำบลปากข้าวสาร อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี พระสงฆ์ที่มีบทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมป่าดงใหญ่ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ จนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว จากองค์การยูเนสโก ประจำปี พ.ศ. 2551 หลังได้รับการอุปสมบทเมื่ออายุใกล้ 40 ปี ท่านก็ได้ปฏิบัติธรรมอยู่ที่ถ้ำโพธิสัตว์ จังหวัดสระบุรี และได้ออกเดินธุดงค์ไปภาคใต้ ภาคเหนือ ปฏิบัติธรรมอยู่กับพระสงฆ์สายปฏิบัติหลายองค์ ได้แก่ หลวงพ่อพุทธทาส ภิกขุ หลวงปู่ชา สุภทโท หลวงปู่เทสก์ เทสก์รังสี หลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน ช่วงที่ท่านเดินธุดงค์ก็ได้พบเห็นการบุกรุกทำลายป่า ของชาวบ้าน และข้าราชการ ทำให้ท่านจึงได้ร่วมกับชาวบ้านที่ถูกบุกรุกทำลายป่าดูแลปกป้องผืนป่า โดยเฉพาะป่าดงใหญ่ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ ที่มีพื้นที่ป่าประมาณ 5-6 แสนไร่ โดยมีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอเสิงสาง อำเภอครบุรี จังหวัดนครราชสีมา อันเป็นผืนป่าดิบ ในช่วงปี พ.ศ. 2532 ท่านได้เดินธุดงค์พร้อมกับพระภิกษุ และสามเณรจำนวนหนึ่งเข้าไปในเขตป่าดงใหญ่ ได้รับรู้เรื่องราวการทำลายป่าจากชาวบ้าน ท่านจึงได้ขอбинทบาตป่าไม้จากชาวบ้านกว่า 500 ไร่ เพื่อประกาศกำหนดเป็นเขตอุทยาน อนุรักษ์คุ้มครองชีวิตสรรพสัตว์ด้วย ชาวบ้านยินดียินยอมพร้อมใจกันเป็นเอกฉันท์ และได้ก่อตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าเขาหัวน้ำ เริ่มกิจกรรมระดมกำลังชาวบ้านตระเวนหาสัตว์ ตันไม้ใหญ่ กำหนดเป็นเครื่องหมายแนวเขตอนุรักษ์ป่าไม้ และสรรพสัตว์ โดยจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง มีการขยายแนวคิดสู่หมู่บ้านอื่น ๆ รอบแนวป่า มีการจัดพิธีบวชต้นไม้ใหญ่ในป่าดงใหญ่เป็นการดำเนินกุศโลบายอนุรักษ์ป่าตามอุดมการณ์ โดยมีชาวบ้านร่วมด้วยกว่า 2,000 คน ในปี พ.ศ. 2534 -2535 บริเวณป่าดงใหญ่เกิดปัญหาความขัดแย้งอย่างรุนแรงทำให้ท่านต้องลาสิกขาบทเพื่อต่อสู้คดีถึง 7 คดี หนีภัยซ่อนตัวอยู่ในถ้ำนานถึง 9 ปี ในที่สุดท่านก็พ้นมลทิน ในปี พ.ศ. 2548 คณะกรรมการมรดกโลก องค์การยูเนสโก ได้ประกาศให้เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงใหญ่ จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นส่วนหนึ่งของผืนป่าดงพญาเย็น-เขาใหญ่ มีเนื้อที่ 3,845,000 ไร่ครอบคลุมพื้นที่อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ อุทยานแห่งชาติปางสีดา และอุทยานแห่งชาติตาพระยา ให้เป็นมรดกโลกทางธรรมชาติ

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า แนวคิดและบทบาทการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติธรรมาภิรมย์ มีดังนี้

แนวคิดการอนุรักษ์ป่าของหลวงพ่อสายพอสรูปได้ 3 แนวคิด ดังนี้

แนวคิดการตอบแทนคุณแม่ ท่านอธิบายว่า แม่มีพระคุณมากมายนับหาศาลการปลูกป่าก็เป็นส่วนหนึ่งที่ท่านทำเพื่อตอบแทนคุณแม่ และสำนึกในสิ่งที่ได้เป็นหนี้แม่ แม่ในที่นี้ประกอบไปด้วยแม่ผู้ให้กำเนิด แม่พระธรณี แม่พระคงคา และแม่พระโพสพ ท่านกล่าวว่า การตอบแทนคุณแม่ผู้ให้กำเนิดคือการที่ท่านทำความดี สอนป่าอนุรักษ์วงศ์ ที่ถูกตั้งขึ้นในพื้นที่ป่าเขาชะเมา ถือได้ว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่ท่านทำเพื่อตอบแทนคุณแม่ โดยตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ท่านได้พาแม่ของท่านเดินทางไปปลูกป่าด้วยกันจนถึงวาระสุดท้ายในชีวิตของแม่ และท่านได้นำอัฐิของแม่มาบรรจุและตั้งไว้ที่สวนป่าอนุรักษ์วงศ์แห่งนี้ด้วย ท่านกล่าวว่า ความกตัญญูตเวทีไม่ว่าจะในยุคสมัยไหนจะในอดีตหรือปัจจุบันก็ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องที่สำคัญเป็นเหมือนดังคุณธรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่ทุกคนควรมีและพึงปฏิบัติ การตอบแทนผู้มีพระคุณนั้นสามารถกระทำได้ทั้งกาย วาจา และใจ

ส่วนแม่พระธรณี แม่พระคงคา และแม่พระโพสพ ท่านจะสอนให้ประชาชนความเคารพนับถือแม่ทั้ง 4 เสมอโดยท่านมักจะสอนและยกตัวอย่างอยู่เป็นประจำว่าตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การ

แสดงการตอบแทนบุญคุณก็จะแสดงออกมาในรูปแบบของพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ การตอบแทนบุญคุณของพระแม่ธรณี พระแม่ธรณีนั่นถือได้ว่ามีความสำคัญต่อมนุษย์เรามาก ทั้งให้ที่อยู่อาศัย ให้ทำไร่ ทำนา ทำสวน แม้เวลาเรานำเอาของเน่าของเสียเทลงบนพื้นดินพระแม่ธรณีก็นิยมนำไปใช้ประโยชน์ หรือค้ำ จึงมีพิธีการขอขมาหรือบูชาพระแม่ธรณีย่อยครั้ง ในบางพื้นที่จะมีการตั้งสำรับคาวหวานและผลไม้ ไว้บนพื้นที่เพื่อไหว้ขอขมาพระแม่ธรณี การตอบแทนพระแม่คงคาก็เช่นกัน ในแต่ละปีจะมีการจัดประเพณีลอยกระทง เพื่อเป็นกิจกรรมให้ประชาชนทุกคนมาร่วมรำลึกถึงบุญคุณที่พระแม่คงคาที่ได้ให้น้ำดื่ม น้ำใช้ในชีวิต และขอขมาพระแม่คงคาในการที่มนุษย์เราทิ้งสิ่งปฏิกูล ของเน่า ของเสียลงในแม่น้ำลำคลอง ส่วนการตอบแทนพระแม่โพสพนั้น สำหรับชาวไร่ชาวนาจะมีพิธีกรรมที่ใช้เพื่อตอบแทนบุญคุณของพระแม่โพสพ ที่ได้ให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ เช่น ประเพณีสมโภชแม่โพสพเป็นการขอขอบคุณแม่โพสพที่ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ผืนนา และเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับชาวนาให้รู้ว่าการทำนาปลูกข้าวของตนนั้นจะไม่สูญเปล่าเพราะแม่โพสพเป็นผู้ดูแล ท่านได้เลือกวิธีการตอบแทนคุณแม่ผู้ให้กำเนิด แม่พระธรณี แม่พระคงคา และแม่พระโพสพ ด้วยวิธีการกระทำความดี มุ่งมั่นที่จะพลิกฟื้นผืนป่าให้อุดมสมบูรณ์ เพราะป่าให้น้ำ ให้อากาศ ให้ชีวิต ให้พื้นที่ได้ทำกิน ท่านจึงตั้งปณิธานที่จะใช้แนวคิดการตอบแทนคุณแม่ในการอนุรักษ์และดูแลป่าไม้สืบต่อไป

แนวคิดการจัดการป่าแบบสวนโมกข์ จากการที่ท่านหลวงพ่อดำได้มีโอกาสได้เดินทางไปเที่ยวสวนโมกขพลาราม ของท่านพุทธทาส ได้ศึกษาและปฏิบัติกับท่านพุทธทาส ทำให้ได้ซึมซับแนวคิดและวิธีการในการอนุรักษ์และจัดสวนป่าอรัญญิกวงศ์ หลวงพ่อดำ ท่านกล่าวว่าท่านเห็นด้วยกับหลักการของท่านพุทธทาส ที่กล่าวถึงวิธีในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมว่า ควรจะมีวิธีการใดเพื่อใช้แก้ไขปัญหาลingkunganสิ่งแวดล้อมได้ ท่านได้กล่าวเกี่ยวกับมนุษย์ว่าควรใช้ชีวิตอย่างไร ไม่ให้ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยการ ให้กินอยู่อย่างต่ำ กระทำอย่างสูง หรือชีวิตกลางดินไม่ทำลายป่า ท่านตระหนักว่าป่าเป็นสถานที่ที่บรรลุนิพพานที่พระพุทธรูปองค์ศรีสุและประกาศธรรม แม้พระพุทธรูปเอง ก็ประทับอยู่ในป่า ท่านเชื่อว่าป่าเป็นสถานที่ที่บุคคล จะสามารถรู้ธรรมะได้รวดเร็ว พระพุทธรูปเองก็ใช้ชีวิตอยู่กลางป่า การอยู่อย่างธรรมชาติเป็นการอยู่ใกล้พระนิพพาน เพราะนิพพานเป็นธรรมชาติที่สูงที่สุด คือ สะอาด สว่าง สงบ การอยู่อย่างเรียบง่ายแบบธรรมชาติ ทำให้จิตใจไม่ถูกรบกวนจากกิเลสตัณหา หรือความต้องการความหรูหรา และสะดวกสบายเกินไป การอยู่อย่างนี้ สามารถรักษาใจให้ปกติจิตใจจะเป็นปกติ และอิสระ ไม่มีสิ่งหมกมุ่น เมื่ออยู่อย่างใช้น้อยที่สุด ทั้งวัตถุและสิ่งอำนวยความสะดวก จิตก็สามารถถูกยก และเปลี่ยนไปสู่ความสงบความเห็นแก่ตัว จะทำให้เราทบทวนตัวเองว่า โลกเป็นของเรา เมื่อการเข้าไปยึดมั่นถือมั่นครอบครองใจแล้ว จะทำให้ขัดต่อธรรมชาติและธรรมะ หากเราสามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ ให้อยู่ยั่งยืนตลอดไป เราจะต้องจัดระบบต่างๆ ในสังคมให้ดีเสียก่อน เมื่อระบบต่าง ๆ ดีแล้ว มนุษย์ก็จะมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ในการใช้ทรัพยากรได้อย่างถูกต้อง ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ เพื่อเป็นการแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ ทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน หลวงพ่อดำท่านจึงได้นำแนวการจัดการสวนโมกข์ของท่านพุทธทาสมาจัดสวนป่าอรัญญิกวงศ์ ที่ตำบลพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี โดยที่สวนป่าอรัญญิกวงศ์เริ่มจากการสร้างกุฏิสำหรับปฏิบัติธรรมอยู่ในป่า และมีป่าล้อมรอบ เป็นสถานที่ที่มีความสงบเงียบ เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม และยังรักษาไว้ซึ่งความเป็นธรรมชาติอย่างแท้จริงตามแนวทางของสวนโมกขพลาราม

แนวคิดธรรมชาติ 4 ประการ นอกจากท่านจะนำแนวทางการจัดสวนป่าตามแนวทางของสวนโมกขพลาราม มาจัดสวนป่าอรัญญิยวงศ์แล้ว ท่านยังนำแนวคิดธรรมชาติ 4 ประการของหลวงพ่พุททาสมาเป็นพลังในการขับเคลื่อนชุมชน องค์การภาครัฐและเอกชน ให้หันมาร่วมกันอนุรักษ์ป่าไม้ โดยท่านจะใช้แนวคิดธรรมชาติ 4 ประการมาช่วยสอนให้กับชาวบ้าน องค์การภาครัฐ และเอกชนที่นิมนต์ท่านไปแสดงธรรม อยู่เป็นประจำ ท่านกล่าวถึงธรรมชาติ 4 ประการของท่านพุททาส ว่า ธรรมะ คือธรรมชาติแบ่งออกเป็น 4 ความหมาย หรือ 4 ประเภท คือ ธรรมชาติเรียกว่าธรรม กฎของธรรมชาติเรียกว่าธรรม หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติเรียกว่าธรรม ผลที่ออกมาจากหน้าที่นั้นเรียกว่าธรรม ในความหมายแรกนั้น ธรรม คือ ตัวธรรมชาติทั้งหมด หมายถึงตัวปรากฏการณ์ทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือเป็นนามธรรม บรรดาที่มีการปรากฏเป็นรูปหรือไม่เป็นรูป บรรดาสิ่งทั้งหลายที่เป็นอยู่เอง เป็นไปเอง ตามเหตุตามปัจจัย หรือแม้แต่ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยก็เรียกว่าธรรมในฐานะตัวธรรมชาติ ธรรมในความหมายที่สองคือ กฎธรรมชาติในธรรมชาติ หรือในตัวธรรมชาติทั้งหมด จะต้องมิกฎของธรรมชาติประจำอยู่ เช่นว่า สิ่งนี้เป็นวัตถุ สิ่งนี้จะต้องเปลี่ยนแปลงตามกฎของวัตถุนั้น สิ่งที่เป็นกฎมีอยู่ในวัตถุนั้นเรียกว่ากฎของธรรมชาติ ในธรรมชาติทั้งหมดมีกฎของธรรมชาติ ตัวธรรมชาติก็คือธรรม ดิน ฟ้า อากาศ ทั้งหมดในสากลจักรนี้ล้วนเป็นสากลธรรม จะมีกฎของธรรมชาติควบคุมอยู่ เพราะฉะนั้นจึงรวมถึงเราทุกคนด้วย ในตัวเราทุกคนนั้นมีธรรมชาติ ในส่วนที่เป็นร่างกาย ในส่วนที่เป็นจิตใจ ล้วนเป็นธรรมชาติทั้งสิ้น เป็นกฎของธรรมชาติ เช่น มันจะเกิดขึ้นอย่างไร เปลี่ยนแปลงอย่างไร ทำอย่างไร อะไรอย่างไร อะไรจะเกิดขึ้น ทั้งหมดนี้ล้วนมีกฎของธรรมชาติตายตัวอยู่ในนั้น เรียกว่าธรรม ธรรมในความหมายที่สามคือ หน้าที่ของมนุษย์ตามกฎของธรรมชาติ ธรรมชาติต้องการให้เราทำอย่างไรจึงจะไม่เป็นทุกข์ เราจะทำตามกฎนั้น ไม่อย่างนั้นเราก็จะเป็นทุกข์ หน้าที่อย่างนี้ เรียกว่าธรรม นับตั้งแต่การกินอาหาร บริหารร่างกาย ทำกิจกรรมต่างๆ กระทั่งต้องรู้จักทำจิตใจไว้ในลักษณะที่บริสุทธิ์และถูกต้องจึงจะไม่เป็นทุกข์ ทั้งหมดนี้เป็นหน้าที่ทั้งสิ้น เรามีหน้าที่ที่จะต้องดับทุกข์ให้หมดไป หมายความว่า การปฏิบัติเพื่อบริหานคือหน้าที่ของมนุษย์ แม้ว่ามนุษย์จะยังไม่รู้จักนิพพานอย่างแท้จริงแต่นิพพานมีอยู่ด้วยตัวของมันเอง ธรรมชาติได้กำหนดไว้โดยเด็ดขาดแล้ว ผู้ใดไม่สนใจและไม่ปฏิบัติจะต้องเป็นทุกข์โดยแน่นอน เพราะฉะนั้นธรรมในความหมายนี้คือหน้าที่ ธรรมในความหมายที่สี่ คือผลของหน้าที่ คือทุกข์หรือสุขเรียกว่าธรรม ผลที่จะได้รับการปฏิบัติในระดับไหนก็ตาม ในระดับที่เป็นนิพพานชั่วคราว (คือความสงบระงับใจชั่วคราว) หรือจะเป็นผลเด็ดขาดลงไป ไม่มีความทุกข์อีกต่อไป เรียกว่าผลเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเราสามารถกล่าวสั้นๆว่า ธรรมมีความหมายดังนี้ 1) ตัวธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ตามธรรมชาติทั้งหมด เรียกว่า สภาวธรรม ตัวของธรรมชาติแท้ ๆ ได้แก่ ดินฟ้าอากาศ ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งที่เป็นรูปและนาม พวกที่เป็นรูปก็จะได้แก่สิ่งที่เป็นวัตถุ ส่วนสิ่งที่เป็นนามก็จะได้แก่จิตใจ ความรู้สึกนึกคิด 2) กฎของธรรมชาติ นั่นก็คือความที่โลกนี้เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สิ่งต่างๆจะต้องเป็นไปตามเหตุและปัจจัย แก้ไขไม่ได้ และบังคับไม่ได้ สิ่งนี้เรียกว่ากฎธรรมชาติ 3) หน้าที่ตามธรรมชาติ เป็นหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎธรรมชาติ เช่น การแสวงหาอาหาร บริหารร่างกาย เหล่านี้เป็นหน้าที่ตามกฎธรรมชาติที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ 4) ผลจากการปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมชาติ หรือผลที่ได้รับ ได้รับมาเป็นเงินเป็นทอง เป็นข้าวของ เป็นเกียรติยศชื่อเสียง กระทั่งเราปฏิบัติหน้าที่ทางธรรมะสูงสุด เราก็ได้รับมรรคผลนิพพานมา ก็เรียกว่าผลที่ได้รับตามธรรมชาติ หลวงพ่อสาย ท่านกล่าวว่าเห็นด้วยกับแนวคิดเรื่องธรรมชาติ 4 ประการของ

ท่านพุทธทาส ตัวธรรมชาติ ก็คือจิตใจที่ท่านต้องการที่จะอนุรักษ์ป่าไม้ให้คงอยู่ โดยใช้หลักของกฎธรรมชาติที่ว่าในโลกนี้ล้วนเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป เมื่อปลูกต้นไม้ขึ้น ต้นไม้ก็มีตาย แต่เราก็สามารถที่จะปลูกขึ้นมาใหม่ได้ หมุนเวียนกันไป หน้าที่ตามธรรมชาติ เมื่อเราปลูกต้นไม้ขึ้นมาแล้ว เราก็มีหน้าที่ที่จะต้องดูแลต้นไม้ต้นนั้น และอนุรักษ์มันไว้ ผลที่ได้รับแม้จะไม่ใช่อะไรเสียเงินทอง แต่สิ่งที่ได้รับและรู้สึกมีคุณค่ามากที่สุดคือความสุขทางใจ

บทบาทการอนุรักษ์ป่าไม้ของหลวงพ่อสาย มีดังนี้ บทบาทของท่านมีส่วนเข้าไปเป็นผู้นำในด้านการอนุรักษ์ รวมไปถึงได้สร้างจิตสำนึกให้กับประชาชนให้ได้มีความรักในธรรมชาติ ดังจะเห็นบทบาทในด้านต่าง ๆ ของท่านได้ดังนี้ คือ

บทบาทด้านการเทศนาสั่งสอนให้คนมีจิตสำนึก หลวงพ่อสายจะใช้วิธีการแสดงธรรมหรือที่ชาวพุทธทั่วไปจะเรียกว่าเทศ เป็นวิธีการหนึ่งที่ท่านจะใช้ปลูกจิตสำนึกให้กับชุมชน องค์การภาครัฐและเอกชน หันมาสนใจและช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้ ในทุกปีชุมชนพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี จะมีการจัดทำบุญป่า ที่สวนป่าอรัญญิวงค์เป็นประจำโดยชาวบ้านนำอาหาร ข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ มาถวาย และรับฟังธรรม โดยจะมีการเทศนาธรรมต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ท่านจะเทศนาหรือแสดงธรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประโยชน์ของป่า บุญคุณของป่า ที่ได้ให้ประโยชน์ต่อมนุษย์ ในฐานะที่เราเป็นมนุษย์ก็ควรที่จะอนุรักษ์ป่าไม้ให้คงอยู่สืบไป นอกจากแสดงธรรมหรือเทศนาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับป่าไม้ให้กับชุมชนชาวพวาแล้ว เมื่อท่านได้รับกิจนิมนต์ให้ออกไปร่วมงานทางวิชาการหรืองานที่ภาครัฐและเอกชนนิมนต์ไปแล้ว เมื่อท่านมีโอกาสแสดงธรรมหรือเทศนาท่านจะใช้วิธีการสอดแทรกให้หน่วยงาน ภาครัฐและเอกชน เข้าใจและช่วยกันอนุรักษ์ป่าไม้ อยู่เสมอ ท่านจะคอยเน้นย้ำเสมอว่า “หากไม่มีป่าไม้ สิ่งมีชีวิตทุกชนิดก็คงจะอยู่กันไม่ได้”

บทบาทการเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าไม้ หลวงพ่อสายท่านเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าไม้ให้กับชุมชนพวา และพื้นที่ใกล้เคียง พอสรุปได้ว่าเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้ 1) การที่หลวงพ่อบุญพระสงฆ์และชาวบ้านในชุมชนพวาส่วนใหญ่เป็นผู้ที่นับถือศาสนาพุทธ ทำให้การทำงานในการอนุรักษ์ป่าควบคู่ไปกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปด้วยกันได้ 2) การเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาทำให้พระสงฆ์และชาวบ้านสามารถทำงานร่วมกันได้ 3) เป็นผู้นำในการไกล่เกลี่ยเมื่อเกิดปัญหาในชุมชน วัฒนธรรมของไทยตั้งแต่อดีต พระสงฆ์จะใกล้ชิดกับชาวบ้านคอยช่วยเหลือชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นการเอาแรงร่วมกันหรือเป็นที่พึ่งของชาวบ้านยามทุกข์ใจ ในการปลูกป่าและอนุรักษ์ป่าชุมชนพวานี้ก็เช่นกัน เวลามีการกระทบกระทั่งระหว่างชาวบ้านด้วยกันเองหรือชาวบ้านกับภาครัฐ ก็จะมีพระสงฆ์คือหลวงพ่อสายเข้ามาช่วยเหลือไกล่เกลี่ย 4) เป็นผู้นำในการทำให้เห็นเป็นรูปธรรม การที่หลวงพ่อสาย เข้ามาปลูกป่าในชุมชนเพื่อฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรมให้กลับมาเป็นป่าที่สมบูรณ์ทำให้ชาวบ้านเห็นเป็นรูปธรรม บางคนที่ไม่ศรัทธาและเคารพในตัวท่านก็มาศรัทธาและเคารพนับถือท่านและช่วยเหลือในการปลูกป่าและดูแลป่าในเวลาต่อมา 5) เป็นผู้นำในการปฏิบัติ หลวงพ่อสายท่านเป็นพระสงฆ์ที่เคร่งครัดต่อพระธรรมวินัยปฏิบัติดีและทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสังคมมาโดยตลอดชาวบ้านจึงเกิดความเชื่อมั่นในตัวพระสงฆ์ในการเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าจนเกิดผลสำเร็จ 6) เป็นผู้นำในการชี้แนะและชักนำให้พบกับเครือข่าย หลวงพ่อบุญท่านเป็นผู้ที่ชี้แนะและชักนำให้ชุมชนเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กรภายนอกชุมชน พาตัวแทนชุมชนไปศึกษาดูงานด้าน

การเกษตร การอนุรักษ์ เป็นต้น จนในปัจจุบันชุมชนพวาเป็นสมาชิกเครือข่ายวนเกษตรของผู้ใหญ่ วิทยาลัย เข้มเฉลิม ปรากฏชาวบ้านภาคตะวันออกในปัจจุบัน

บทบาทในการส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ จากการที่ชุมชนพวาได้รวมตัวกัน เพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือกิจกรรมทางด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ ทำให้ชุมชนพวาได้จัดตั้ง กลุ่มขึ้นมา ใช้ชื่อว่า “กลุ่มเครือข่ายชุมชนพวา” ประกอบด้วยแกนนำหลักได้แก่ นายบุญเลิศ ดุชิตา นางสาวกัญญา ดุชิตา นายบรรทม สมแสน นายจอน สมแสน นายวัฒนา ธรรมกิจเจริญ และนายเทพ โดยกลุ่มเครือข่ายชุมชนพวามีหลวงพ่อสายเป็นที่ปรึกษาในการขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่มและ สนับสนุนกิจกรรมของกลุ่มในหลาย ๆ เรื่องรวมถึงการประกอบพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ทาง พระพุทธศาสนา ในปัจจุบันเมื่อมีการรวมกลุ่มกันทำบุญป่าไม้ก็ได้ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน มากขึ้น รวมไปถึงแกนนำชาวบ้านในพื้นที่บริเวณใกล้เคียง รวมไปถึงเยาวชนในพื้นที่ และเยาวชนจาก บ้านบ่อไฟไหม้มาให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่างๆ แกนนำจะคอยเป็นหูเป็นตาคอยสอดส่อง ดูแลป่าไม้แทนท่าน คอยรายงานสภาพปัญหาของป่าไม้ นอกจากการสอดส่องดูแลป่าไม้แล้ว ทางกลุ่ม แกนนำชาวบ้านยังมีการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยจัดกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชนมีการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ มีการจัดค่ายปลูกป่าร่วมกับทางโรงเรียนที่ติดต่อเข้ามา เพื่อสร้างเครือข่ายให้ใหญ่มากขึ้น และสร้าง จิตสำนึกที่ดีให้กับเยาวชนรุ่นใหม่ ให้มีความรักและหวงแหน ดูแลอนุรักษ์ป่าไม้อันเป็นส่วนสำคัญกับ การมอบพื้นที่ป่าให้กับชุมชนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า ผลของการอนุรักษ์ป่าไม้ของพระครูประโชติ ธรรมาภิรมย์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนพวาในด้านต่าง ๆ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นประเด็น ได้ 3 ระดับ ได้แก่ ด้านผลผลิต (Output) ด้านผลลัพธ์ที่ตามมาสู่ชุมชน (Outcome) และด้านผลที่ ออกสู่สังคมภายนอก (Impact) ซึ่งสามารถสรุปผลดังต่อไปนี้

ด้านผลผลิต (Output) เป็นผลอันเกิดจากการเข้าไปอนุรักษ์ป่าของหลวงพ่อสาย ซึ่งทำให้เกิด ผลผลิตที่ชัดเจนนั้นคือด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่จำนวนปริมาณป่าไม้ในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น เมื่อ พิจารณาจากจำนวนป่าไม้ที่เพิ่มขึ้นในบริเวณเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไนและอุทยานเขาชะเมา ก่อนและหลังจากการเข้าไปปลูกป่า และมีการอนุรักษ์ ซึ่งเมื่อป่าไม้เพิ่มมากขึ้น สิ่งแวดล้อมมีความ อุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่าจากที่เคยอพยพออกจากพื้นที่ไปก็กลับเข้ามาดังเดิม เช่น ในช่วงปี พ.ศ. 2553 – 2554 พบช้างมากขึ้น 70 - 80 ตัว

ด้านผลลัพธ์ที่ตามมาสู่ชุมชน (Outcome) นอกจากท่านหลวงพ่อสายจะเป็นผู้นำในการ ปลูกป่า และอนุรักษ์ป่าไม้ในเขตพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไนและบริเวณอุทยานเขาชะเมา แล้ว ท่านยังเป็นผู้นำในการจัดตั้งกลุ่มในชุมชนพวา ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ได้แก่

กลุ่มเครือข่ายชุมชนพวา ที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินของชาวบ้าน โดยหลวงพ่อสายได้ เป็นผู้นำให้ชุมชนได้เข้าร่วมกับเครือข่ายวนเกษตรของผู้ใหญ่วิทยาลัย เข้มเฉลิม ผู้ที่ประสบความสำเร็จ จากการใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ยึดหลักการพึ่งตนเอง ทำให้เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป ทำให้ ชุมชนพวาสามารถจัดตั้งเครือข่ายชุมชนขึ้นโดยมีสมาชิกกลุ่มบ้านหมู่ที่ 2 กลุ่มบ้านกวย หมู่ที่ 3 กลุ่ม เนินจำปา และหมู่ที่ 4 กลุ่มคลองพลอย ดำเนินกิจกรรมด้านวนเกษตร เพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ของสมาชิกและทำให้เกิดความสามัคคีในชุมชนมากขึ้น

ตั้งกลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ เกิดจากแนวคิดของนายบุญเลิศ ดุชิตา ที่ต้องการใช้แนวคิดจากพระราชดำรัสของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระบรมราชาธิราชวราเทพมหาราช มาพัฒนาชุมชนโดยการจัดตั้งสหกรณ์ออมทรัพย์เพื่อให้ชาวบ้านได้อุดหนุนสินค้าที่ก่อให้เกิดการปันผลรายปี โดยท่านให้ความหมาย สหกรณ์ ไว้ว่า สห แปลว่า มากมาย กร แปลว่า รวมกัน จึงรวมแปลความได้ว่า มือหลาย ๆ มือช่วยกันทำสิ่งต่าง ๆ จนเกิดผลสำเร็จและได้ผลประโยชน์ร่วมกัน จึงได้ดำเนินการจัดตั้งสหกรณ์ออมทรัพย์ขึ้น โดยกลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ เก็บเงินออมจากสมาชิกคนละ 50 บาท ต่อเดือน จนทำให้สหกรณ์เคยมีเงินถึง 6 แสนบาท และให้สมาชิกกู้ได้ คนละ 1-2 หมื่นบาท ความสำเร็จของกลุ่มสหกรณ์นำไปสู่การทำกิจกรรมอื่นๆ โดยใช้สหกรณ์เป็นพื้นฐาน ได้แก่ การทำร้านค้าชุมชน การขายของให้กับสมาชิกในสหกรณ์ เนื่องจากมีการคืนกำไรให้แก่สมาชิก เช่น การทำอิฐบล็อก, น้ำปลา, กะปิ, สบู่ และน้ำยาล้างจาน ของกลุ่มเด็กและเยาวชนที่เป็นลูกหลานของสมาชิกสหกรณ์

ทดลองใช้คู่มือแปลงเปลี่ยนชุมชน เมื่อการดำเนินงานเครือข่ายชุมชนพบเห็นผลเป็นรูปธรรมมากพอสมควร จึงได้มีโครงการวิจัยและพัฒนาระบบแปลงเปลี่ยนชุมชนด้วยการพึ่งตนเองของศาสตราจารย์ ดร.อภิชัย พันธเสน ที่ได้รับทุนสนับสนุนจากรัฐบาลให้หาชุมชนเพื่อทำการทดลองใช้คู่มือแปลงเปลี่ยนใช้ในชุมชน ชุมชนพวา อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนที่ได้รับการเข้าร่วมโครงการนี้ โดยเข้าร่วมในระยะที่สอง ทำให้แกนนำเครือข่ายของชุมชนพวาได้ใช้ระบบการแปลงเปลี่ยนชุมชน มีการจัดงบประมาณให้ชาวบ้านไปปฏิบัติงานในสถานที่ที่ได้เข้าร่วมโครงการแปลงเปลี่ยนชุมชน โดยได้ขอคำปรึกษาและคำแนะนำจากหลวงพ่อดำเป็นอย่างดี ผลจากการใช้คู่มือผู้เข้าร่วมโครงการแปลงเปลี่ยนคู่มือในระยะ 6 เดือนแรก มีความต้องการที่จะเรียนรู้การใช้คู่มือ เป็นเครื่องมือในการลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว แต่พบว่าจริง ๆ แล้วนั้น เมื่อดูจากรายชื่อผู้ที่ใช้คู่มือนั้นส่วนใหญ่จะเป็นแค่แกนนำ หรือเครือข่ายที่ใกล้ชิดกับแกนนำ ทำให้การทดลองใช้คู่มือแปลงเปลี่ยนชุมชนไม่ประสบความสำเร็จ

กลุ่มเยาวชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ กลุ่มนี้เกิดขึ้นเพื่อเป็นการสร้างเยาวชนรุ่นใหม่ให้เกิดความตระหนักถึงการอนุรักษ์ป่าไม้ และเป็นตัวแทนของคนรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาเชื่อมต่อระหว่างวิทยุกับวิทยุผู้ใหญ่ที่ทำงานด้านอนุรักษ์เพื่อไม่ให้มันขาดตอนในระหว่างรุ่น โดยผู้ที่เข้าร่วมจะเป็นลูกหลานของชาวตำบลพวา โดยการที่จะเยาวชนได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ที่เครือข่ายชุมชนพวาได้ดำเนินการ เช่น โครงการปลูกต้นไม้ โครงการธรรมชาติ โครงการรณรงค์ โครงการศึกษาพันธุ์ไม้ เป็นต้น

กิจกรรมเครือข่ายวนเกษตร เป็นกิจกรรมที่ต่อเนื่องจากการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายวนเกษตรภาคตะวันออก และทั่วประเทศ โดยสมาชิกเครือข่ายจะมีการประชุมกันทุกวันที่ 11 ของทุกเดือน พร้อมทั้งจัดให้มีกิจกรรมของเครือข่าย โดยการหมุนเวียนไปตามพื้นที่จังหวัดของสมาชิก มีกิจกรรมเวทีพูดคุยเกี่ยวกับวนเกษตร ป่าไม้ และเรื่องอื่น ๆ เช่น ปัญหาช้างป่า ปัญหาการตัดไม้ ตลอดจนปัญหาการทำมาหากิน เป็นต้น

ผลที่ออกสู่สังคมภายนอก (Impact) หลังจากเกิดกลุ่มเครือข่ายภาคตะวันออกที่เป็นส่วนหนึ่งในการสอดส่องดูแลปัญหาทางด้านป่าไม้ โดยมีหลวงพ่อดำเป็นแกนนำ ทำให้เกิดการขยายกลุ่มเครือข่ายเข้าไปยังกลุ่มต่าง ๆ ของชาวบ้าน ก่อให้เกิดเป็นกลุ่มเครือข่ายของวนเกษตร 5 จังหวัดภาคตะวันออก โดยมีจุดประสงค์เพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้ แสวงหาแนวทางที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิต

กลุ่มเครือข่าย 5 จังหวัดภาคตะวันออก ประกอบไปด้วย เครือข่ายจากจังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดสระแก้ว จังหวัดจันทบุรี จังหวัดระยอง และจังหวัดชลบุรี ก่อให้เกิดการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายและจัดกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้น ในทุก ๆ วันที่ 11 ของทุกเดือน และนอกจากนั้นยังได้เกิดโครงการธรรมยาตราเพื่อผืนป่ารอยต่อ 5 จังหวัด ภาคตะวันออก ครั้งที่ 1 และ 2 ซึ่งครอบคลุมเขตพื้นที่จังหวัดของกลุ่มเครือข่าย ที่เรียกรวมกันว่า ป่าตะวันออก ประกอบไปด้วย เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน, เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสอยดาว, อุทยานแห่งชาติน้ำตกเขาสิบห้าชั้น, อุทยานแห่งชาติเขาชะเมา-เขาวง, อุทยานแห่งชาติเขาคิชฌกูฏ รวมถึงพื้นที่ป่าในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่อยู่ภายใต้การดูแลของภาครัฐ และองค์กรท้องถิ่นชุมชนภาคตะวันออก โดยจุดเริ่มต้นการเดินทางธรรมยาตราเริ่มต้นที่ สวนป่าอรัญญิกวงศ์ โดยมีหลวงพ่อสายเป็นประธานในพิธี เป็นผู้สนับสนุนและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเดินสำรวจป่าไม้ สำรวจแหล่งน้ำ สำรวจสัตว์ป่า เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษา พบว่า ปัญหาอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านในพื้นที่กับหน่วยงานภาครัฐไม่เข้าใจกัน นั่นคือ ปัญหาการใช้สอยพื้นที่ป่า เนื่องจากพื้นที่ป่าชุมชนพวาเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตของป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้การจัดการและการใช้สอยพื้นที่ป่าระหว่างชุมชนกับภาครัฐไม่เข้าใจกัน เช่น กรณีการปลูกต้นไม้ ภาครัฐสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้ แต่เมื่อต้นไม้โตพอที่จะตัดมาสร้างบ้านหรือตัดมาทำประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งได้ ชาวบ้านไม่สามารถตัดได้เนื่องจากอยู่ในเขตป่าสงวน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนบางส่วนไม่พอใจ จึงไม่สนใจในการปลูกต้นไม้เพราะปลูกไปแล้วก็ไม่สามารถทำอะไรได้ ดังนั้น ภาครัฐที่มีความเกี่ยวข้องควรลงพื้นที่ทำความเข้าใจในการใช้พื้นที่ใช้สอยในป่าให้กับชาวบ้านได้เข้าใจและชี้แจงหรือทำข้อตกลงในการใช้พื้นที่ใช้สอยป่าให้ชุมชนอยู่ได้กับป่าที่เขาได้ร่วมมือกันปลูกและอนุรักษ์

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. เนื่องจากพื้นที่ชุมชนพวา เป็นพื้นที่ที่หลวงพ่อสายได้เข้าไปปลูกป่า และอนุรักษ์ป่าไม้ตลอดจนได้ส่งเสริมให้ชุมชนได้ดำเนินกิจกรรม โครงการต่าง ๆ บนพื้นฐานของการดำเนินชีวิตที่พอเพียงมาเป็นเวลากว่า 20 ปี หากผู้ที่สนใจในการศึกษาครั้งต่อไปควรทอดบทเรียนที่ชุมชนพวาได้ดำเนินการมาเพื่อให้เห็นภาพของการพัฒนาและการดำเนินชีวิตที่ยั่งยืนในปัจจุบัน
2. พื้นที่ชุมชนพวา เป็นพื้นที่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติการใช้สอยพื้นที่ป่ามีข้อจำกัดในด้านกฎหมายหลายอย่าง แม้ว่าป่านี้จะเกิดจากการร่วมแรงร่วมใจของหลวงพ่อสายกับคนในชุมชนก็ตาม ผู้ที่สนใจในการศึกษาอาจศึกษาประเด็นการใช้พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติกับคนในพื้นที่ป่าสงวนจะอยู่ด้วยกันอย่างไรไม่ให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเกิดความได้เปรียบเสียเปรียบ

บรรณานุกรม

- กรมป่าไม้. (2537). *แนวทางการปฏิบัติงานโครงการพัฒนาป่าชุมชน*. กรุงเทพฯ : สำนักส่งเสริมการปลูกป่า.
- กมลรัตน์ หล้าสุขุข. (2527). *จิตวิทยาสังคม*. กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
- กรองแก้ว อยู่สุข. (2537). *พฤติกรรมองค์การ*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กรรณิกา ขวัญอารีย์. (2535). *บทบาทผู้นำท้องถิ่นต่อการดำเนินการแก้ไขปัญหาแรงงานเด็กในชุมชนที่มีระดับ การพัฒนาต่างกัน กรณีศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดสุรินทร์*. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กัญญา ดุสิตา. (2557, 24 พฤศจิกายน). *แกนนำชุมชนหมู่บ้านพวา*. สัมภาษณ์.
- เกษม จันทรแล้ว. (2537). *วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพมหานคร : อักษรสยามการพิมพ์.
- โกมล แพรกทอง. (2532). *ป่าชุมชนในประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2538). *สังคมและวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2528). *ป่าไม้สังคมกับการพัฒนาชนบท*. สมาคมสังคมสงเคราะห์ศาสตร์แห่งประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจ้าพระยาการพิมพ์.
- เดโช สวานานนท์. (2518). *จิตวิทยาสังคม*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ธีรเบศร์ เก่งธัญญ์ชีพ, (2544), *ปัจจัยที่มีผลต่อความคิดเห็นด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนโดยรอบพื้นที่อุทยานแห่งชาติน้ำตกพลี จังหวัดจันทบุรี*, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต,สาขาวิชาการจัดการทรัพยากร, โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ณัฐชา สัมเขียวหวาน, (2541), *บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในจังหวัดราชบุรี*, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต,สาขาวิชารัฐศาสตร์,มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- นรินทร์ ปันสกุล, (2544), *บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษาความคิดเห็นของพระสงฆ์ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารทรัพยากรป่าไม้, โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นิวัติ เรืองพานิช. (2528). *การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาญการพิมพ์.
- บุญลือ พูลนิล, (2546), *ความคิดเห็นของราษฎรที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพื้นที่อุทยานแห่งชาติน้ำพอง อำเภอบุหล่ง จังหวัดขอนแก่น*, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารทรัพยากรป่าไม้, โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- ประกิจ ศรีมันทยามาต, (2542), *บทบาทของพระสงฆ์จังหวัดลำปางในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้*, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อักษรเจริญทัศน์.
- พระไพศาล วิสาโล. (2546). *พุทธศาสนาไทยในอนาคต : แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- พระครูใบฎีกาถาวร สุรบุญโญ, (2554), *การศึกษาบทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีบทบาทของพระนิภากรโสภณ (ไกร ฐานิสฺสโร) วัดหนองกล้วย อำเภอนองบัว จังหวัดนครสวรรค์*, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา,มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูประโชติธรรมาภิรมย์. (2557, 24 ตุลาคม). เจ้าอาวาสวัดวังศิลาธรรมาราม.สัมภาษณ์.
- พระมหาเจิม สุวโจ, (2543), *บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม*, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโก. (2555). *พุทธศาสนากับป่าไม้*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสนอง ปจโจปการี. (2553). *มนุษย์กับสังคม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหาโชคทอง นนท์ศิริ. (2559). *บทบาทการส่งเสริมพฤติกรรมการอยู่ร่วมกันในสังคมประชาชนของพระสงฆ์เขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดนครปฐม*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาชุมชน, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2554). *คนรักป่า ป่ารักคน*. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิปัญญาประทีป.
- พระสันติ นูจิต, (2545), *บทบาทของพระสงฆ์สายวัดป่า จังหวัดร้อยเอ็ด ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้*, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พลอยบงกช ชุ่มเพ็งพันธ์, (2550), *การฟื้นฟูวัฒนธรรมชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีศึกษาระบบแลกเปลี่ยนชุมชนในชุมชนพวา จังหวัดจันทบุรี*, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา,มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พัทธา สายหู (2529). *กลไกของสังคม*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิจิตรา วิเศษ, (2554), *การศึกษาวเคราะห์เรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ*, งานนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, สาขาวิชาศาสนาและปรัชญา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- วันเพ็ญ สุรฤกษ์. (2523). *การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*. เชียงใหม่ : ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- วินัย วีระวัฒนานนท์. (2540). *วิกฤตสิ่งแวดล้อมทางตันแห่งการพัฒนา*. กรุงเทพฯ : เรือนแก้ว.
- วุฒิเทพ อินทปัญญา และคณะ. (2534). *รายงานการศึกษาเรื่อง ป่าชุมชนในประเทศไทย*. เสนอต่อ
คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ดำเนินการโดยศูนย์บริการวิชาการ.
กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สมบุญ สุตดี, (2546), *ทัศนคติและบทบาทของพระสงฆ์และกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรมในการอนุรักษ์
ทรัพยากรป่าไม้ : กรณีศึกษา ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าดงมูล อำเภอกำแพงแสน
จังหวัดกาญจนบุรี*, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อ
การพัฒนา, มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- แสน โพธิ์บางหวาย, (2545), *ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า
ไม้และสัตว์ป่าในวัดป่า: กรณีศึกษา วัดพระพุทธฉาย ตำบลหนองปลาไหล อำเภอมือง
จังหวัดสระบุรี*, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารทรัพยากร
ป่าไม้, โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุกาญจน์ รัตนเลิศสุรณ. (2546). *หลักการจัดการสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ : สมาคมส่งเสริม
เทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น).
- สุรยุทธ หลิมตระกูล. (2544). *ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์
ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณี ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพาน ตำบลหนองโรง อำเภอก
พนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี*. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม.
กาญจนบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏ กาญจนบุรี.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2532). *การมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของผู้นำเยาวชนในชุมชน
คลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ*. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิทยาศาสตร์
สิ่งแวดล้อมบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2539). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 พ.ศ. 2535-2539*. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.
- ศิริรัตน์ แอดสกุล. (2555). *ความรู้เบื้องต้นทางสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- อรุณ รักธรรม. (2526). *พฤติกรรมองค์กร*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- อารีย์ เหมะจุลิน, (2546), *ปัจจัยที่มีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
ในวัดป่า:กรณีศึกษาวัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี*,
วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการทรัพยากร,
โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- อำไพ หมั่นสิทธิ์. (2553). *มนุษย์กับสังคม*. กรุงเทพฯ : ทริบเพิล เอ็ดดูเคชั่น.
- อานวย คอวนิช. (2532). *บทบาทของครูกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คณะวนศาสตร์
ศูนย์วิจัยป่าไม้.
- Chetchotiros, N.1996. 'Abbot teaches peace and conservation in a materialist era',
Bangkok Post Newspaper, 26 March, p. 20.